

ZEMĚ A JEJÍ NÁRODY

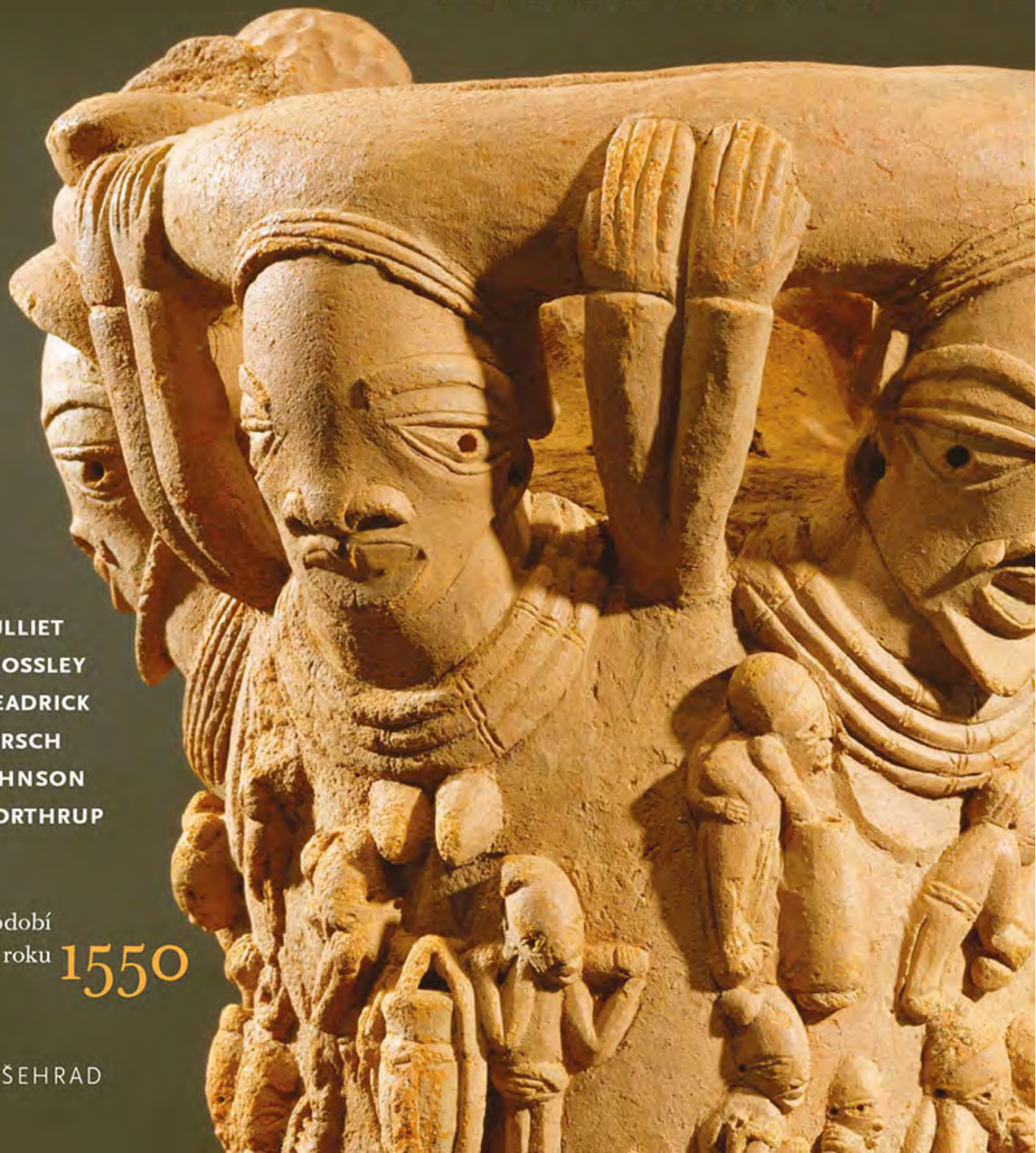
GLOBALNÍ HISTORIE

1

BULLIET
CROSSLEY
HEADRICK
HIRSCH
JOHNSON
NORTHRUP

Období
do roku **1550**

VYŠEHRAD

Země a její národy 1

Období do roku 1550

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na

www.ivysehrad.cz

www.albatrosmedia.cz

Kolektiv autorů

Země a její národy 1 – e-kniha

Copyright © Albatros Media a. s., 2023

Všechna práva vyhrazena.

Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA**

Země a její národy

GLOBÁLNÍ DĚJINY

Země a její národy

GLOBALNÍ DĚJINY

Svazek I: Do roku 1550

Richard W. Bulliet

Columbia University

Pamela Kyle Crossley

Dartmouth College

Daniel R. Headrick

Roosevelt University

Steven W. Hirsch

Tufts University

Lyman L. Johnson

University of North Carolina-Charlotte

David Northrup

Boston College

VYŠEHRAD

The Earth and Its Peoples: a Global History, Sixth Edition

Richard W. Bulliet, Pamela Kyle Crossley, Daniel R. Headrick,
Steven W. Hirsch, Lyman L. Johnson, David Northrup

Product Director: Suzanne Jeans

Product Manager: Brooke Barbier

Senior Content Developer: Tonya Lobato

Product Assistant: Katie Coaster

Media Developer: Kate MacLean

Marketing Development Manager: Kyle Zimmerman

Senior Content Project Manager: Carol Newman

Associate Art Director: Hannah Wellman

Manufacturing Planner: Sandee Milewski

Senior Rights Acquisition Specialist: Jennifer Meyer Dare

Production Service/Compositor: Lachina Publishing Services

Text Designer: Diane Beasley

Cover Designer: Wing Ngan, Ink Design, Inc.

Vyobrazení na obálce: Socha kultury Nok, Nigérie, pravděpodobně
terakotový podstavec větší skulptury. Scény z běžného života,
sklizeň, matky s dětmi. Větší postava drží v pozvednutých
rukou hada. Terakota, výška 50 cm. Inv.70.1998.11.2. Image #
ART209814/ Musee du Quai Branly, Paris, France / Erich Lessing
/ Art Resource, NY

© 2014, 2011, 2008 Cengage Learning

Translation © Daniel Agnew, Marie Čapková, Jan Zasadil, 2023

ALL RIGHTS RESERVED. No part of this work covered by the copy-
right herein may be reproduced, transmitted, stored, or used in any
form or by any means graphic, electronic, or mechanical, including
but not limited to photocopying, recording, scanning, digitizing,
taping, Web distribution, information networks, or information
storage and retrieval systems, except as permitted under Section
107 or 108 of the 1976 United States Copyright Act, without the
prior written permission of the publisher.

ISBN tištěné verze 978-80-7601-844-0

ISBN e-knihy 978-80-7601-846-4 (1. zveřejnění, 2023) (ePDF)

Stručný obsah

ČÁST I Vznik lidských společností, do roku 500 př. n. l.

- 1 Příroda, lidstvo a dějiny do roku 3500 př. n. l.
- 2 První civilizace údolí řek, 3500–1500 př. n. l.
- 3 Středomoří a Blízký východ, 2000–500 př. n. l.
- 4 Nové civilizace mimo centrální oblast západní Asie, 2300 př. n. l. – 350 n. l.

ČÁST II Utváření nových kulturních společností, 1000 př. n. l. – 400 n. l.

- 5 Řecko a Írán, 1000–30 př. n. l.
- 6 Věk říší: Řím a chanská Čína, 753 př. n. l. – 330 n. l.
- 7 Indie a jihovýchodní Asie, 1500 př. n. l. – 1025 n. l.
- 8 Národy a civilizace amerického kontinentu od roku 1200 př. n. l.

ČÁST III Vzestup a spolupráce kulturních společenství, 300 př. n. l. – 1200 n. l.

- 9 Cesty komunikace a spolupráce, 300 př. n. l. – 1100 n. l.
- 10 Sásánovci a vzestup islámu, 200–1200
- 11 Křesťanská společnost v Evropě, 600–1200
- 12 Vnitřní a východní Asie, 400–1200

ČÁST IV Meziregionální modely kultury a vzájemných kontaktů, 1200–1500

- 13 Mongolská Eurasie a její dědictví, 1200–1500
- 14 Latinská Evropa, 1200–1500
- 15 Jižní říše, jižní moře, 1200–1500
- 16 Námořní revoluce do roku 1550

Obsah

MAPY	15	OTÁZKY SVĚTOVÉ HISTORIE	18
PROSTŘEDÍ A TECHNOLOGIE	17	PŘEDMLUVA	19
ROZMANITOST A NADVLÁDA	17	O AUTORECH	27
HMOTNÁ KULTURA	18	REDAKČNÍ POZNÁMKA	29

ČÁST I Vznik lidských společností, do roku 500 př. n. l. 33

1 Příroda, lidstvo a dějiny do roku 3500 př. n. l. 35

AFRICKÁ GENEZE	35
Interpretace důkazů	35 • Lidská evoluce 36 • Migrace z Afriky 38
TECHNOLOGIE A KULTURA V DOBĚ LEDOVÉ	41
Shromažďování potravy a kamenné nástroje	41 • Rozdílné role pohlaví a společenský život 44 • Ohniště a kulturní projevy 45
ZEMĚDĚLSKÁ REVOLUCE	46
Přechod k pěstování plodin	46 • Domestikovaná zvířata a pastevectví 49 • Zemědělství a ekologická krize 50
ŽIVOT V NEOLITICKÝCH SPOLEČNOSTECH	50
Triumf zemědělské výroby	51 • Kulturní projevy 51 • Raná města a specialisté 52
ZÁVĚRY	54
KLÍČOVÉ POJMY	54 • DOPORUČENÁ ČETBA 55 • DOPORUČENO K ZHLÉDNUTÍ 55
● ROZMANITOST A NADVLÁDA:	<i>Jeskynní umění 42</i>
● PROSTŘEDÍ A TECHNOLOGIE:	<i>Ledový muž Ötzi 46</i>

2 První civilizace údolí řek, 3500–1500 př. n. l. 57

MEZOPOTÁMIE	59
Usedlé zemědělství v nestabilní krajině	59 • Sumerové a Semité 60 • Města, králové a obchod 61 • Mezopotámská společnost 63 • Bohové, kněží a chrámy 65 • Technologie a věda 65
EGYPT	69
Egyptská zem: „Dar Nilu“	69 • Božství králů 71 • Správa a komunikace 72 • Egyptský národ 73 • Víra a vědomosti 74
KULTURA POŘÍČÍ ŘEKY INDU	76
Přírodní prostředí	76 • Hmotná kultura 77 • Přeměna kultury poříčí řeky Indu 79
ZÁVĚRY	79
KLÍČOVÉ POJMY	80 • DOPORUČENÁ ČETBA 81
● ROZMANITOST A NADVLÁDA:	<i>Násilí a řád při babylónských novoročních oslavách 66</i>
● HMOTNÁ KULTURA:	<i>Lampy a svíce 68</i>
● PROSTŘEDÍ A TECHNOLOGIE:	<i>Přetížené prostředí údolí řeky Indu 78</i>

3 Středomoří a Blízký východ, 2000–500 př. n. l.

83

KOSMOPOLITNÍ BLÍZKÝ VÝCHOD, 1700–1100 PŘ. N. L. 84

Blízký východ 84 • Egyptská nová říše 86 • Obchod a komunikace 88

EGEJSKÝ SVĚT, 2000–1100 PŘ. N. L. 90

Mínójská Kréta 90 • Mykénské Řecko 90 • Pád civilizací pozdní doby bronzové 92

ASYRSKÁ ŘÍŠE, 911–612 PŘ. N. L. 94

Bůh a král 94 • Dobývání a vláda 94 • Asyrská společnost a kultura 96

IZRAEL, 2000–500 PŘ. N. L. 97

Původ, exodus a osídlení 97 • Vzestup království 99 • Fragmentace a rozptýlení 100

FÉNICIE A STŘEDOMOŘÍ, 1200–500 PŘ. N. L. 101

Fénické městské státy 101 • Expanze do Středomoří 106 • Kartáginská obchodní říše 107 •

Válka a náboženství 108

PÁD A TRANSFORMACE, 750–550 PŘ. N. L. 109

ZÁVĚRY 110

KLÍČOVÉ POJMY 111 • DOPORUČENÁ ČETBA 111

● **ROZMANITOST A NADVLÁDA:** *Protesty proti vládnoucí třídě v Izraeli a Babylónii* 102

● **PROSTŘEDÍ A TECHNOLOGIE:** *Starověké textilie a barviva* 105

4 Nové civilizace mimo centrální oblast západní Asie, 2300 př. n. l. – 350 n. l. 113

RANÁ ČÍNA, 2000–221 PŘ. N. L. 114

Geografie a přírodní bohatství 114 • Pozdní doba kamenná: artefakty a legendy 115 • Období dynastie Šang, 1766–1045 př. n. l. 115 • Období dynastie Čou, 1045–221 př. n. l. 118 • Konfucianství, taoismus a čínská společnost 121 • Období Válčících států, 481–221 př. n. l. 125

NÚBIE, 2300 PŘ. N. L. – 350 N. L. 125

Rané kultury a převaha Egypta, 2300–1100 př. n. l. 126 • Merojské království (Meroe), 800 př. n. l. – 350 n. l. 127

PASTEVEČTÍ NOMÁDI A EURASIJSKÉ STEPI, 1000–100 PŘ. N. L. 128

Rané nomádství 128 • Stepní nomádi 129 • Skythové 130 • Čína a nomádi 131

KELTSKÁ EVROPA, 1000–50 PŘ. N. L. 132

Rozšíření Keltů 132 • Keltská společnost 133 • Víra a vědomosti 134

ZÁVĚRY 135

Prostředí a organizace 135 • Náboženství a moc 136 • Příběh dvou polokoulí 136

KLÍČOVÉ POJMY 137 • DOPORUČENÁ ČETBA 137

● **PROSTŘEDÍ A TECHNOLOGIE:** *Věštění ve starověkých společnostech* 118

● **ROZMANITOST A NADVLÁDA:** *Lidská povaha a dobré vládnutí v Konfuciových Hovorech a legalistických spisech Chan-fej-c' 122*

● **OTÁZKY SVĚTOVÉ HISTORIE:** *Domestikace zvířat* 138

5 Řecko a Írán, 1000–30 př. n. l.

143

STAROVĚKÝ ÍRÁN, 1000–500 PŘ. N. L. 143

Geografie a přírodní bohatství 144 • Vzestup perské říše 145 • Uspořádání říše 147 • Ideologie a náboženství 148

VZESTUP ŘEKŮ, 1000–500 PŘ. N. L. 150

Geografie a přírodní bohatství 151 • Vznik polis 152 • Nové intelektuální proudy 156 • Athény a Sparta 158

SOUBOJ PERSIE A ŘECKA, 546–323 PŘ. N. L. 159

První střety 159 • Athény na vrcholu moci 160 • Nerovnost v klasickém Řecku 162 • Pád městských států a triumf Makedonie 163

HELÉNISTICKÁ SYNTÉZA, 323–30 PŘ. N. L. 166

ZÁVĚRY 170

KLÍČOVÉ POJMY 171 • DOPORUČENÁ ČETBA 171

● **ROZMANITOST A NADVLÁDA:** *Perské a řecké vnímání královského úřadu* 150● **HMOTNÁ KULTURA:** *Víno a pivo ve starověkém světě* 164● **PROSTŘEDÍ A TECHNOLOGIE:** *Starověká astronomie* 168

6 Věk říší: Řím a chanská Čína, 753 př. n. l. – 330 n. l.

173

ŘÍM A VYTVOŘENÍ ŘÍŠE VE STŘEDOMOŘÍ, 753 PŘ. N. L. – 330 N. L. 174

Republika rolníků, 753–31 př. n. l. 174 • Expanze do Itálie a Středomoří 177 • Pád republiky 178 • Římský principát, 31 př. n. l. – 330 n. l. 179 • Městská říše 180 • Vzestup křesťanství 183 • Technologie a transformace 184

PŮVOD ČÍNSKÉ ŘÍŠE, 221 PŘ. N. L. – 220 N. L. 188

Sjednocení Číny dynastií Čchin, 221–206 př. n. l. 188 • Dlouhá vláda dynastie Chan, 202 př. n. l. – 220 n. l. 189 • Čínská společnost 192 • Nové formy myšlení a víry 193 • Úpadek dynastie Chan 194

ZÁVĚRY 195

KLÍČOVÉ POJMY 197 • DOPORUČENÁ ČETBA 197

● **ROZMANITOST A NADVLÁDA:** *Socioekonomická mobilita, vítězové a poražení v římské říši a chanské Číně* 180● **PROSTŘEDÍ A TECHNOLOGIE:** *Starověké sklo* 186

ZÁKLADY INDICKÉ CIVILIZACE, 1500 PŘ. N. L. – 300 N. L. 200

Indický subkontinent 200 • Védské období 201 • Zpochybnění starých pořádků: džinismus a buddhismus 203 • Evoluce hinduismu 205

EXPANZE A KOLAPS ŘÍŠE, 324 PŘ. N. L. – 650 N. L. 208

Maurjovská říše, 324–184 př. n. l. 208 • Obchod a kultura v době politické roztržičnosti 209 • Guptovská říše, 320–550 n. l. 211

JIHOVÝCHODNÍ ASIE, 50–1025 N. L. 216

Raná civilizace 216 • Království Šrívidžaja 218

ZÁVĚRY 220

KLÍČOVÉ POJMY 221 • DOPORUČENÁ ČETBA 221 • DOPORUČENO KE ZHLÉDNUTÍ 221

● **PROSTŘEDÍ A TECHNOLOGIE:** *Indická matematika* 212

● **ROZMANITOST A NADVLÁDA:** *Vztahy mezi ženami a muži v Kámasútře a Arthašástre* 214

8 Národy a civilizace amerického kontinentu od roku 1200 př. n. l.

FORMATIVNÍ CIVILIZACE OLMÉKŮ A CHAVÍNŮ, 1200–200 PŘ. N. L. 224

Mezoameričtí Olmékové, 1200–400 př. n. l. 224 • Raná jihoamerická civilizace Chavín, 900–200 př. n. l. 227

KULTURA A SPOLEČNOST MEZOAMERIKY KLASICKÉ ÉRY, 200–900 229

Teotihuacán 229 • Mayové 230

POSTKLASICKÉ OBDOBÍ MEZOAMERIKY, 900–1300 233

Toltékové 233 • Cholula 235

SEVERNÍ NÁRODY 236

Pouštní kultury jihozápadu 236 • Stavitelé mohyl: hopewellská a mississipská kultura 237

CIVILIZACE V ANDÁCH, 200–1400 239

Vyrovnání se s drsnými životními podmínkami 239 • Rané přechodné období Močiků 240 •

Kultury Tiwanaka a Wariů 241 • Chimů 245

ZÁVĚRY 246

KLÍČOVÉ POJMY 247 • DOPORUČENÁ ČETBA 247

● **ROZMANITOST A NADVLÁDA:** *Pohřebiště jako historická svědectví* 242

● **PROSTŘEDÍ A TECHNOLOGIE:** *Mayské písmo* 244

● **OTÁZKY SVĚTOVÉ HISTORIE:** *Orální společenství a dopady gramotnosti* 248

9 Cesty komunikace a spolupráce, 300 př. n. l. – 1100 n. l. 253

HEDVÁBNÁ STEZKA 254

Původ a využití stezky 254 • Nomádské pastevectví ve Střední a Vnitřní Asii 255 • Vliv Hedvábné stezky 256

NÁMOŘNÍ SYSTÉM V INDICKÉM OCEÁNU 257

Původ kontaktů a obchodování 260 • Vliv obchodování v Indickém oceánu 260

TRASY VEDOUcí SAHAROU 261

Rané kultury na Sahaře 261 • Obchodní trasy Saharou 264

SUBSAHARSKÁ AFRIKA 265

Obtížné zeměpisné podmínky 265 • Vývoj kulturní jednoty 265 • Vlastnosti africké kultury 266 •

Počátky zpracování železa a stěhování bantuských národů 266

ŠÍŘENÍ IDEJÍ 267

Ideje a materiální důkazy 267 • Šíření buddhismu 268 • Šíření křesťanství 269

ZÁVĚRY 270

KLÍČOVÉ POJMY 271 • DOPORUČENÁ LITERATURA 271

● **ROZMANITOST A NADVLÁDA:** *Zprávy o cestách do Afriky a Indie* 258

● **PROSTŘEDÍ A TECHNOLOGIE:** *Velbloudí sedla* 264

10 Sásánovci a vzestup islámu, 200–1200 273

SÁSÁNOVCI, 224–651 274

Politika a společnost 274 • Náboženství a říše 275

PŮVOD ISLÁMU 276

Arabský poloostrov před Muhammadem 276 • Muhammad v Mekce a Medíně 277 • Formování ummy 278 •

Nástupnictví po Muhammadovi 279

VZESTUP A PÁD CHALÍFÁTU, 632–1258 280

Islámská expanze, 634–711 280 • Chalífát Umajjovců a počátek chalífátu Abbásovců, 661–850 281 •

Politická roztříštěnost, 850–1050 281 • Útoky zevnitř i zvenčí, 1050–1258 284

ISLÁMSKÁ CIVILIZACE 286

Zákony a dogma 287 • Konvertité a města 287 • Ženy a islám 289 • Nová centralizace islámu 291

ZÁVĚRY 294

KLÍČOVÉ POJMY 295 • DOPORUČENÁ LITERATURA 295

● **ROZMANITOST A NADVLÁDA:** *Sekretáři, Turci a žebráci* 290

● **PROSTŘEDÍ A TECHNOLOGIE:** *Chemie* 292

● **HMOTNÁ KULTURA:** *Pokrývky hlavy* 293

11 Křesťanská společnost v Evropě, 600–1200

297

BYZANTSKÁ ŘÍŠE, 600–1200 298

Obléhaná říše 298 • Společnost a městský život 299 • Kulturní úspěchy 300

EVROPA V RANÉM STŘEDOVĚKU, 600–1000 301

Čas nejistoty 301 • Soběstačné hospodářství 303 • Raně středověká společnost na Západě 304

ZÁPADNÍ CÍRKEV 305

Politika a církev 306 • Mnišství 308

KYJEVSKÁ RUS, 900–1200 311

Vzestup kyjevské říše 311 • Společnost a kultura 313

OŽIVENÍ ZÁPADNÍ EVROPY, 1000–1200 313

Úloha technologií 313 • Města a obnova obchodu 314

KŘÍŽOVÉ VÝPRAVY, 1095–1204 315

Příčiny křížových výprav 315 • Dopad křížových výprav 317

ZÁVĚRY 318

KLÍČOVÉ POJMY 319 • DOPORUČENÁ LITERATURA 319

● **PROSTŘEDÍ A TECHNOLOGIE:** *Výroba železa* 306

● **ROZMANITOST A NADVLÁDA:** *Boj za křesťanskou morálku* 308

12 Vnitřní a východní Asie, 400–1200

321

ŘÍŠE SUEJ A TCHANG, 581–755 321

Čchang-an: Metropole ve středu východní Asie 322 • Buddhismus a říše Tchang 322 •

Otřesy a represe, 750–879 324 • Konec říše Tchang, 879–907 327

ČÍNA A JEJÍ RIVALOVÉ 328

Říše Liao a Ťin 328 • Průmysl říše Sung 329 • Ekonomika a společnost v sungské Číně 330

NOVÁ KRÁLOVSTVÍ VE VÝCHODNÍ ASII 334

Čínské vlivy 334 • Korea 334 • Japonsko 335 • Vietnam 338

ZÁVĚRY 338

KLÍČOVÉ POJMY 339 • DOPORUČENÁ LITERATURA 339

● **ROZMANITOST A NADVLÁDA:** *Právo a společnost v Číně a Japonsku* 326

● **PROSTŘEDÍ A TECHNOLOGIE:** *Písmo ve východní Asii, 400–1200* 336

13 Mongolská Eurasie a její dědictví, 1200–1500

343

VZESTUP MONGOLŮ, 1200–1260 344

Nomádské pastevectví ve Střední a Vnitřní Asii 344 • Mongolská vítězná tažení, 1215–1283 344 •
Pozemní obchod a nemoci 348

MONGOLOVÉ A ISLÁM, 1260–1500 350

Mongolská rivalita 350 • Islám a stát 351 • Kultura a věda v islámské Eurasii 351

REGIONÁLNÍ ODEZVY V ZÁPADNÍ EURASII 354

Rusko a jeho vládci zdaleka 354 • Nové státy ve východní Evropě a Malé Asii 355

MONGOLSKÁ NADVLÁDA V ČÍNĚ, 1271–1368 356

Říše Jüan, 1271–1368 357 • Pád říše Jüan 358

RANÁ ŘÍŠE MING, 1368–1500 359

Čínská říše Ming na mongolských základech 359 • Technologie a obyvatelstvo 361 • Úspěchy říše Ming 361

CENTRALIZACE A MILITARISMUS VE VÝCHODNÍ ASII, 1200–1500 363

Korea od mongolského období po dynastii Čoson, 1231–1500 363 • Politická transformace Japonska, 1274–1500 364 •
Vznik Vietnamu, 1200–1500 366

ZÁVĚRY 366

KLÍČOVÉ POJMY 367 • DOPORUČENÁ LITERATURA 367

● **ROZMANITOST A NADVLÁDA:** *Poznatky ze života Mongolů* 348● **PROSTŘEDÍ A TECHNOLOGIE:** *Od střelného prachu k palným zbraním* 362

14 Latinská Evropa, 1200–1500

369

RŮST VENKOVA A KRIZE 369

Rolníci, obyvatelstvo a mor 369 • Sociální vzpoury 371 • Mlýny a doly 372

OŽIVENÍ MĚST 373

Obchodní města 375 • Občanský život 376 • Gotické katedrály 377

VZDĚLÁNÍ, LITERATURA A RENESANCE 380

Renesance 380 • Humanisté a tiskaři 382 • Renesanční umělci 383

POLITICKÉ A VOJENSKÉ PROMĚNY 384

Panovníci, šlechtici a církve 384 • Stoletá válka 385 • Nové monarchie ve Francii a Anglii 387 •
Iberské sjednocení 387 • Osmanská hranice 388

ZÁVĚRY 389

KLÍČOVÉ POJMY 389 • DOPORUČENÁ LITERATURA 389

● **ROZMANITOST A NADVLÁDA:** *Pronásledování a ochrana Židů, 1272–1349* 378● **PROSTŘEDÍ A TECHNOLOGIE:** *Hodiny* 380

TROPICKÁ AFRIKA A ASIE 391

Tropické prostředí Afriky a Asie 392 • Lidské ekosystémy 392 • Vodní systémy a zavlažování 393 • Nerostné bohatství 396

NOVÉ ISLÁMSKÉ ŘÍŠE 396

Mali v západním Súdánu 396 • Sultanát Dillí v Indii 398

OBCHOD V INDICKÉM OCEÁNU 402

Monzunoví námořníci 402 • Afrika: Svahilské pobřeží a Zimbabwe 404 • Arábie: Aden a Rudé moře 405 • Indie: Gudžarát a Malabárské pobřeží 405 • Jihovýchodní Asie 406

SPOLEČENSKÉ A KULTURNÍ ZMĚNY 407

Architektura, vzdělávání a náboženství 407 • Sociální a genderové rozdíly 408

ZÁPADNÍ HEMISFÉRA 409

Mezoamerika: Aztékové 410 • Andy: Inkové 412

ZÁVĚRY 414

KLÍČOVÉ POJMY 415 • DOPORUČENÁ LITERATURA 415

● **HMOTNÁ KULTURA:** *Sůl* 395

● **ROZMANITOST A NADVLÁDA:** *Jací byli vládci v Indii a Mali?* 400

● **PROSTŘEDÍ A TECHNOLOGIE:** *Dhau v Indickém oceánu* 403

16 Námořní revoluce do roku 1550

CELOSVĚTOVÁ NÁMOŘNÍ EXPANZE PŘED ROKEM 1450 418

Indický oceán 418 • Tichý oceán 421 • Atlantský oceán 422

EVROPSKÁ EXPANZE, 1400–1550 424

Motivace objevitelských cest 424 • Portugalské cesty 424 • Španělské cesty 426

SETKÁNÍ S EVROPOU, 1450–1550 429

Západní Afrika 429 • Východní Afrika 431 • Státy v Indickém oceánu 433 • Amerika 436

ZÁVĚRY 439

KLÍČOVÉ POJMY 440 • DOPORUČENÁ LITERATURA 441

● **PROSTŘEDÍ A TECHNOLOGIE:** *Flotila Vaska da Gamy* 428

● **ROZMANITOST A NADVLÁDA:** *Křesťanský král Konga* 432

● **OTÁZKY SVĚTOVÉ HISTORIE:** *Klima a počet obyvatel do roku 1500* 442

Mapy

- 1.1 Rozšíření lidí do roku 10 000 př. n. l. 39
- 1.2 Raná centra domestikace zvířat a plodin 48
- 2.1 Civilizace údolí řek, 3500–1500 př. n. l. 58
- 2.2 Mezopotámie 60
- 2.3 Starověký Egypt 70
- 3.1 Blízký východ v 2. tisíciletí př. n. l. 84
- 3.2 Minojská a mykénská civilizace v oblasti Egejského moře 91
- 3.3 Asyrská říše 95
- 3.4 Fénicie a Izrael 98
- 3.5 Kolonizace Středomoří 106
- 4.1 Čína v období dynastií Šang a Čou, 1750–221 př. n. l. 117
- 4.2 Starověká Nubie 126
- 4.3 Pastervečtí nomádi eurasijských stepí 129
- 4.4 Keltské národy 133
- 5.1 Perská říše mezi lety 550 a 522 př. n. l. 144
- 5.2 Starověké Řecko 153
- 5.3 Helénistická civilizace 167
- 6.1 Římská říše 176
- 6.2 Chanská Čína 190
- 7.1 Starověká Indie 202
- 7.2 Jihovýchodní Asie 217
- 8.1 Civilizace Olméků a Chavínů 226
- 8.2 Mayská civilizace, 250–1400 n. l. 230
- 8.3 Mezoamerika postklasického období 234
- 8.4 Kulturní oblasti Severní Ameriky 237
- 8.5 Andské civilizace, 200 př. n. l. – 1532 n. l. 240
- 9.1 Obchodní a komunikační cesty v Asii 256
- 9.2 Afrika a obchodní trasy na Sahaře 263
- 10.1 Rané rozšíření vlády muslimů 277
- 10.2 Vzestup a pád chalífátu Abbásovců 283
- 11.1 Šíření křesťanství 301
- 11.2 Germánská království 302
- 11.3 Kyjevská Rus a byzantská říše v 11. století 312
- 11.4 Křížové výpravy 316
- 12.1 Tchangská říše ve Vnitřní a východní Asii, rok 750 324
- 12.2 Říše Liao a Sung, kolem roku 1100 330
- 12.3 Říše Ťin a jižní Sung, kolem roku 1200 330
- 13.1 Mongolské državy v Eurasii v roce 1300 347
- 13.2 Západní Eurasie ve 14. století 352
- 13.3 Říše Ming a její spojenci, 1368–1500 360
- 13.4 Korea a Japonsko, 1200–1500 364
- 14.1 Černá smrt v Evropě 14. století 372
- 14.2 Obchod a výroba v pozdní středověké Evropě 374
- 14.3 Evropa v roce 1453 386
- 15.1 Afrika a oblast Indického oceánu: fyzikální vlastnosti 394
- 15.2 Afrika, 1200–1500 397
- 15.3 Jižní a jihovýchodní Asie, 1200–1500 399
- 15.4 Obchodní trasy a cesty v islámském světě do roku 1500 404
- 15.5 Hlavní mezoamerické civilizace, 1000–1519 410
- 16.1 Objevy a osídlování v Indickém a Tichém oceánu před rokem 1500 422
- 16.2 Střední Amerika do roku 1533 423
- 16.3 Evropské objevy, 1420–1542 427

Zvláštní články

PROSTŘEDÍ A TECHNOLOGIE

- Ledový muž Ötzi 46
- Přetížené prostředí údolí řeky Indu 78
- Starověké textilie a barviva 105
- Věštění ve starověkých společnostech 118
- Starověká astronomie 168
- Starověké sklo 186
- Indická matematika 212
- Mayské písmo 244
- Velbloudí sedla 264
- Chemie 292
- Výroba železa 306
- Písmo ve východní Asii, 400–1200 336
- Od střelného prachu k palným zbraním 362
- Hodiny 380
- Dhau v Indickém oceánu 403
- Flotila Vaska da Gamy 428

ROZMANITOST A NADVLÁDA

- Jeskynní umění 42
- Násilí a řád při babylónských novoročních oslavách 66
- Protesty proti vládnoucí třídě v Izraeli a Babylónii 102
- Lidská povaha a dobré vládnutí v Konfuciových *Hovorech* a legalistických spisech Chan-fej-c' 122
- Perské a řecké vnímání královského úřadu 150
- Socioekonomická mobilita, vítězové a poražení v římské říši a chanské Číně 180
- Vztahy mezi ženami a muži v *Kámasútře* a *Arthašástre* 214
- Pohřebiště jako historická svědectví 242
- Zprávy o cestách do Afriky a Indie 258
- Sekretáři, Turci a žebráci 290
- Boj za křesťanskou morálku 308
- Právo a společnost v Číně a Japonsku 326
- Poznatky ze života Mongolů 348
- Pronásledování a ochrana Židů, 1272–1349 378
- Jací byli vládci v Indii a Mali? 400
- Křesťanský král Konga 432

HMOTNÁ KULTURA

Lampy a svíce 68

Víno a pivo ve starověkém světě 164

Pokrývky hlavy 293

Sůl 395

OTÁZKY SVĚTOVÉ HISTORIE

Domestikace zvířat 138

Orální společenství a dopady gramotnosti 248

Klima a počet obyvatel do roku 1500 442

Předmluva

Při přípravě šestého vydání této knihy jsme přezkoumali plynutí témat od kapitoly ke kapitole a rozhodli jsme se pro určité přeorganizování obsahu uvnitř jednotlivých kapitol i pořadí kapitol jako takových tak, aby vyhovovalo potřebám vyučujících i studentů lépe než šablona, podle které se látka probírala od prvního vydání. První úkol byl obrátit pořadí třetí a čtvrté kapitoly, aby rané Středomoří a dějiny Blízkého východu přímo navazovaly na výklad o původu civilizace údolí řeky Nilu a Mezopotámie.

Druhý problém se týkal toho, kdy a jak předložit výklad dějin předkolumbovské Ameriky. Časový úsek, který pokrývají, zhruba mezi lety 1500 př. n. l. a 1500 n. l., byl příliš dlouhý na to, aby se dal začlenit do dělení knihy na osm částí. Nová struktura, kterou jsme zavedli, přemísťuje dlouhé vyprávění o předaztéckých a předindických dějinách z Části III: Růst a vzájemné působení kulturních společností na konec Části II: Utváření nových kulturních společností. Tato změna klade status nejranějších civilizací západní polokoule naroveň civilizacím raného Řecka, Číny, jižní a jihovýchodní Asie. Má také přidanou hodnotu zařazení období říší Tchang a Sung v dějinách východní Asie přímo před dějiny mongolské říše, což vyučujícím umožňuje zaměřit výuku na dějiny východní Asie, aniž by museli svůj výklad přerušovat. Dějiny Aztéků a Inků se posunuly ke kapitolám o dějinách tropických oblastí v Části IV: Interregionální vzorce kultury a kontaktů. Umožňuje se tím ucelený výklad vlivu tropického prostředí a přímé předkolumbovské dějiny se přibližují pojednání o příchodu Evropanů do Nového světa.

Třetí strukturální změna je zkrácení knihy ze 34 na 33 kapitol. Abychom nevyvolávali tak silný dojem, že primární pozornost studentů se má mezi 18. stoletím a polovinou 20. století obracet k evropské nadvládě ve světě, sloučili jsme obě oddělené kapitoly, pojednávající o evropském imperialismu – v předchozích vydáních kapitoly 26 a 28 – do jedné. Domníváme se, že touto změnou docílíme lepší rovnováhy mezi ságou evropského imperialismu, vyprávěními o odporu, který mu byl kladen, a výkladem o vzestupu hnutí za nezávislost v různých částech světa.

S tím je také spojený přesun kapitoly pojednávající o dějinách Indie, Latinské Ameriky a Afriky v první polovině 20. století, tedy bývalé kapitoly 31, z pozice po druhé světové válce na pozici mezi světovými válkami. Cílem této kapitoly, nazvané „Revoluce v žití“, je vykreslit toto období nejen jako čas politických změn v různých částech světa pod evropskou nadvládou, ale také jako čas proměny každodenního života lidí jak v industrializovaných, tak v neindustrializovaných oblastech. Tímto svým zaměřením vyplňuje tato kapitola mezeru mezi výkladem o průmyslové revoluci v 18. a 19. století a nástupem velkých technologických změn v období po druhé světové válce.

Konečně, v tomto vydání se svým přispěním Michael Wert z Marquette University coby specialista na východní Asii v mnoha kapitolách, které se jí zabývají, zasadil o nový pohled na tuto oblast a pomohl nám zajistit, aby výklad souzněl s aktuálními vědeckými poznatky.

Autoři jsou přesvědčeni, že tyto změny spolu s nepřehledným množstvím menších změn uvedených níže zásadním způsobem pomohou k dosažení cíle učebnice *Země a její národy*, jmenovitě, nejen hovořit o minulosti, ale oslovit dnešní studenty a učitele. Jak studenti, tak vyučující by si z tohoto textu měli odnést široké a díky těmto změnám koherentnější znalosti o počátku lidských společností, které byly původně řídce rozprostřené, izolované, a jejich kreativní odezvě na své místní podmínky. Měli by ještě intenzivněji prožít období jejich kontaktu, vzájemného pronikání, kulturní expanze a mísení a dospět do světa 21. století, ve kterém lidé v myslích čím dál častěji dohlížejí představ o jednotné globální společnosti.

Ústřední myšlenkou této knihy není pokrok, nýbrž postup – postupný proces změny v čase, nejprve vnímané v různých oblastech různě, ale nakonec propojující národy a tradice ze všech koutů světa. Studenti by měli tuto knihu opouštět s porozuměním, že problémy i přisliby jejich světa jsou zakořeněné v minulosti, ve které se všemožní lidé ve všech částech světa potýkali s problémy podobné povahy a vyrovnávali se s nimi, jak nejlépe dovedli. Věříme, že naše úsilí studentům pomůže pochopit, z čeho jejich svět vzešel, a dozvědět se tak něco užitečného pro svůj vlastní život.

ÚSTŘEDNÍ TÉMATA A CÍLE

Učebnici *Země a její národy* jsme dali podtitul „Globální dějiny“, protože odkrývá společné problémy a prožitky, které minulost lidstva sjednocují. Ačkoliv s rozptýlením raných lidí do všech obyvatelných prostředí se rozvinuly nepřehledné ekonomické, společenské, politické a kulturní systémy, vykazovaly všechny společnosti analogické vzorce naplňování svých potřeb a využívání svého prostředí. Pro nás představoval výzvu výběr dílčích dat a epizod, které by tyto globální vzorce lidského prožívání co nejlépe osvětlily.

S jejím naplněním jsme přijali pro naše dějiny dvě témata: „Prostředí a technologie“ a „Rozmanitost a nadvláda“. První téma představuje společné materiální základy všech lidských společností ve všech dobách. Nijak nestraní žádné z kulturních skupin, jelikož se věnuje záležitostem nejširšího tematického, chronologického i geografického rozsahu. Druhým tématem vyjadřujeme skutečnost, že každá lidská společnost buďto vystavěla nebo zdělila struktury nadvlády. Zkoumáme praktiky a instituce mnoha druhů: vojenské, ekonomické, společenské, politické, náboženské i kulturní, stejně jako ty založené na královském úřadu, pohlaví a gramotnosti. Zároveň uznáváme, že buďto uvnitř každé struktury nadvlády, nebo v dialogu s ní se neustále projevovaly alternativní způsoby života a představy o společenském uspořádání.

S ohledem na první téma je zásadní, aby studenti porozuměli tomu, že technologie a v nejširším smyslu slova znalost fyzikálního světa založená na zkušenosti je základem veškeré lidské aktivity. Technologie může být písmo, ale také ústní předávání tradičních znalostí o zdravých nebo jedovatých rostlinách z generace na generaci. Navigační technologií může být magnetický kompas, ale také těžce vydobytá znalost větru, proudů a střídání přílivu a odlivu, která polynéským námořníkům umožnila osídlit ostrovy v Pacifiku.

Veškerý vývoj technologie se odehrával v interakci s prostředím, jak fyzikálním, tak lidským, a následně tato prostředí ovlivnil. Příběh toho, jak lidstvo změnilo tvář Země, je nedílnou součástí našeho prvního tématu. Technologie ani prostředí však nevysvětlují ani nepodtrhují významné úseky lidských dějin. Téma „Rozmanitost a nadvláda“ je poučné pro všechny naše výklady o politice, kultuře a společnosti. Když vyprávíme dějiny říší, popisujeme určité spektrum lidského prožívání uvnitř a za hranicemi říší, aniž bychom předpokládali, že instituce říší jsou vhodnější téma výkladu než ekonomika a společenské uspořádání pasteveckých nomádů nebo život rolníků. Když se ve svém vyprávění zabýváme náboženstvím a kulturou, nezaměřujeme se jen na dominantní tradice, ale také na různorodé alternativní víry a praktiky.

USPOŘÁDÁNÍ LÁTKY

Země a její národy využívá k vymezení koncepčního schématu globálních dějinných vývojových trendů osm rozsáhlých chronologických úseků.

V Části I: Vznik lidských společností, do roku 500 př. n. l. zkoumáme důležité vzorce lidských společenských uspořádání převážně na východní polokouli. Malá, rozestá lidská společenství, která se živila sběrem potravy, se za desítky tisíc let rozšířila skoro do všech koutů země. Vypořádávala se s nesmírně rozmanitými podmínkami různých prostředí a v různých dobách a různými způsoby vynalézala, jak pěstovat plodiny a využívat produkty domestikovaných zvířat. Na základě tohoto nového způsobu obživy jejich populace rostla, objevila se trvalá osídlení a města, politické a náboženské autority, a díky sběru a mocenské kontrole nad zemědělskými přebytky se rozšířila na rozsáhlá území.

Část II: Utváření nových kulturních společností, 1000 př. n. l. – 400 n. l. zavádí pojem „kulturní společnosti“ ve smyslu soudržného vzorce aktivity a symbolů vlastního určité lidské komunity. Ačkoliv každé lidské společenství vyvíjí svou charakteristickou kulturu, včetně těch, o kterých byla řeč v Části I, dějinný vývoj v tomto stadiu globální historie prodloužil a umocnil dopad některých kultur více než jiných. Na geograficky sousedící afro-eurasijské pevninské mase, stejně jako na západní polokouli, sahají kořeny kultur, které mají v důsledku nejtrvalejší vliv, do 2. a 1. tisíciletí př. n. l.

Část III: Růst a vzájemné působení kulturních společností, 300 př. n. l. – 1200 n. l. se zabývá ranými kapitoly technologických, společenských a kulturních změn a interakcemi v kontinentálním měřítku, a to jak v rámci imperiálních expanzí, tak mimo ně. Tyto vzájemné vlivy jsou natolik rozdílné od těch, které vycházely z omezeného dobytelského

a omezeného rozšiřování politických hranic, že zakládají svébytnou éru světových dějin, která lidstvo nasměrovala na cestu čím dál globálnějšího vzájemného působení a vzájemně provázanosti, po které od té doby kráčí.

V Části IV: **Mezioblastní vzorce kultury a kontaktu, 1200–1550** se zaměřujeme na svět v průběhu tří a půl staletí, která zaznamenala prudký rozvoj kulturních a obchodních kontaktů a čím dál sebevědomější sebeurčení kulturních společenství v Evropě, Asii, Africe i v obou Amerikách. Dobyty rozsáhlých území Mongoly, od Tichého oceánu až po východní Evropu, obrovsky podnítilo obchod a vzájemné ovlivňování. Na Západě zahájila posílená evropská království expanzi po moři v Atlantském oceánu, vytvořila si přímé vazby na subsaharskou Afriku a rozpoutala konflikty s civilizacemi západní polokoule.

Část V: Oběhnaná zeměkoule, 1500–1750 pojednává o údobí podléhajícím globálním vlivům evropské expanze a trvalého ekonomického růstu. Evropské lodi převzaly vládu a rozšířily námořní obchod v Indickém oceánu, přímořské Africe a na pacifickém lemu Asie. Protějškem těchto obchodních námořních aktivit byly evropské koloniální říše Severní a Jižní Ameriky a nový atlantský obchodní systém. Kontrastní možnosti a bohatství tradičních suchozemských říší a nových námořních impérií spolu s výměnou domestikovaných plodin a zvířat mezi oběma hemisférami podtrhly technologické a environmentální rozměry této první éry vzájemného globálního působení.

V Části VI: **Revoluce přetváří svět, 1750–1870** se slovo „revoluce“ používá v několika významech: ve smyslu politickém jako svržení vlády, jak tomu bylo ve Francii a v Jižní i Severní Americe; ve smyslu metaforickém jako radikální transformační změna, kterou způsobila průmyslová revoluce; a v nejširším slova smyslu jako samotné vnímání hlubokých změn poměrů a světonázorů. Technologie a životní prostředí jsou u samého jádra tohoto vývoje. S prudkým vzestupem západního přesvědčení, že věda a technologie dokáží překonat všechny překážky, ať už ty vycházející z povahy prostředí nebo jiné, se technologie stala nástrojem nejen transformace, ale také nadvlády, až na pokraj ohrožení integrity a autonomie kulturních tradic v neindustrializovaných zemích a podnícení silných hnutí odporu.

Část VII: Globální rozmanitost a nadvláda, 1750–1945 sleduje vývoj na světovém kolbišti, kde lidé události vnímají v globálním měřítku. Imperialismus, mezinárodní ekonomická propojenost a ideologické tendence obepínající celý svět, jako jsou nacionalismus a socialismus, skládají dohromady obraz světa čím dál víc zataženého do evropských politických a ideologických zájmů. Dvě světové války podnícené evropskými rivalitami jsou vyvrcholením tohoto vývoje a vyčerpání Evropy dovoluje jiným částem světa využít nové příležitosti, aby dosáhly nezávislosti a utvářely svou budoucnost samy.

Pro účely Části VIII: **Potíže a přísliby globální společnosti, od roku 1945 do přítomnosti**, rozdělujeme dobu po druhé světové válce na tři období: 1945–1975, 1975–2000 a 2000 – přítomnost. Většinu tohoto období charakterizují problémy studené války a postkoloniálního budování národních států, které rozpoutávají globální ekonomické, technologické a politické síly, které čím dál tím významněji prostupují všechny aspekty lidského života. S koncem studené války však do popředí vystupují nové síly. Technologie je pro Část VIII klíčová, jednak přispívá k růstu globální společnosti, jednak je zdrojem jejích potíží. Prospěšnost technologií, které přispívají ke zlepšování kvality lidského života, zastiňují jejich negativní dopady na životní prostředí.

ZVLÁŠTNÍ ČLÁNKY A NOVÉ PEDAGOGICKÉ POMŮCKY

Stejně jako předchozí vydání nabízí i toto šesté množství cenných zvláštních článků a pedagogických pomůcek, které mají vzbudit zájem studentů o konkrétní témata světových dějin a pomoci jim vstřebat a uchovat si klíčové informace. Cílem historických pojednání pro každou z osmi částí, nazvaných „Problémy světové historie“, je upozornit studenty na rozsáhlé a opakující se koncepční problémy, které historiky současnosti nesmírně zajímají. Tyto zvláštní články se ukázaly jako nejoblíbenější jak u učitelů, tak u studentů. Šest esejů „Hmotná kultura“ v rámci kapitol obrací zvláštní pozornost na různé role, které předměty a postupy každodenního života mohou hrát v pochopení lidských dějin ve větším měřítku. Výklady o „Zvonech, gonzích a bubnech“ nebo o „Lampách a svících“ nejsou jen zajímavé samy o sobě, ale naznačují také, jak dnešní historici nacházejí významy

v běžném rozměru lidského života. Zvláštní pojednání nazvaná „Prostředí a technologie“, která byla cenným výukovým materiálem ve všech dřívějších vydáních *Žemě a jejích národů*, slouží k osvětlení zásadních témat učebnice tím, že představuje společné materiální základy lidských společností napříč dějinami. Výklady označené „Rozmanitost a nadvláda“, které taktéž tvoří tematické jádro učebnice, jsou pak primárním speciálním výukovým materiálem, který oživuje nepřehledné množství reálných hlasů, které zněly dějinami ve všeobecném zápasu o moc a autonomii.

Mezi pedagogické pomůcky patří následující:

- **Úvodní otázky v kapitolách, které mají zaměřit pozornost čtenářů.** Tyto otázky jsou zacíleny na každou hlavní podsekcí kapitoly a slouží k tomu, aby studentům pomohly zaměřit se na pojmy, které tvoří jádro kapitoly.
- **Shrnutí oddílu.** Krátké přehledy shrnují každou hlavní sekci v každé kapitole a připomínají studentům klíčové informace.
- **Závěry kapitol.** Každá kapitola končí srovnávacím závěrem, který pomáhá studentům lépe syntetizovat látku kapitoly a pochopit, jak zapadá do celkového dějinného obrazu.
- **Klíčové pojmy s definicemi na okrajích.** Klíčové pojmy mají studenti po ruce i s definicemi na stejné stránce, kde se objevují v textu.

DOPLŇKOVÝ MATERIÁL

Učebnici doprovází široká paleta doplňkových materiálů, které studentům pomohou naplnovat různé učební potřeby a vyučujícím opanovat současné rozmanité výzvy třídní výuky.

Podpora pro vyučující

Aplia™ [ISBN: 9781285768113] je internetové interaktivní výukové řešení, které zlepšuje porozumění a výsledky, protože vede studenty k tomu, aby se více zapojili a byli aktivnější. Aplia byla založena jedním profesorem pro usnadnění jeho vlastních kurzů a nabízí automaticky známkové úlohy s okamžitým detailním vysvětlením každé otázky. Interaktivní úlohy byly vyvinuty za účelem probrání hlavních pojmů látky pokryté učebnicí *Žemě a její národy* a jsou navrženy tak, aby podporovaly kritické myšlení a zapojovaly studenty plněji do výuky. Typy otázek zahrnují otázky týkající se animovaných map, primárních pramenů, jako jsou výstřižky z novin, nebo fiktivní scénáře, jako například konverzace s historickou postavou nebo nálezy diáře s úkolem doplnit chybějící informace, ale také s hlubšími soubory otázek k primárním pramenům, týkajícím se hlavních témat, s vyšším počtem relevantních primárních pramenů, a otázkami, které vyžadují hlubší analýzu historických dokumentů. Mnohé z těchto otázek se týkají obrázků či úryvků z audio- a videozáznamů. Studenti získávají na svou práci okamžitou zpětnou vazbu (nejen, co mají správně a co ne, ale také proč), a mohou se také rozhodnout procvičit si látku na dalším souboru otázek. V rámci kurzu je také k dispozici prohledávatelná e-kniha, kterou si mohou studenti při práci v kurzu snadno procházet. Dostupné jsou také tutoriály ke čtení z mapy a psaní, aby studenti vzali práci za správný konec.

Snadno použitelné ovládací rozhraní kurzu Aplia vyučujícím umožňuje sdílet oznámení, nahrávat materiály pro kurz, moderovat studentské diskuse, rozesílat studentům e-maily i spravovat záznamy známek. Znalý a přátelský tým podpory nabízí pomoc a individuální podporu při přizpůsobování úloh rozvrhu kurzu vyučujícího. Pro více informací a zhlédnutí ukázky pro tuto knihu navštivte www.aplia.com.

Čítanka MindTap pro *Žemě a její národy* je e-kniha speciálně navržená pro způsoby, kterými studenti vstřebávají obsahové a mediální prameny. MindTap kombinuje promyšlenou ergonomii navigace, pokročilé studentské anotace, psaní poznámek, vyhledávací nástroje, vložené mediální prameny, jako je video nebo shrnutí kapitoly na MP3, primární pramené dokumenty s otázkami pro kritické uvažování a interaktivní mapy (s detailním přiblížením). Studenti využijí e-knihu jako svůj primární text nebo jako multimediální doplněk svých tištěných knih. E-čítanka MindTap je k dostání v rámci online nabídek MindTap a Aplia na adrese www.cengagebrain.com.

Online PowerLecture od Cognero® [ISBN: 9781285455013]. PowerLecture je plnohodnotná multimediální online pomůcka pro přípravu lekce, prezentaci a testování. Rozhraní je dostupné přes Cengage.com/login pomocí vašeho fakultního účtu. Ke stažení zde naleznete: prezentace ke knize v Microsoft® PowerPoint®, zásobárnu testů jak ve formátu Microsoft® Word®, tak Cognero®, manuál pro vyučujícího, slidy s obrázky v Microsoft® PowerPoint® a knihovnu obrázků ve formátu JPEG.

Zásobárna testů nabízí formáty Microsoft® Word® a Cognero® a pro každou kapitolu obsahuje otázky pro výběr z možností i pro vlastní kompozici. Cognero® je flexibilní online systém, který vám umožňuje sepisovat, upravovat a spravovat obsah zásobárny testů pro šesté vydání učebnice *Žemě a její národy*. Okamžitě vytvoří vícero verzí testu a zadáte je prostřednictvím systému řízení výuky ve své třídě, nebo kdekoli se budete nacházet, aniž by bylo třeba zvláštních instalací.

Manuál vyučujícího obsahuje pro každou kapitolu: osnovu a shrnutí, otázky, nad nimiž se lze kriticky zamyslet, aktivity, jimž se lze věnovat v rámci hodiny, tipy, jak lze zahájit přednášku, seznam klíčových výrazů a jejich definic, doporučené čtení a webové pomůcky. Prezentace v Microsoft® PowerPoint® jsou vizuální osnovy každé kapitoly, připravené k použití. Dají se snadno přizpůsobit vašim přednáškám a nabízejí spolu s obrázkovou prezentací v Microsoft® PowerPoint® také knihovny obrázků ve formátu JPEG. Svou Online PowerLecture si můžete otevřít na www.cengage.com/login.

History CourseMate. Doprovodný materiál History CourseMate od Cengage Learning oživí kurz interaktivním učením, studijními pomůckami a cvičeními pro přípravu na testy, které doprovází tištěnou učebnici. Použijte stopovač zapojení, monitorujte tak, jak se studenti zapojují do kurzových aktivit, a sledujte, jak jejich porozumění roste s tím, jak s třídou probíráte tištěnou učebnici a webové stránky týkající se probírané látky. Interaktivní e-kniha umožňuje studentům zapisovat si poznámky, zvýrazňovat si a prohledávat látku a pracovat s vloženými médii (jako jsou kvízy, kartičky s pojmy, primární prameny a videa). Více na www.cengage.com/coursemate.

Čítanka kurzu CourseReader je online kolekce primárních a sekundárních pramenů, které vám umožní v několika minutách vytvořit elektronickou čítanku na míru. Se snadno použitelným rozhraním a známkovacím nástrojem si můžete vybrat, co přesně svým studentům zadáte – jednoduše prohledávejte nebo procházejte rozsáhlou dokumentovou databázi Cengage Learning a prohlížejte si názory individualizovaných kolekcí materiálů. Kromě psaných pramenů všeho druhů (dopisy, zápisy z diářů, promluvy, novinová vyprávění, aj.), zahrnuje celá databáze rostoucí počet obrazových, filmových a audiovizuálních klipů.

Každý dokument primárních pramenů obsahuje popisný úvod, který ho zasadí do kontextu, a je navíc podpořen otázkami, nad nimiž se lze kriticky zamyslet, i otázkami s více odpověďmi, které mají ujasnit klíčová fakta. Více informací najdete na www.cengage.com/coursereader.

Cengagebrain.com. Šetří vašim studentům čas a peníze. Nasměrujte je na www.cengagebrain.com, kde je k dispozici výběr formátů a úspor, a zlepšete jejich šance ve vašich hodinách úspěšně. Cengagebrain.com je internetový obchod Cengage Learning a jako takový je jediným místem s více než 10 000 novými učebnicemi, e-knihami, e-kapitolami, studijními pomůckami a doplňkovými materiály k poslechu. Studenti mají volnost výběru materiálů, které lze zakoupit – přesně to, co potřebují, a kdy to potřebují. Studenti mohou ušetřit 50 procent na elektronických učebnicích a zaplatit částky od pouhých 50 Kč (1,99 \$) za jednotlivou kapitolu.

Čtenářský program Cengage Learning vydává množství čítanek, z nichž některé obsahují exkluzivně primární prameny, jiné kombinují primární a sekundární prameny a některé jsou navrženy tak, aby studenty provedly celým procesem historického bádání. Navštivte cengage.com/history, kde najdete úplný seznam čítanek.

Individuální možnosti. Nikdo nezná vaše studenty tak jako vy. Dejte jim teď ke čtení text, který je jim střížen na míru. Cengage Learning nabízí individuální řešení i pro Váš kurz – ať už menšími úpravami učebnice *Žemě a její národy*, aby lépe odpovídala vašim

sylabům, nebo kombinováním celé řady pramenů, jímž vzniknou skutečně unikátní výukové nástroje. Můžete si vybrat kapitoly, zahrnout svůj vlastní materiál, přidat další cvičení s mapami s pomocí Atlasu Rand McNally a vytvořit text, který vyhovuje Vašemu způsobu výuky. Ujistěte se, že vaši studenti za své peníze získají ze své učebnice co nejvíc, tím, že jim dáte přesně to, co potřebují. Kontaktujte zástupce Cengage Learning a zjistěte více o individuálních řešeních pro váš kurz.

Podpora pro studenty

***Writing for College History*, první vydání [ISBN: 9780618306039].** Sestaveno Robertem M. Frakesem z Clarion University. Tato stručná příručka pro přehledové kurzy amerických dějin, západní/evropské civilizace a dějin světové civilizace provádí studenty různými typy psaných úloh, se kterými se v kurzech dějin mohou setkat. Nabízí příklady studentských úloh a objektivní posouzení studentských prací a zaměřuje se na pravidla a ustálené postupy při kompozici pro kurzy historie.

***The History Handbook*, druhé vydání [ISBN: 9780495906766].** Sestavená Carol Berkinovou z Baruch College, City University of New York, a Betty Andersonovou z Boston University. Tato kniha učí studenty studijním dovednostem jak základním, tak specifickým pro studium dějin, jako je četba primárních pramenů, bádání v historických tématech a správné citování pramenů. *The History Handbook* je o poznání levnější než srovnatelné dovednostně vzdělávací texty a nabízí také tipy pro internetové bádání a vyhodnocování pramenů.

***Doing History: Research and Writing in the Digital Age*, druhé vydání [ISBN: 9781133587880].** Sestaveno Michaellem J. Galganem, J. Chrisem Arndtem a Raymondem M. Hysereem z James Madison University. Ať už se vydáváte cestou studia oboru historie jako hlavního předmětu, nebo jen pasete po přímočarém a systematickém průvodci psaním úspěšných článků, bude pro vás tento text nepostradatelnou příručkou dějinného bádání. Tento text od začátku do konce popisuje bádání a psaní o dějinách, dotýká se každého kroku procesu, od vyhledávání pramenů a shromažďování informací po jednoznačnou výstavbu textu a správné citace různých stylů a vyhýbání se plagiátorství. Zjistíte také, jak co nejlépe využít každého dostupného nástroje, zejména technologie, která vám pomůže celý proces provést efektivně a efektně.

***The Modern Researcher*, šesté vydání [ISBN: 9780495318705].** Sestaveno Jacquesem Barzunem a Henrym F. Graffem z Columbia University. Tento klasický úvod do techniky bádání a umění vyjadřování je široce využíván v kurzech historie, ale je také vhodný pro kurzy psaní a badatelských metod v jiných odvětvích. Barzun a Graff se v něm důkladně věnují aspektům badatelské práce od výběru tématu přes shromažďování, analýzu, sepisování, úpravy a vydání výsledků bádání, vykládá proces nikoliv jako soubor pravidel, ale prostřednictvím skutečných příkladů, které jemné nuance bádání zasazují do užitečných souvislostí. Část první se věnuje zásadám a metodám bádání, část druhá pokrývá psaní, přednášení a přípravu práce k publikaci.

Rand McNally, *Historical Atlas of the World*, druhé vydání [ISBN: 9780618841912]. Tento cenný zdroj vědomostí zahrnuje více než 70 map, které ilustrují rozmanitou paletu dějin od doby před vynálezem písma až po současnost. Ukazuje, jak se kultura a civilizace propojují a vzájemně na sebe působí. Mapy jasně ukazují, že dějiny nejsou nehybné, ale vyznačují se změnou a pohybem napříč časem. Mapy ukazují změny, kdy ilustrují dynamiku expanzí, spoluprací a konfliktů. Tento atlas obsahuje mapy, které zobrazují svět od začátku civilizace, politický vývoj hlavních oblastí světa, rozšířený výklad o Africe, Latinské Americe a Blízkém východu, současný islámský svět a světový populační vývoj mezi lety 1900 a 2000.

PODĚKOVÁNÍ

Přípravě šestého vydání prospělo kritické čtení mnoha kolegů. Naše upřímné poděkování patří zejména přispěvateli Michaelu Wertovi z Marquette University, který propůjčil svůj čerstvý pohled výkladům o východní Asii. Děkujeme Beatrice Manz z Ústavu dějin na Tufts University, která poskytla své odborné vedení při sestavování nové sekce o pasteveckém nomádství v Části I. Dále dlužíme dík za dohled a různé úpravy skupině odborníků, do které patří: Hedrick Alixopulos, Santa Rosa Junior College; Hayden Bellenoit, U.S. Naval Academy; Dusty Bender, Central Baptist College; Cory Crawford, Ohio University; Adrian De Gifis, Loyola University v New Orleans; Peter de Rosa, Bridgewater State University; Aaron Gulyas, Mott Community College; Darlene Hall, Lake Erie College; Vic Jagos, Scottsdale Community College; Adrien Ivan, Vernon College; Andrew Muldoon, Metropolitan State College v Denveru; Percy Murray, Shaw University; Dave Price, Santa Fe College; Anthony Steinhoff, University of Tennessee-Chattanooga; Anara Tabyshalieva, Marshal University; Susan Autry, Central Piedmont Community College; Anna Collins, Arkansas Tech University; William Connell, Christopher Newport University; Christopher Cameron, University of North Carolina at Charlotte; Gregory Crider, Winthrop University; Shawn Dry, Oakland Community College; Nancy Fitch, California State University, Fullerton; Christine Haynes, University of North Carolina at Charlotte; Mark Herman, Edison College; Ellen J. Jenkins, Arkansas Tech University; Frank Karpel, The Citadel; Ken Koons, Virginia Military Institute; David Longfellow, Baylor University; Heather Lucas, Georgia Perimeter College; Jeff Pardue, Gainesville State College; Craig Patton, Alabama A & M University; Amanda Pipkin, University of North Carolina v Charlotte; Linda Scherr, Mercer County Community College; Robert Sherwood, Georgia Military College; Brett Shufelt, Copiah-Lincoln Community College; Peter Thorsheim, University of North Carolina v Charlotte; Kristen Walton, Salisbury University; Christopher Ward, Clayton State University; William Wood, Point Loma Nazarene University.

Když se autoři učebnice pustí do psaní, mají sklony si myslet, že 90 procent úsilí spočívá na nich a 10 procent na různých redaktorech a produkčních specialistech ve službách nakladatele. Jak naivní. Tato kniha by nikdy nespátřila světlo světa nebýt velkorysého úsilí skvělého týmu profesionálů, kteří převedli slova autorů do krásně uspořádaného tisku. Nemenšími dlužníky personálu Cengage Learning zůstáváme i v případě šestého vydání. Produkční manažerka Brooke Barbier nám po celou dobu redakčního procesu poskytovala autoritativní, ale laskavé vedení. Vedoucí vývojářka obsahu Tonya Lobato nám nabídla prozíravou a laskavou podporu, když se autoři snažili do textu zapracovat množství nových nápadů a témat. Vedoucí manažerka obsahového projektu Carol Newman posouvala práci produkčními stadii, aby se dodržel napnutý harmonogram. Vynikající práci na rešerši fotografického materiálu odvedla Abbey Stebbing.

Děkujeme také bezpočtu studentů, jejichž dotazy a připomínky, vyjádřené buďto prostřednictvím jejich vyučujících, nebo přímo, daly tomuto přepracování jeho stávající tvar. Nadále rádi přijmeme návrhy, dotazy i kritiku všech čtenářů. Kontaktujte nás, prosím, v našich jednotlivých institucích.

O autorech

RICHARD W. BULLIET je profesorem dějin Blízkého východu na Kolumbijské univerzitě, získal Ph.D. na Harvardské univerzitě. Napsal vědecké práce na mnoho témat jako sociální a ekonomické dějiny starověkého Íránu: *Patriciové Níšápuru* (The Patricians of Nishapur) a *Bavlna, klima a velbloudi v raně islámském Íránu* (Cotton, Climate, and Camels in Early Islamic Iran); dějiny vztahů mezi lidmi a zvířaty: *Velbloud a kolo* (The Camel and the Wheel) a *Lovci, pastevci a karbanátky* (Hunters, Herders, and Hamburgers); proces konverze k islámu: *Konverze k islámu ve středověku* (Conversion to Islam in the Medieval Period); a celkový průběh islámských společenských dějin: *Islám: Pohled zvenčí* (Islam: The View from the Edge) a *Argumenty ve prospěch islámsko-křesťanské civilizace* (The Case for Islamo-Christian Civilization). Je editorem *Kolumbijských dějin 20. století* (Columbia History of the Twentieth Century). Vydal čtyři romány, spolupodílel se na redakci *Encyklopedie současného Blízkého východu* (The Encyclopedia of the Modern Middle East) a uváděl televizní vzdělávací cyklus o Blízkém východu. Byl oceněn Guggenheimovým stipendiem (John Simon Guggenheim Memorial Foundation Fellowship) a stipendiem Carnegie Corporation (Carnegie Corporation Scholar).

PAMELA KYLE CROSSLEY získala Ph.D. v oboru dějiny moderní Číny na Yale University. V současnosti je držitelkou profesorské pozice Roberta a Barbary Blackových pro historii (Robert and Barbara Black Professor of History) na Dartmouth College. Mezi její knihy patří *Výstřední cesta: Interpretace dějin Číny od roku 1800* (The Wobbling Pivot: An Interpretive History of China Since 1800), *Co jsou globální dějiny?* (What Is Global History?), *Průsvitné zrcadlo: Dějiny a identita čchingské říšské ideologie* (A Translucent Mirror: History and Identity in Qing Imperial Ideology), *Mandžuoové* (The Manchus), *Osiřelí válečníci: Tři mandžuské generace a konec čchingského světa* (Orphan Warriors: Three Manchu Generations and the End of the Qing World) a *Globální společnost: Svět po roce 1900* (Global Society: The World Since 1900, společně s Lynn Hollen Lees a Johnem W. Seervosem).

DANIEL R. HEADRICK získal Ph.D. v oboru historie na Princeton University. Je emeritním profesorem historie a sociologie na Roosevelt University v Chicagu a je autorem několika knih o dějinách technologie, imperialismu a mezinárodních vztahů, mezi nimi také knih *Nástroje říší: Technologie a evropský imperialismus v 19. století* (The Tools of Empire: Technology and European Imperialism in the Nineteenth Century), *Týkadla pokroku: Předávání technologií ve věku imperialismu* (The Tentacles of Progress: Technology Transfer in the Age of Imperialism), *Neviditelná zbraň: Telekomunikace a mezinárodní politika* (The Invisible Weapon: Telecommunications and International Politics), *Technologie: Světové dějiny* (Technology: A World History), *Moc nad národy: Technologie, prostředí a západní imperialismus od roku 1400 po současnost* (Power Over Peoples: Technology, Environments and Western Imperialism, 1400 to the Present) a *Když informace dospěly: Technologie a vědomosti ve věku rozumu a revoluce, 1700–1850* (When Information Came of Age: Technologies of Knowledge in the Age of Reason and Revolution, 1700–1850). Své články vydával v *Journal of World History* a v *Journal of Modern History*, a byl oceněn stipendiem Národní nadace pro podporu humanitních věd, Guggenheimovým stipendiem a Nadací Alfreda P. Sloana.

STEVEN W. HIRSCH je držitelem Ph.D. v oboru klasických studií na Stanford University a v současnosti je docentem v oboru klasických studií na Tufts University. Obdržel grant z Národní nadace pro podporu humanitních věd a Massachusettské nadace pro podporu humanitních věd a veřejnou politiku. Jeho výzkum a publikace zahrnují knihu *Přátelství barbarů: Xenofón a Perská říše* (The Friendship of the Barbarians: Xenophon and the Persian Empire), ale také články a recenze ve vědeckých časopisech *Classical Journal*, *American Journal of Philology* a *Journal of Interdisciplinary History*. V současnosti dokončuje komparativní studii starověkých civilizací řecko-římské a čínské.

LYMAN L. JOHNSON je emeritním profesorem historie na University of North Carolina v Charlotte, který získal Ph.D. v oboru historie Latinské Ameriky na University of Connecticut. Dvojnásobný obdržitel grantu z programu Fulbright-Hays pro přednášení v cizině (Senior Fulbright-Hays Lecturer) a stipendista nadace Tinker, Výzkumné rady pro společenské vědy, Národní nadace pro podporu humanitních věd a Americké filosofické společnosti. Mezi jeho nedávné knihy patří: *Plebejské Buenos Aires a atlantský svět 1776–1810* (Plebeian Buenos Aires and the Atlantic World, 1776–1810), *Smrt, utínání končetin a paměť* (Death, Dismemberment, and Memory), *Tváře cti* (The Faces of Honor, společně se Sonyou Lipsett-Rivera), *Následné otřesy: Zemětřesení a lidová politika v Latinské Americe* (Aftershocks: Earthquakes and Popular Politics in Latin America, společně s Jürgenem Buchenauem), *Eseje o dějinách cen v Latinské Americe 18. století* (Essays on the Price History of Eighteenth-Century Latin America, společně s Enriquem Tandeterem) a *Latinská Amerika v koloniální éře* (Colonial Latin America, společně s Markem A. Burkholderem). Také vydával ve vědeckých časopisech, mimo jiné v *Hispanic American Historical Review*, *Journal of Latin American Studies*, *International Review of Social History*, *Social History* a *Desarrollo Económico*. Sloužil také na pozici prezidenta Konference latinskoamerických dějin.

DAVID NORTHRUP získal titul Ph.D. v oboru afrických a evropských dějin na Kalifornské univerzitě v Los Angeles. Publikoval akademické práce na témata dějin Afriky a atlantského prostoru a dějin světa. Jeho nejnovějšími knihami jsou *Jak se angličtina stala globálním jazykem* (How English Became the Global Language), třetí vydání *Jak Afrika objevovala Evropu* (Africa's Discovery of Europe, 1450–1850) a *Deník Antery Duka, afrického obchodníka s otroky 18. století* (Diary of Antera Duke, an Eighteenth-Century African Slave Trader). Vyučoval na střední škole na venkově v Nigérii, na Tuskegee Institute v Alabamě, na Boston College a na Mezinárodní univerzitě Benátky a byl prezidentem Světové historické asociace.

Redakční poznámka (upraveno pro české vydání)

V souladu s cílem autorů přibližovat se dějinám světa bez zvláštního zřetele na tu či onu kulturu se i v českém překladu používají zkratky „př. n. l.“ a „n. l.“, které jsou ideově neutrálnější než (jinak v nakladatelství Vyšehrad běžné) zkratky „př. Kr.“ a „po Kr.“.

Protože mnozí čtenáři originálu jsou více obeznámeni s anglickým měrným systémem než s metrickým, měrné jednotky se v originálu obvykle udávají v anglickém systému s metrickými ekvivalenty v závorkách. V českém vydání používáme jen metrický systém, a kde v originálu nebyl použitý ani v závorkách, uvádíme jej podle vlastního převodu.

Vlastní jména přejatá z cizích jazyků se ve své většině uvádí ve stejné podobě jako v publikaci *Dějiny světa: globální dějiny od počátků do 21. století*, která vyšla v šesti svazcích v nakladatelství Vyšehrad (2012–2014¹, první a druhý svazek 2019²).

Země a její národy

GLOBÁLNÍ DĚJINY

- KAPITOLA 1 Příroda, lidstvo a dějiny do roku 3500 př. n. l.
- KAPITOLA 2 První civilizace údolí řek, 3500–1500 př. n. l.
- KAPITOLA 3 Středomoří a Blízký východ, 2000–500 př. n. l.
- KAPITOLA 4 Nové civilizace mimo centrální oblast západní Asie, 2300 př. n. l. – 350 n. l.

British Museum/HIP/Art Resource, NY

Babylónská mapa světa, asi 600 př. n. l. Tato mapa na hliněné tabulce s popisky psanými akkadským klínovým písmem zobrazuje plochý, okrouhlý svět s městem Babylón uprostřed. Mezi blízkými útvary mezopotámské krajiny znázorňuje řeku Eufrat, hory, bažiny a města. Za velkým slaným mořem, které krajinu obklopuje, je sedm mytických oblastí. Jako mnohé starověké národy věřili i Babylóňané, že v dalekých zemích se vyskytují bájní tvorové, podivné národy a tajemné přírodní úkazy.

Vznik lidských společností, do roku 500 př. n. l.

Lidské bytosti se v průběhu několika milionů let vyvinuly z primátů v Africe. Díky schopnosti chodit vzpřímeně, velkým mozkům, rukám s protilehlými palci a schopnosti mluvit dokázali raní lidé pracovat společně a vytvářet nástroje, s jejichž pomocí přežívali v různých prostředích. Relativně rychle se rozšířili do téměř všech obyvatelných oblastí na světě, kde se živili lovem a sběrem rostlinných produktů. Asi před 10 000 lety začaly některé skupiny lidí pěstovat plodiny, domestikovat zvířata a vyrábět keramické nádoby pro uchovávání potravin. Tento vývoj vedl ke vzniku stálých sídel – zprvu malých vesnic a později větších měst.

Nejranější komplexní společnosti se zformovaly v údolích velkých řek v Mezopotámii, Egyptě, Pákistánu a severní Číně. V těchto aridních oblastech záviselo zemědělství na vodě z řek a vyvinula se centra politické moci, která mohla organizovat práce nutné při kopání a údržbě zavlažovacích systémů. Těmto raným společnostem vládli z městských center králové a kněží s pomocí správců, písařů, vojáků, obchodníků, řemeslníků a dalších obyvatel se zvláštními dovednostmi. Tyto skupiny obyvatel se živily přebytky jídla vypěstovaného na venkově poddanými rolníky.

V důsledku vyhledávání surovin, zejména kovů, ovládla některá centra moci rozsáhlejší teritoria. Tento vývoj podnítil dálkový obchod a diplomatické vztahy mezi hlavními mocnostmi. Řemeslníci vyráběli zbraně, nástroje a rituální předměty z bronzu a kultura a technologie se šířily do sousedících oblastí, jako byly jižní Čína, Núbie, Syropalestina, Malá Asie a egejská oblast.

Na západní polokouli vedly odlišné geografické podmínky k charakteristickým vzorcům technologické a kulturní odezvy. O těchto raných civilizacích v jižním Mexiku a v andské oblasti Jižní Ameriky pojednává Část II.

Přehled kapitoly

Africká geneze

- Co jsme se ve světle vědeckých pokroků v našem chápání původu lidstva dozvěděli o našem vztahu k Zemi a ostatním druhům?

Technologie a kultura v době ledové

- Jak lidem fyzické a mentální schopnosti, které si postupně vyvinuli, umožnily přizpůsobovat svůj způsob života novým prostředím během velké doby ledové?

Zemědělská revoluce

- Jak se lidské společnosti po takřka 2 milionech let fyzického a kulturního vývoje v různých částech světa naučily ovládat přírodu pomocí zemědělství a domestikace zvířat?

Život v neolitických společnostech

- Které kulturní výdobytky charakterizují život v mladší době kamenné?

Závěry

- ROZMANITOST A NADVLÁDA Jeskynní umění
- PROSTŘEDÍ A TECHNOLOGIE Ledový muž Ötzi

David Coulson/Robert Estall Photo Agency

Rytina dvou kusů dobytka na Sahaře, asi 5000 př. n. l. Asi 10 000 let př. n. l. se lidé usadili v centrální Sahaře a začali vytvářet rytiny do kamene s vyobrazeními zvířat. Tyto rytiny dokládají dokonalou znalost držení těla, pohybů a anatomie zvířete.

Příroda, lidstvo a dějiny do roku 3500 př. n. l.

Malby a rytiny do kamene vytvořené ranými lidmi před desítkami tisíc let se našly na všech kontinentech. Toto vyobrazení dobytka někdo vyryl do kamene kolem roku 5000 př. n. l., kdy Sahara ještě nebyla poušť, nýbrž savana s bujnou vegetací, která byla domovem bezpočtu druhů divokých zvířat. Proč rytinu vytvořili a jaký pro ně měla původně význam, zůstane nejspíš tajemstvím. Zůstane ale také krásným uměleckým dílem, které odhaluje náš lidský původ.

Dávno před vynálezem písma si společenství předávala příběhy o tom, jak byli stvořeni lidé a příroda. Někteří, jako národ Jorubů v západní Africe, si vyprávěli, že první lidé sestoupili na zemi z nebe. Jiní, jako Hopiové na jihozápadě Severní Ameriky, tvrdili, že lidé vystoupili z jámy v zemi. Ačkoliv mýty o stvoření obvykle vysvětlují, jak vznikl způsob života, společenské rozdělení a kulturní systém daného národa, nevyznačují se historickou přesností, jak ji dnes chápeme, a nebylo to ani jejich účelem. Stejně jako u příběhu Adama a Evy z hebrejské Bible měly za cíl definovat morální principy, o kterých byli lidé přesvědčeni, že by se jimi měl řídit jejich vztah k nadpřirozenému světu, k sobě navzájem i ke zbytku přírody.

V 19. století se začaly hromadit důkazy o skutečném původu lidstva. Přírodovědci nalézali ostatky raných lidí, kteří byli podobní lidoopům. Jiné objevy ukazovaly, že známé způsoby života, založené na obdělávání půdy a pastevectví, se neobjevily jednu nebo dvě generace po stvoření, jak se domnívaly mnohé mýty, ale desítky tisíc let poté, co se objevili první lidé. Tyto důkazy nám umožňují stejně smysluplný výklad lidské identity jako mýty o stvoření.

AFRICKÁ GENEZE

V 19. století byly objeveny ostatky pravěkých bytostí, které mají jak lidské, tak lidoopí rysy, což vyvolalo rozruch a ostré polemiky. Nálezy mnohé lidi rozladily, protože nabourávaly jejich náboženskou víru o původu člověka. Jiní je vítali jako konečné důkazy toho, co si dlouhodobě mysleli, totiž že se fyzické rysy moderních lidí vyvíjely neskutečně dlouhou dobu.

Interpretace důkazů

V německém údolí Neandertal objevili dělníci roku 1856 zkamenělé kosti bytosti, která se tělem značně podobala člověku, ale měla nízkou čelní kost a silné nadočnicové oblouky, jako u lidoopů. Ačkoliv dnes víme, že šlo o neandrtálce, typ lidí, který se v Evropě a na Blízkém východě běžně vyskytoval před 135 000 – 25 000 lety, v polovině 19. století byla myšlenka lidí, kteří se od těch současných lišili, tak nová, že se někteří vědci domnívali, že šlo o zdeformované jedince z nedávné doby.

Evoluce Biologická teorie, že změny, které časem postupně nastávají ve stavbě rostlin a zvířat, převážně jako důsledek přirozeného výběru a genetických mutací, mají za následek vznik nových druhů.

Tři roky po neandrtálských nálezech vydal mladý anglický přírodovědec, Charles Darwin, knihu *O původu druhů* (*On the Origin of Species*), ve které předkládal argumenty pro to, že časový rámec veškerého biologického života je mnohem delší, než se většina lidí domnívala. Darwin své závěry zakládal na průkopnickém výzkumu jiných vědců i svém vlastním zkoumání zkamenělin a živých rostlin a zvířat v Latinské Americe. Navrhl hypotézu, že nesmírnou rozmanitost živých druhů a hluboké změny v jejich stavbě v čase lze vysvětlit přirozeným výběrem, tedy procesem, při kterém se biologické variace, které posilují schopnost populace přežít, v daném druhu stávají dominantními. Podle jeho teorie změny způsobené tímto procesem mohou vést až k **evoluci** odlišných nových druhů.

V knize *Původ člověka* (*The Descent of Man*, 1871) obrátil Darwin pozornost k citlivému tématu lidské evoluce a shrnul sílící konsensus přírodních vědců, že se lidstvo vyvinulo stejným procesem přirozeného výběru. Kvůli množství fyzických podobností mezi lidmi a africkými lidoopy navrhl hypotézu, že je domovem prvních lidí právě Afrika, ačkoliv pro podporu jeho hypotézy v jeho době neexistovaly fosilní důkazy.

Následující velké objevy poukazovaly na to, že původ lidstva je spíše v Asii než v Africe. Na indonéském ostrově Jáva odkryl Eugène Dubois v roce 1891 pravěké temeno lebky druhu, kterému se brzy začalo říkat člověk jávský. V roce 1929 nedaleko Pekingu v Číně Pchej Wen-čung objevil podobný fragment lebky druhu, který je znám jako člověk pekingský.

V té době už existovaly nálezy ještě starších fosilií v jižní Africe. V roce 1924 našel Raymond Dart lebku lidského druhu, který nazval *Australopithecus africanus* (africký jižní lidoop), o kterém tvrdil, že je přechodem od lidoopů k raným lidem. Po mnoho let odborníci Dartovu myšlenku rozporovali, protože jakkoli *Australopithecus africanus* chodil vzpřímeně jako lidé, jeho mozek měl velikost mozku lidoopa.

Od roku 1950 objevili Louis a Mary Leakeyovi a jejich syn Richard spolu s mnoha dalšími bohaté nálezy fosilií raných lidí v odkrytých usazeninách východoafrické Velké příkopové propadliny. Tyto nálezy do velké míry dokládají Dartovu hypotézu i Darwinův odhad, že přirozená místa výskytu lidoopů v Africe byla zároveň kolébkou lidstva.

Vývoj moderních archeologických postupů naše vědění obohatil. Výzkumníci dnes již neprovádí jen samotný sběr kostí, ale zkoumají také zkamenělé pozůstatky dalších tvorů, semen, a dokonce i pylu, které existovaly v jejich době, a podávají doklady o prostředí, ve kterém raní lidé žili. Umí také změřit věk většiny nálezů podle rychlosti molekulárních změn draslíku přítomného v minerálech lávových přelivů, nebo uhlíku ve dřevě a kostech.

Další zásadní výzkumný přístup se otevřel rozluštěním celého lidského genomu v roce 2003. Výzkumníci tak mohou zpětně vyvozovat závěry z genetických rozdílů mezi jednotlivci současné lidské populace a odpovídat na otázky, jako kdy se poprvé objevila řeč, jak velká byla přibližně populace lidských předků v severovýchodní Africe a kde se vyskytovala, nebo kdy někteří její členové odešli z kontinentu, popřípadě určit cesty, kterými se migrující skupiny lidí nakonec rozšířily do všech obyvatelných částí planety, a kdy se vyvinula barva kůže jednotlivých lidských populací.

Kombinací těchto forem dokladů s rostoucím porozuměním tomu, jak se na prostředí přírody adaptovaly ostatní druhy, mohou výzkumníci v posledních několika milionech let vystopovat evoluční změny, které vedly ke vzniku současného člověka.

Lidská evoluce

Australopitéci Skupina několika vyhynulých druhů lidí podobných primátů, kteří se vyskytovali v době před asi 4,5 až 1,4 miliony lety (rod *australopithecus*).

Hominidé Biologická čeleď, která zahrnuje lidi a lidem podobné primáty.

Bipedie Schopnost vzpřímené chůze po dvou nohách, charakteristická pro hominidy.

Biologové **australopitéky** a člověka zařazují do společné čeledi primátů známé jako **hominidé**. Primáti jsou členy třídy teplokrevných čtyřnohých společenských zvířat známých jako savci, která se prosadila asi před 65 miliony lety. První hominidé se datují do doby před asi 7 miliony let.

Mezi žijícími primáty je současný člověk nejbližší příbuzný africkým lidoopům – šimpanzům a gorilám. V Darwinově době se s oblibou (a kontroverzně) říkalo, že jsme potomky lidoopů. Ve skutečnosti mají lidoopové a lidé společné předky. Přes 99 procent lidské DNA, základního genetického stavebního plánu, se shoduje s DNA velkých lidoopů. Tři rysy však lidi od lidoopů a dalších primátů odlišují. Z těchto tří rysů se nejdříve vyvinula **bipedie** (vzpřímená chůze po dvou nohách). Vzpřímením se přední končetiny oprostí od jakékoliv role v suchozemské lokomoci a umožní posílení jednoho staršího rysu primátů, dlouhých rukou s protilehlým palcem, které dokážou pomocí prstů obratně manipulovat předměty. Druhým vymezujícím rysem současného člověka je velmi velký mozek. Kromě toho, že lidem umožňuje myslet abstraktně, prožívat hluboké emoce a vytvářet komplexní

CHRONOLOGIE

Geologické epochy		Druhy a migrace	Technologický pokrok
7 000 000 př. n. l.		7 000 000 př. n. l. první hominidé	
4 000 000 př. n. l.		4 500 000 př. n. l. Australopithecines 2 300 000 př. n. l. raní <i>Homo habilis</i>	2 600 000 př. n. l. první kamenné nástroje; společnosti lovců a sběračů
2 000 000 př. n. l.	2 000 000 – 9000 př. n. l. pleistocén (velká doba ledová)	1 800 000 – 350 000 př. n. l. <i>Homo erectus</i>	2 000 000 – 8000 př. n. l. paleolit (starší doba kamenná)
1 000 000 př. n. l.		400 000 – 100 000 př. n. l. archaický <i>Homo sapiens</i>	500 000 př. n. l. využívání ohně
100 000 př. n. l.		500 000 př. n. l. anatomicky současný <i>Homo sapiens</i> v Africe 50 000 př. n. l. behaviorálně současný <i>Homo sapiens</i> vlastní schopnost řeči migrace do Eurasie 46 000 př. n. l. současný člověk v Austrálii 18 000 př. n. l. současný člověk v Americe	30 000 př. n. l. první jeskynní malby
10 000 př. n. l.	9000 př. n. l. – současnost holocén		8000–2000 př. n. l. neolit (mladší doba kamenná) první zemědělství

společenské vztahy, ovládá tento větší mozek jemnou motoriku pohybů ruky a jazyka, čímž zvyšuje schopnost lidí používat nástroje a podporuje vývoj řeči. Fyzická možnost jazyka však závisí na třetím určujícím rysu lidí: umístění hrtanu. U lidí je uložený mnohem níže v krku než u kteréhokoliv jiného primáta.

Tyto zásadní biologické rysy jsou důsledkem přirozeného výběru, zachování genetických změn, které podporovaly schopnosti předků současného člověka přežít a množit se. Zásadní posun ve světovém klimatu vedl u předků člověka i u jiných druhů k evolučním změnám. Klesající teploty vyvrcholily v období **velké doby ledové** neboli pleistocénu, která trvala od asi 2 milionů let př. n. l. po asi 9000 let př. n. l. (viz Chronologie). Tyto teplotní změny, změněné vodní srážky a vegetace měly na rostliny i zvířata nesmírný dopad a způsobily evoluci množství nových druhů.

Počínaje zhruba před 4,5 miliony lety se ve východní a jižní Africe vyvinulo několik druhů australopitéků. V severní Etiopii vykopal v roce 1974 Donald Johanson dobře zachovanou kostru pětadvacetileté pravěké ženy, které dal jméno Lucy. Objevem zkamenělých stop v Tanzanii v roce 1997 nám Mary Leakeyová dala vizuálně ohromující důkaz toho, že australopitékové chodili po dvou nohách. Bipédie se vyvinula, protože z ní australopitékové těžili určitou výhodu pro přežití. Některé studie naznačují, že chůze a běh po dvou nohách je energeticky velmi účinná. Podle jiné teorie dvojnožci přežívali snáze, protože mohli svým družkám a dětem snášet domů náručí jídla.

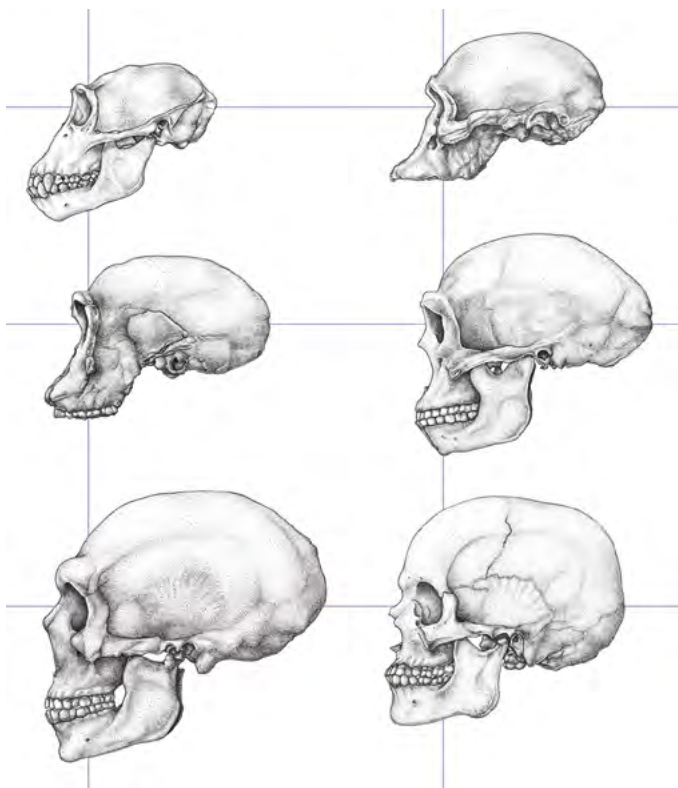
Klimatické změny v období před 2 a 3 miliony lety vedly k evoluci nového druhu, prvního, který se řadí do stejného rodu jako současný člověk (*Homo*). V rokli Olduvai v severní Tanzanii našel začátkem šedesátých let 20. století Louis Leakey zkamenělé ostatky tvora, kterého nazval *Homo habilis* (člověk zručný). Od australopitéků se *Homo habilis* nejvíce lišil svým mozkem, který byl skoro o 50 procent větší. Větší inteligence nejspíš *Homo habilis* umožnila úspěšně shánět potravu ve všech ročních obdobích. Semena a další zkamenělé zbytky potravy nalezené v tábořištích *Homo habilis* naznačují, že tento nový druh se živil mnohem rozmanitější a výživnější potravou než australopitéci.

Asi před 1 milionem let již byli jak *Homo habilis*, tak australopitékové vyhynulí. V jejich původním životním prostředí žil nový hominid, *Homo erectus* (člověk vzpřímený), který se objevil ve východní Africe před asi 1,8 miliony let. (Není zřejmé, zda se *Homo erectus* vyvinul z *Homo habilis*, nebo zda oba druhy mají původ v druhu *Australopithecus*.) Tito tvorové měli mozek ještě o třetinu větší než mozek *Homo habilis*, což podle všeho umožňovalo

Velká doba ledová Geologické období, které začalo před asi 2 miliony let a skončilo před asi 11 000 let.

Homo habilis První lidský druh (nyní vyhynulý). Vyvinul se v Africe před zhruba 2,3 miliony lety.

Homo erectus Vyhynulý lidský druh. Vyvinul se v Africe před zhruba 1,8 miliony lety.

Evoluce lidského mozku Tyto kresby lebek ukazují rozsáhlé lebeční změny spojené s rostoucí velikostí mozku za období 5 milionů let evolučních změn. Vidíme zde shora dolů a zleva doprava lebku šimpanze, australopitéka, *Homo habilis*, *Homo erectus*, neandrtálce a *Homo sapiens*. © Copyright Deborah Maizels, 1994

jejich lepší přežití. V roce 1984 Richard Leakey našel takřka kompletní kostru dvanáctiletého samce tohoto druhu na pobřeží jezera Turkana v Keni a jeho nález dokládá, že se *Homo erectus* současnému člověku velmi blízce podobal od krku dolů. *Homo erectus* si uměl dobře poradit v různých prostředích a přes milion let se takřka vůbec biologicky neměnil.

Před zhruba 400 000 – 100 000 lety se objevil nový lidský druh: *Homo sapiens* (člověk moudrý). Mozek *Homo sapiens* byl opět o třetinu větší než mozek druhu *Homo erectus*, který postupně nahradil. Ačkoliv byl tento druh současnému člověku anatomicky podobný, archeologické a genetické nálezy naznačují, že první behaviorálně moderní lidé s intelektuálními a společenskými schopnostmi, které máme dnes, byli výsledkem dalšího vývoje někdy před 50 000 lety.

Vědci doposud nenalezli shodu na tom, kdy, proč a jak se u lidí vyvinula schopnost řeči. V důsledku chybějících hmatatelných důkazů si tato otázka vysloužila nálepku „nejtvrdšího vědeckého oříšku“. Uvážíme-li předpoklad, že k vyslovování tak široké palety zvuků je zásadní nízké uložení hrtanu a tvar krku, je zřejmě významné, že se tyto rysy u *Homo habilis* i *Homo erectus* stále ještě vyvíjely. Někteří vědci spojují vývoj jazyka v plnohodnotném slova smyslu s dobou před 50 000 lety, kdy *Homo sapiens* začali migrovat z Afriky a používat větší, složitější soubory nástrojů, které se dělily podle funkčních kategorií.

Tento pomalý, avšak pozoruhodný proces fyzické evoluce, která odlišuje lidi od ostatních primátů, byl jen jedním z procesů změny. Stejně pozoruhodné je to, jak se rozšiřovaly oblasti výskytu lidí.

Homo sapiens Současný lidský druh. Vyvinul se v Africe před zhruba 400 000 – 100 000 lety.

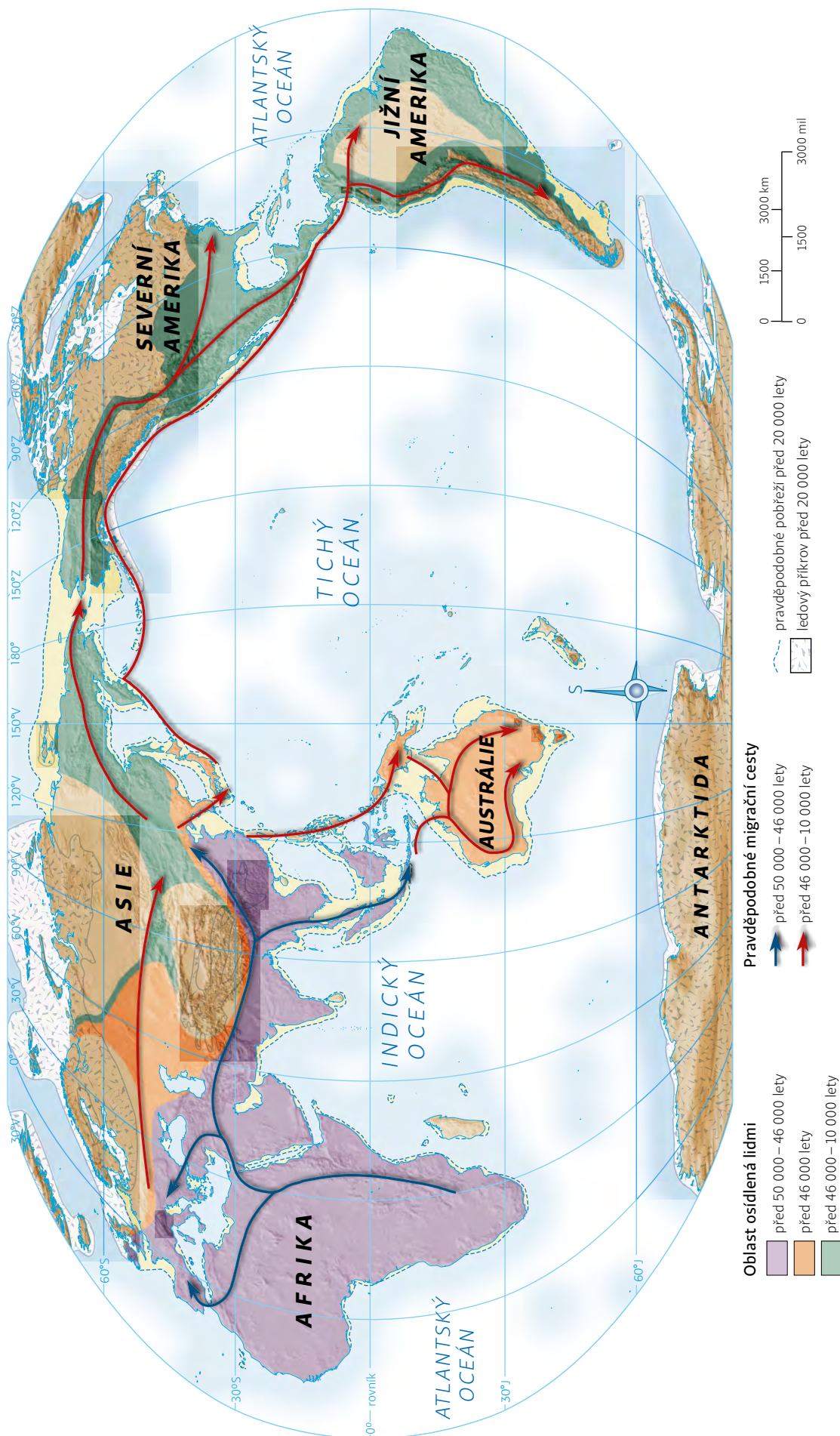
Migrace z Afriky

Raní lidé se nejprve rozšířili po východní a jižní Africe. Pak se vydali mimo Afriku, nejspíš po stopách migrujících stád zvířat nebo ve snaze najít hojnější přísun potravy v období sucha. Důvody jistě nejsou, ale výsledek je zcela jasný – lidé úspěšně osídlili rozmanitá prostředí, včetně pouští a arktických oblastí (viz Mapu 1.1). Toto rozesetí lidských společenství dokládá, že raní lidé vynikali přizpůsobivostí.

Homo erectus byl prvním lidským druhem, který osídlil všechny části Afriky a byl nalezen i mimo ni. Příslušníky tohoto druhu byli také člověk jávský i člověk pekingský. V té době nebyla Jáva ještě ostrov, ale součást jihovýchodní pevninské Asie. V průběhu pleistocénu se od pólů táhly směrem k rovníku obrovské ledovce a další zakrývaly vysoká pohoří. Na vrcholu své síly pokrývaly ledovce třetinu zemského povrchu a zadržovaly tolik zmrzlé vody, že hladiny oceánů byly o 140 metrů níže a mezi místy, která dnes dělí voda, vystupovaly pevninské mosty.

DNA a fosilní nálezy poukazují na to, že se *Homo sapiens* také nejdříve vyvinul v Africe. Skupinu dávných předků, z nichž vzešlo celé současné lidstvo, mohlo tvořit dokonce jen asi 5000 jedinců. Z této populace se nejprve vydělila skupina několika set lidí, kteří odešli do severovýchodní Afriky asi před 50 000 lety a jejichž potomci se rychle rozšířili po celé planetě (byť někteří vědci tuto „africkou genezi“ rozporují a tvrdí, že se v Africe, Evropě, Číně a jihovýchodní Asii vyvinuly různé skupiny *Homo sapiens* ještě z populací druhu *Homo erectus*).

Nedávné vykopávky a analýza DNA ukázaly, že první moderní lidé žili a křížili se s ostatními druhy rodu *Homo*, které jsou nyní vyhynulé: neandrtálci a denisovany (jejichž kosterní úlomky byly nalezeny na Sibiři). Malý *Homo floresiensis* s malým mozkem, jehož ostatky byly nedávno odkryty v Indonésii, vymřel před teprve 12 000 lety.

MAPA 1.1 Rozšíření lidí do roku 10 000 př. n. l. Rané migrace z Afriky do jižní Eurasie postupovaly po stezkách přes pevninské mosty v průběhu dob ledových, kdy obrovský ledový příkrov snížil hladiny oceánů. Možné je, že k přesunu používali lodě. © Cengage Learning

Zkamenělé stopy Archeoložka Mary Leakeyová (na obrázku nahoře) našla tyto pozoruhodné stopy dospělého jedince a mláděte hominida v oblasti Laetoli v Tanzanii. Dvojice prošla čerstvým vulkanickým popelem, který ztuhl pod nánosem při další vulkanické erupci. Tyto stopy, pocházející z doby před 3,5 miliony let, jsou doposud nejstarším dokladem bipedie.

Moderní lidé nakonec starší populace lidských druhů vytlačili, pravděpodobně protože byli lépe vybaveni pro přežití v podmínkách doby ledové, ačkoliv někteří vědci se domnívají, že neandrtálci byli do druhu *Homo sapiens* začlenění křížením.

Doba ledová současnému člověku pomohla proniknout do Severní a Jižní Ameriky, a dokonce i do arktických oblastí. Během období glaciálu, zhruba od roku 18 000 př. n. l., dokázali lidé přecházet pevninský most ze Sibiře na Aljašku, i když někteří vědci věří, že k prvním přechodům docházelo již v období 35 000 – 25 000 př. n. l. Za tisíce let se obyvatelstvo Severní a Jižní Ameriky rozrostlo a rozšířilo po celé polokouli. Do Jižní Ameriky pronikli lidé nejpozději před 10 500 lety. Jak se rozšiřovali po Zemi, přizpůsobovali se tito lidé prostředím od polárních extrémů po tropické deštné pralesy, od vysokých pohoří po pouště, od lesů po prerie.

Před asi 46 000 lety osídlil současný lidský druh, cestující z ostrova Jáva na lodích, Novou Guineu a Austrálii, když ještě byly součástí jednoho suchozemského masivu, a další lidé přešli pevninský most z asijské pevniny do Japonska. Když teploty celosvětově vzrostly a ledovce roztály, zaplavila voda pevninské mosty a narostly vzdálenosti oceánských vod mezi jiho-východní Asií a Austrálií. Lidé na západní polokouli a v Austrálii byli od ostatního světa doslova izolováni po dobu nejméně 15 000 let.

Jak lidé migrovali, procházeli nevýznamnými evolučními změnami, které jim pomáhaly přizpůsobit se extrémním prostředím. Jednou z takových změn byla barva pleti. Hluboce pigmentovaná pokožka současných domorodých obyvatel tropických oblastí (a podle všeho i všech prvních lidí) omezuje škodlivé dopady palčivého tropického slunce, jako je spálení od slunce a rakovina kůže. Někdy v období před 22 000 – 5000 lety se pro Evropany žijící v severnějších zeměpisných šířkách s mnohem omezenějším slunečním svitem, zejména v zimních měsících, stalo charakteristické vyblednutí pokožky. Ztráta pigmentu umožnila jejich pokožce produkovat více vitamínu D ze slunce.

Nakolik se barva pleti může zdát výrazným rysem, znamená jen bezvýznamné biologické změny. Mnohem pozoruhodnější je, že široko daleko rozestá lidská společenství se svou genetickou výbavou liší tak málo. Zatímco jiné druhy se potřebovaly novému prostředí přizpůsobovat fyzicky, současný lidský druh se dokázal přizpůsobit technologicky, změnou svých stravovacích návyků, novými nástroji, odíváním a druhy příbytků. Výsledkem je velká kulturní diverzita jednotlivých lidských společenství fyzicky homogenního lidstva.

SHRNUTÍ ODDÍLU

- Objevy zkamenělých ostatků hominidů v 19. i 20. století narušily tradiční přesvědčení o původu lidí.
- Podle evoluční teorie Charlese Darwina se přirozeným výběrem předávají dál rysy, které dopomáhají přežití a rozmnožování, což vedlo k postupnému vývoji moderního člověka z jeho předků mezi primáty.
- Nad těmi člověk vyniká výhodami bipedie, většího mozku a nižšího uložení hrtanu, které umožňuje řeč.
- Místem původu prvních hominidů se před asi 7 miliony lety stala Afrika, kde se asi před 100 000 lety vyvinul současný lidský druh. Asi před 50 000 lety začali lidé migrovat na další kontinenty, na které přecházeli po pevninských mostech v glaciálu při snížení hladiny moří.

TECHNOLOGIE A KULTURA V DOBĚ LEDOVÉ

Kultura Společensky předávané vzorce jednání a vyjadřování.

V roce 1940 spatřily poblíž Lascaux v jižní Francii světlo světa doklady o skvělých tvořivých schopnostech prvních lidí. Mladí lidé, kteří narazili na vstup do rozsáhlé podzemní jeskyně, zjistili, že jsou její stěny pokryté malbami zvířat, včetně druhů, které v té době byly již tisíce let vyhynulé. Ve Španělsku, Africe, Austrálii i jinde se také našly pravěké jeskynní malby. Umělecká kvalita pravěkého jeskynního malířství je živým důkazem toho, že biologicky současní lidé, kteří je vytvářeli, byli současní i svým intelektem (viz Rozmanitost a nadvláda: Jeskynní umění).

Obdobné umění a k němu potřebné zvláštní nástroje nalezené v tak rozličných oblastech z tak dlouhých časových období ukazují, že se v jednotlivých společnostech tyto dovednosti a myšlenky cíleně předávaly dál. Takové naučené vzorce jednání a vyjadřování zakládají **kulturu**. Kultura zahrnuje jak hmotné předměty, jako jsou obydlí, oděvy, nástroje a řemesla, tak nehmotné hodnoty, přesvědčení a jazyky. Zatímco některá zvířata jsou schopná učit se novým věcem, jejich činnosti jsou primárně určené zděděnými instinkty. Mezi lidmi mají instinkty menší význam než kulturní tradice, kterým se každá nová generace naučí od svých starších.

Shromažďování potravy a kamenné nástroje

Když archeologové zkoumají pozůstatky pravěkých lidských osad, jako první je zarazí hojné doklady toho, že si lidé vyráběli nástroje. Jelikož se z převážné většiny dochovají nástroje vyrobené z kamene, nazývá se dlouhé období od prvních nástrojů vyrobených z kamene před asi 2,6 miliony lety do prvních dokladů o kovových nástrojích před asi 4000 lety **doba kamenná**.

Doba kamenná Dějinné období typické výrobou nástrojů z kamene a dalších nekovových materiálů.

Paleolit Období doby kamenné vyznačující se evolucí lidí.

Neolit Období doby kamenné vyznačující se pravěkou zemědělskou revolucí.

Tento název může být zavádějící, protože ne všechny nástroje byly kamenné. Raní lidé vyráběli užité předměty také z kostí, kůže, dřeva, rostlinných vláken a dalších materiálů, které se dochovávají s mnohem menší pravděpodobností než kámen. V dřívějších dobách učenci dělili dobu kamennou na dvě období: **paleolit** (starší doba kamenná), až do roku 8000 př. n. l., a **neolit** (mladší doba kamenná), který se pojí s nástupem zemědělství. Současní vědci vytvořili mnohem komplikovanější způsoby dělení s množstvím dílčích období.

Raní lidé vynakládali většinu svého úsilí na shromažďování potravy. Stejně jako australopitékové se i první lidé živilí převážně rostlinami, jejich listy, semeny i trávou, ale v průběhu doby ledové se navýšila konzumace vysoce nutričně hodnotného zvířecího masa. Na rozdíl od australopitéků také lidé běžně vyráběli nástroje. Tyto dvě změny – konzumace masa a výroba nástrojů – spolu, zdá se, souvisí. Exempláře raných, hrubě opracovaných nástrojů, které byly nalezeny ve Velké příkopové propadlině ve východní Africe, ukazují, že *Homo habilis* vyráběli nástroje odštěpováním kamene vulkanických hornin (např. pazourku). Ostré hrany takových odštěpků byly jako nástroj velmi účinné při stahování a bourání těl divokých zvířat.

Homo habilis, který postrádal schopnost lovit velká zvířata a disponoval malým mozkem, pravděpodobně získával živočišné bílkoviny sběrem mršin ulovených zvířecími predátory, nebo náhodně. Tento druh nejspíše používal velké kamenné „sekáčky“ k rozbíjení kostí a vyjídání výživného morku. Fakt, že nástroje z takových odštěpků byly nalezeny daleko od vulkanických výhřezů, kde se těžily, poukazuje na to, že je lidé přenášeli a používali na velmi vzdálených lovištích a v tábořištích.

Zástupci druhu *Homo erectus* byli také mrchožrouti, ale díky většímu mozku byli o mnoho chytřejší. Vyráběli účinnější nástroje pro bourání velkých zvířat, včetně sekerek, které zhotovovali odštěpováním z obou stran kamene, aby měly ostrou vnější čepel. Sekerky byly účinný, víceúčelový nástroj, vhodný pro stahování a bourání zvířat, oškrabávání kůže dočista pro její další použití jako oděvu či podušky, broušení dřevěných nástrojů a vykopávání jedlých kořínků. Jelikož sekerku lze také se značnou přesností vrhat na vzdálenost až 30 metrů, mohla se také používat k lovu zvířat. *Homo erectus* dokonce lovil slony zaháněním do bažin, kde uvízli a uhynuli.

Zástupci druhu *Homo sapiens* byli mnohem zručnější lovci. Díky vyšší inteligenci a množství jemně opracovaných nástrojů mohli stopovat a lovit velká zvířata. Ostré kamenné čepele, pečlivě vyštípané z připraveného kamenného jádra, se používaly v kombinaci s dalšími materiály. Připevněním kamenné čepele k dřevěné násadě získávali kopí. Zasazením několika ostrých odštěpků do rukojeti z kosti vytvářeli pilovité nástroje.

Jeskynní umění

Byli lidé, kteří žili před desítkami tisíc let, jiní než dnešní lidé? Z biologického hlediska se druh *Homo sapiens* v čase příliš nemění. Jací byli ale naši předkové uvnitř – v myslích, představách a pocitech? Byli jejich oči schopné vidět krásu, dokázaly jejich uši slyšet hudbu a mohly se jejich mysli zajímat o smysl světa kolem nich a o nebeská tělesa nad nimi? Jedním ze způsobů, jak na tuto složitou otázku odpovědět, je studium raného umění.

Nejstarší zjevně umělecký předmět, kost pečlivě zdobená motivem překřížených linií, se našel v jeskyni Blombos východně od Kapského města v Jižní Africe a datuje se do doby před 70 000 lety. Když se ve španělské Altamire v druhé polovině 19. století našla první jeskyně s malbami, mnozí lidé odmítali věřit, že jde o dílo pravěkých lidí. Umělecká kvalita byla příliš vysoká a dovednost malíře byla až příliš působivá na to, aby dílo zapadalo do tehdejší koncepce „jeskynních lidí“. Vědci spočítali, že malby z nejslavnější jeskyně Lascaux, objevené v jihozápadní Francii roku 1940, pocházejí z doby asi 15 000 let př. n. l. Pak roku 1994 došlo k objevu Chauvetovy jeskyně v jihovýchodní

Francii, která důkazy o lidském malířství posunula do ještě mnohem dřívější doby. Jean-Marie Chauvet a dva společníci našli na úbočí útesů malý vstup do rozlehlého jeskynního komplexu. Původní vstup do jeskyně byl dlouho předtím uzavřený skalním sesuvem, který uzavřel nejen skvostné malby na stěnách jeskyně, ale také kosti zvířat, lidské i zvířecí stopy a další artefakty. Malby z Chauvetovy jeskyně se v současnosti datují do doby před 30 000 – 35 000 lety. Jeskyni francouzská vláda zneprístupnila, aby ji ochránila před lidskými a povětrnostními vlivy, takže i vědci smí dovnitř vstupovat jen na omezenou dobu. (Plánuje se však vytvoření repliky jeskyně pro turisty.)

Pravěcí malíři v Chauvetově jeskyni žili během Velké doby ledové, kdy většinu Francie pokrývaly ledovce. Soutěska řeky Ardèche, kde se jeskyně nachází, se hemžila životem – současnými lidmi, neandrtálci, zvířaty všech druhů, jak těmi, které lidé lovíli, tak nebezpečnými predátory. Jeskynní malby zachycovaly zvířata této epochy: jeskynní lvy, jeskynní medvědy, nosorožce, divoké koně, zubry, soby, pratury (divoký skot) i mamuty.

Courtesy, Jean Clottes

Lví stěna v Chauvetově jeskyni ve Francii

Příslušníci rodu *Homo sapiens* byli dokonce tak úspěšní lovci, že možná zapříčinili několik ekologických krizí. Mezi lety 40 000 – 13 000 z Afriky, jihovýchodní Asie i severní Evropy postupně vymizeli obrovští mastodonti a mamuti. V Severní Americe tři čtvrtiny velkých savců vyhynuly již před 11 000 lety, včetně bizonů širokočelých, velbloudů, pozemních lenochodů, losů jeleních, mastodontů a mamutů. V Austrálii došlo ke stejné události. Přesto je těžké určit, zda bylo vyhynutí v průběhu několika chladných období na konci Velké doby ledové důsledkem klimatických podmínek nebo lidského predátorství.

Jediná zastoupení lidí v malbách jsou jednak obrysy rukou, které vznikly vyfukováním barvy kolem nich (odborníci dokázali díky výrazně zakřivenému prstu identifikovat jednoho jedince, jehož otisky se nalézají na několika místech v jeskyni), a jednak velký stalaktit, vystupující ze země na konci jeskyně, na kterém je nakreslený motiv dolní poloviny ženského těla. Výzkumníci poukazují na podobnost této postavy s množstvím ženských sošek, nalezených napříč evropským kontinentem z doby před až 35 000 lety do doby zhruba před 11 000 lety, kterým se pro jejich zvýrazněné pohlavní znaky říká Venuše (podle římské bohyně smyslnosti a lásky). Tato podobnost naznačuje kontinuitu zobrazování po celé období paleolitu a zřejmě i kontinuitu s ním spojeného smýšlení, které se nejspíše týká podpory rozmnožování.

Stěny jeskyně nejsou rovné, nýbrž poseté výstupky a důlky, které pravěcí malíři zručně začlenili do svých maleb, stejně jako vyryté obrysy některých figur, které obrazům propůjčují dojem trojrozměrnosti. Kromě určitého vnímání perspektivy užívali sofistikované techniky k zachycení pohybu a množství jednotlivců, jako například zubra s osmi nohama, které představovaly rychlý pohyb. Někdy novými postavami přemalovali starší malby, což naznačuje, že praxe jeskynního malování mohla trvat velmi dlouhá období.

V jeskyni však nebyly nalezeny žádné pozůstatky osídlení lidmi, takže podle všeho měla odlišný účel. Je skutečně s podivem, jaké úsilí museli pravěcí umělci vynaložit, aby osvětlili zákoutí hluboko uvnitř jeskyně a viděli, co malují. Na stěnách jeskyně jsou patrné šmouhy na místech, kde nosiči pochodní odírali ohořelé části, aby pochodně hořela dál. Také tu je kamenný stupínek podobný oltáři, na který byla úmyslně umístěna lebka jeskynního medvěda.

Vyobrazení, která zde vidíte, pochází z velké plochy zvířecích maleb v Chauvetově jeskyni, známé jako Lví stěna, a dokládají jak zručnost malířů a techniky, které používali, tak rozmanitost předmětů malby. Zprava přichází tlupa lvic na lovu a blíží se ke stádu zubrů, kteří se otáčejí a spatřují je. Za trhlinou ve stěně pokračuje výjev stádem nosorožců a další tlupou lvů nalevo.

Proč pravěcí umělci v Chauvetově a dalších jeskyních malovali, co malovali? A proč malovali v jeskyních? Porozumět významu a účelu těchto jeskynních maleb je pro nás velmi složité. Pravěk je ze své podstaty časem před písemnými záznamy, které nám napomáhají pochopit starověké lidské životy a smýšlení. V prehistorii jsme primárně odkázáni na archeologii, ale zatímco nám ve vykopávkách nalezené artefakty prozradí mnoho o hmotné kultuře dané

společnosti – jejích nástrojích, zbraních, špercích, jídle, pohřbívání a fyzických prostorech, kde bydleli –, mnohem těžší je z těchto hmotných předmětů usuzovat na společenské instituce, zvyky, víru či hodnoty lidí, kteří je používali. Přesto tyto obrazy můžeme považovat za svého druhu texty, protože se jimi malíři snažili něco sdělit svým soukmenovcům. Současní vědci, kteří překlenují rozlehlou kulturní propast mezi námi a paleolitickým člověkem z Chauvetovy jeskyně, se mohou o tom, co malby pro jejich autory a jejich současníky znamenaly a jakou funkci jeskyně plnily, jen dohadovat.

Komentátoři často začínají kontextem, ve kterém umění vznikalo. Vzhledem k tomu, že v Chauvetově jeskyni lidé nežili, jakou funkci měla plnit? Rozhodně nebylo náhodou, že se pouštěli do tak namáhavé práce v temných jeskyních, které si mohli osvětlovat jen jednoduchými pochodněmi. Nejspíš tak ovšem nečinili s cílem svá díla ochránit a zachovat po desítky tisíc let. Je možné, že se umělci do hlubin podzemí vydávali, aby „pocítili moc země“ – možná věřili, že divoká zvířata i země sama jsou plné duchovní energie. (Mnozí archeologové, kteří v Chauvetově či jiných jeskyních pracovali, také vypovídali o tajuplných, duchovních pocitech, které v nich pobyt hluboko pod zemí vyvolával.) Je tedy možné, že malíři byli duchovní vůdci svých společenství a jeskyně s malbami byly místy, kde se odehrávaly náboženské obřady, při nichž měli přítomní silné náboženské prožitky.

Je třeba také zvážit předmět maleb, tedy převahu zvířat a absenci (s uvedenými výjimkami) lidí. Malby zobrazují zvířata lovená i nelovená, přičemž malíři měli bohaté znalosti o vzezření, pohybu a chování těchto zvířat, nepochybně získané pozorováním zblízka. Objevily se názory, že jeskynní malířství je výrazem mystického vztahu lidí a zvířat, s nimiž sdílejí svět. Lidé snad uměli něco čerpat ze síly medvědů, antilop, zubrů nebo dalších vyobrazených zvířat v jeskyních, když si je prohlíželi nebo se jich dotýkali.

OTÁZKY K ROZBORU

1. Jak přesvědčivá jsou vysvětlení funkce pomalovaných jeskyní a významu maleb? Dokážete přijít s jinými vysvětleními?
2. Jsou na vyobrazeních zvířat některé prvky, které naznačují, zda jimi byl umělec ohromen, cítil se jim nadřazen nebo pociťoval sjednocení s nimi? Co může znamenat fakt, že jsou zde vyobrazena také zvířata, která tehdejší lidé nelovili pro potravu?
3. Jak byste porovnali jeskynní malby s rytinou v kameni na začátku této kapitoly?

Lovci a sběrači Lidé, kteří se živí lovem divoké zvěře a sběrem jedlých rostlin a hmyzu.

Navzdory dokladům o lovu se antropologové nedomnívají, že by lidé byli co do výživy závislí primárně na mase. I dodnes přeživší společenství **lovců a sběračů** (národy živící se lovem a sběrem) v Africe získávají většinu své každodenní potravy z divokých plodin a maso jedí výlučně při hostinách. Stejně tak tomu nejspíš bylo i u lidí doby kamenné, ačkoliv se nástroje pro shromažďování a úpravu rostlinné potravy zachovaly sporadicky, protože se vyráběly z materiálů podléhajících zkáze. Pravěcí lidé ke sběru ovoce, bobulí a semen používali kůže nebo rohože spletené z listů. Jedlé kořinky vyrývali ze země klacky.

Jak maso, tak zelenina jsou chutnější a lépe stravitelné, když se uvaří. První vařené jídlo se pravděpodobně dalo najít náhodně po požárech. Rozdělovat oheň záměrně se lidé nejspíš naučili již před asi 1,4 miliony let a ohniště dokázali udržovat zhruba před 500 000 lety, ovšem teprve když se v jižní Asii v době před zhruba 18 000 lety objevily hlinité nádoby na vaření, získali jsme jasný důkaz o tom, že si člověk potravu tepelně upravoval.

Rozdílné role pohlaví a společenský život

Aby získali představu o velmi raných lidských společnostech, studovali vědci chování a organizaci společenství jiných primátů, než je člověk. Gorily a šimpanzi žijí v tlupách sestávajících z několika dospělých samců a samic a jejich potomstva. Postavení jedinců se v nich liší v závislosti na věku a pohlaví a tlupu obvykle vede dominantní samec. Sexuální spojení mezi samci a samicemi obecně nevede k utvoření dlouhodobého páru. Namísto toho jsou nejsilnější vztahy mezi samicemi a jejich mláďaty a vztahy mezi sourozenci. Dospělí samci se často přičleňují ze sousedících tlup.

Velmi raná lidská společenství pravděpodobně měla s těmito rysy primátů mnoho společného, ale dávno před nástupem moderního *Homo sapiens* byla běžná rodina s dvěma rodiči. Můžeme se jen domnívat, jak k této změně došlo, ale je pravděpodobné, že souvisí s fyzickou a společenskou evolucí. Aby prošli úzkými rodidly, musí se lidé s velkými hlavami a objemnými mozky rodit v mnohem méně vyvinutém stadiu než ostatní savci. Ostatní velcí savci dosahují dospělosti ve dvou až třech letech věku, zatímco lidé se o sebe nedokáží sami postarat až do věku dvanácti až patnácti let. Potřeba lidských novorozenců a dětí být mnohem déle živeni a opečovávaní postavila lidské matky a otce i další členy rodiny před biologickou nutností.

Unikátním se stal také lidský reprodukční cyklus. U mnoha jiných druhů je sexuální styk biologicky omezený na období páření v daném roce nebo na plodné období menstruačního cyklu samic. Mezi ostatními primáty navíc volba sexuálního partnera nikdy není předmětem dlouhodobého uvažování. Samice paviána v říji postačí jakýkoliv samec a samci paviána považují za vhodnou sexuální partnerku jakoukoliv kladně reagující samici. Na rozdíl od toho jsou dospělí lidé schopni se pářit kdykoliv, ale mnohem víc si své partnery vybírají. Když se spáří, jejich častější sexuální kontakt posiluje hluboké emocionální vazby a dlouhodobé spojení.

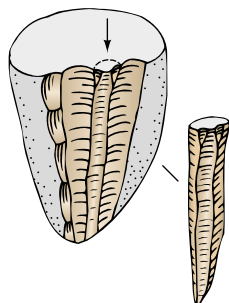
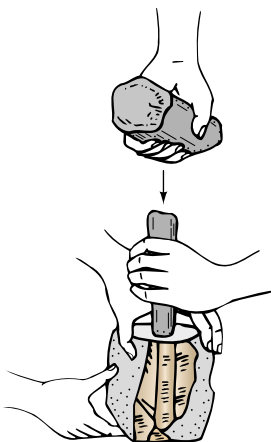
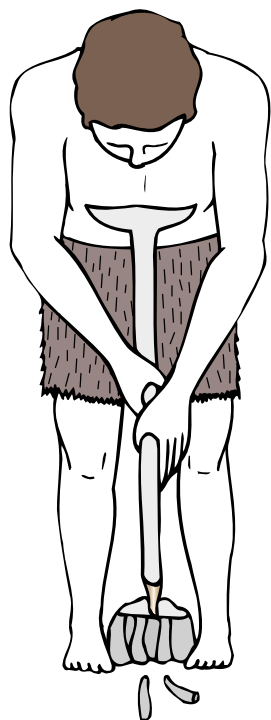
Trvalý vztah mezi lidskými rodiči jejich zranitelným potomkům usnadňoval získávání péče, kterou potřebovali během dlouhého období dětství. Na rozdíl od velkých savců, jejichž samice musely potomky vychovat takřka k dospělosti před začátkem dalšího reprodukčního cyklu, mohli matky a otcové společným úsilím své závislé děti různého věku živit naráz. Zkrácení doby mezi porody pak lidem také umožnilo množit se mnohem rychleji než velkým savcům.

Vědci, kteří studují lovce a sběrače současnosti, vyvozují, že ženy doby ledové zabezpečovaly potravu sběrem a vařením (což při péči o malé děti mohly zvládat). Starší ženy, které už nebyly plodné, pak byly nejzkušenější a nejproduktivnější sběračky. Muži se silnými pažemi byli lépe vybaveni k lovu než ženy, zejména k lovu velkých savců. Protože však mužští lovci slavili úspěch a udolali kořist jen příležitostně, zatímco sběračky shromažďovaly a zajišťovaly většinu každodenní stravy společenství, je pravděpodobné, že měly ženy v raných lidských společnostech dobré postavení.

Všichni dosavadní lovci a sběrači žili v malých skupinách. Jejich společenství musí mít dostatek členů, aby se ubránilo predátorům a podělilo se o povinnosti při sběru a přípravě jídla. Příliš mnoho členů by však snadno vyčerpalo dostupnou potravu v bezprostředním okolí. Skupiny se musí v pravidelných intervalech přesouvat za migrujícími zvířaty a na různých místech využívat v jednotlivých ročních obdobích dozrávající plodiny. Archeologické nálezy tábořišť z doby ledové dokládají, že raní lidé žili také ve velmi pohyblivých tlupách.

Výroba kamenných nástrojů Asi před 35 000 lety se výroba kamenných nástrojů značně specializovala. Malé čepele uštěpnuté z kamenného základu se vkládaly do kostěných či dřevěných rukojetí. Takové složené nástroje byly nejen rozmanitější než rané víceúčelové sekerky, ale vyžadovaly k výrobě menší odštěpky, a tedy méně kamene, což bylo zásadní na místech, kde byl pazourek vzácný.

Převzato z publikace Jacquese Bordaze, *Tools of the Old and New Stone Age*. Copyright Jacques Bordaz, 1970. Překresleno s povolením společnosti Addison-Wesley Educational Publishers, Inc.

Ohniště a kulturní projevy

Kvůli častým přesunům, které raní lovci a sběrači museli podnikat, nevynakládali příliš času na okrašlování svých obydlí. Oblíbenými tábořišti byly přirozené úkryty pod skalními převisy, do kterých se tlupy v pravidelných intervalech vracely. V náročnějších klimatických oblastech či tam, kde se přirozené úkryty nenalézaly, si lidé stavěli chatrče z větví, kamene, kostí, kůže a listí. Velké pevné stavby byly obvyklé v rybářských osadách, které vyrůstaly podél řek a na pobřeží jezer, kde hojnost ryb dovolovala lidem zůstat na stejném místě po celý rok.

Ranou formou oděvu byly pravděpodobně přehozy z kožešin. Ačkoliv první doklady tkaných látek pochází z doby před 26 000 lety, lze počátky nošení těsnějších oděvů datovat do doby před 70 000 lety, odkud pochází nejstarší nález vší šatních. „Ledový muž“, jehož zmrzlé ostatky byly nalezeny v evropských Alpách v roce 1991, měl před 5300 lety na sobě mnoho různých kusů oděvu, vyrobených ze zvířecích kožešin sešitých provázkem z rostlinných vláken a nevyčíněné kůže (viz Prostředí a technologie: Ledový muž Ötzi).

Ačkoliv si na tlupách lovců a sběračů mohly vybírat velkou daň nešťastné události, nepředvídatelné počasí a nemoci, jejich každodenní život nejspíš nebyl nijak zvlášť těžký či nepříjemný. Studie naznačují, že v oblastech bohatých na plodiny a lovnou zvěř mohlo obstarávání potravy, ošacení a úkrytu zabrat asi jen tři až pět hodin denně. Tak se otevíral prostor pro umělecké snahy, výrobu nástrojů a společenský život.

Základy vědy, umění a náboženství byly položeny v době kamenné. Pro lidské přežití byly zásadní rozsáhlé vědomosti o přírodním prostředí. Sběrači se naučili, které místní rostliny jsou jako potrava nejlepší a kdy jsou k dostání, zatímco lovci nabývali podrobné vědomosti o zvycích lovné zvěře. Lidé se naučili, jak používat různé části rostlin a zvířat k výrobě oděvů, provázků, stavebních materiálů a barviv, minerály k malování a kamen k výrobě nástrojů, ale také přírodní látky k léčbě a navozování změněných stavů vědomí. Je velmi pravděpodobné, že předávání těchto vědomostí probíhalo i prostřednictvím ústního podání, i když přímé důkazy existence jazyka pocházejí až z mnohem pozdější doby.

Raná hudba a tanec po sobě také nezanechaly žádnou stopu, ale existují hojné doklady malby a kresby (viz Rozmanitost a nadvláda: Jeskynní umění). Jelikož se na mnohých vyobrazeních jeskynního malířství objevují divoká zvířata, která lidé lovíli pro potravu, věří někteří, že měla zachycovat lovecké scény nebo být součástí magických či náboženských obřadů pro zajištění úspěšného lovu. Nedávno objevená jeskyně v jižní Francii však zachycuje nosorožce, levharty, lvy a další zvířata, která se pravděpodobně nelovila. Jiné kresby zahrnují lidi oděné do zvířecích kožešin, kteří jsou potřísněni barvou. V mnoha jeskyních se našly otisky či obrysy lidských rukou. Jsou to podpisy umělců, nebo nejstarší

graffiti na světě? Někteří vědci se domnívají, že další značky v jeskynních malbách a na kostech z tohoto období mohou znamenat pokusy o počítání či psaní. Jiné teorie naznačují, že by jeskynní a skalní malby mohly vycházet z obav o plodnost, snahy vzdělávat mladé nebo propracovaných mechanismů sledování času.

Bez písemných záznamů je stěží možné se o náboženském smýšlení raných lidí něco dozvědět. Napovědět nám mohou záměrně vybudovaná pohřebiště pocházející z doby před 100 000 lety. Skutečnost, že se dospělí často pohřbívali s kamenným náčiním, jídlem, oděvem a práškovým červeným okrem, naznačuje, že si raní lidé svých vůdců, příbuzných a společníků vážili natolik, že jim po smrti vzdávali poctu, a může poukazovat na víru v posmrtný život, ve kterém by takové předměty mohly být užitečné.

Dnes chápeme, že starší doba kamenná, o jejíž existenci se ještě před dvěma sty let nikomu ani nesnilo, bylo formativní období. Nad svůj vlastní nesporný samostatný význam položila také základy pro zásadní změny, které lidská společnost čekaly v budoucnosti, kdy se ze sběračů potravy stali její producenti.

SHRNUTÍ ODDÍLU

- Na rozdíl od ostatních zvířat se lidé díky naučeným vzorcům kultury přizpůsobovali velmi rozličným prostředím a osídlovali je.
- První lidé vyráběli nástroje, sbírali potravu a lovíli. Jako obydlí využívali přírodní úkryty nebo dočasné přístřešky a zajišťovali si ošacení.
- V raných společnostech lovců a sběračů sbíraly ženy rostlinnou potravu a zajišťovaly pro tlupu většinu potravy, zatímco muži měli na starosti lov. Rodina s dvěma rodiči umožnila ochranu dětí a dlouhé období dospívání.
- Takový životní styl jim ponechal volný čas a umožnil rozvoj umění a náboženství. Ačkoliv se pozůstatky jejich umění a náboženství dají těžko interpretovat, je jasné, že raný člověk měl stejné mentální schopnosti jako člověk současný.

Ledový muž Ötzi

Objev dobře zachovaných ostatků muže na okraji tajícího ledovce v evropských Alpách v roce 1991 nám nabídl podrobné informace o každodenních technologiích 4. tisíciletí př. n. l. Zachovalé nebylo jen tělo tohoto „Ledového muže“. V pozoruhodně dobrém stavu byl i jeho oděv, nástroje, a dokonce jídlo v jeho žaludku.

Součástí teplého oděvu padesátiletého muže, který jeho tělo před studeným horským počasím chránil od hlavy k patě, byla kožešinová čepice uvázaná pod bradou, vesta z různobarevných jeleních kůží, kožené nohavice a bederní rouška a vycpaný plášť z travin. Jeho boty z hovězí kůže byly kvůli teplu a pohodlí také vycpané trávou. Jednotlivé kusy oblečení byly sešité tkanými a koženými provázky. Nesl si nádobu na pití z březové kůry.

V kožené ledvince si nesl nástroje z pazourku na řezání, škrabání a propichování dřev, ale také troudu na podpal. Měl také kožený toulec s šípy s pazourkovými hroty, ale jeho luk vysoký 1,8 metru nebyl dokončený a chyběla mu tětiva. Navíc měl u sebe pazourkový nůž a nástroj na broušení pazourku. Jeho nejpropracovanější nástroj poukazoval na postupný nástup doby, kdy se pro výrobu nástrojů používaly kovy – sekera s dřevěným topůrkem s měděnou čepelí.

Zemřel násilnou smrtí způsobenou buďto malým hrotem šípu zaťatým do jeho ramene, nebo úderem do hlavy. V žaludku našli vědci zbytky masitého pokrmu, který snědl nedlouho před svou smrtí.

© Smetek/STERN/Picture Press

Ledový muž Umělecké ztvárnění toho, jak mohl Ledový muž přibližně vypadat. Pozoruhodné jsou jeho nástroje, které svědčí o technologii jeho doby.

ZEMĚDĚLSKÁ REVOLUCE

Po většinu doby trvání lidstva se lidé živilí jen divokými rostlinami a zvířaty, ale asi před 10 000 lety globální klimatické změny podle všeho přiměly některá společenství obohatit svůj přísun potravy rostlinami a zvířaty domestikovanými. Čím dál víc lidí se v příštích tisíciletích stávalo výrobci potravy. Lov a sběr sice nevymizely, ale přechod od sběru potravy k její výrobě byl jedním z velkých dějinných obrátů, protože dopomohl k rychlému růstu populace a zásadním způsobem změnil vztah člověka k přírodě (viz Mapu 1.2).

Protože se zemědělství vyvinulo v kombinaci s novými druhy kamenných nástrojů, označují archeologové toto období jako neolit neboli mladší dobu kamennou, a vzestup zemědělství označují jako neolitickou revoluci. Název je to však zavádějící. Zprvu jejím základním prvkem nebyly kamenné nástroje a zadruhé nešlo o jednu událost, ale o sérii izolovaných proměn v různých částech světa. Lepší označení je **zemědělské revoluce**, protože podtrhuje fakt, že ústřední změna tkvěla v produkci potravy a že se zemědělství objevilo nezávisle na mnoha místech. Ve většině případů zahrnovalo zemědělství spolu s pěstováním nových plodin k jídlu také chov domestikovaných zvířat.

Zemědělské revoluce Přechod od sběru potravy k její výrobě, který nastal mezi lety 8000 a 2000 př. n. l., známý také jako neolitická revoluce.

Přechod k pěstování plodin

Sběr potravy ustupoval výrobě potravy ve stadiích, která trvala stovky generací. Tento proces nejspíš započal, když se tlupy lovců a sběračů každoročně vracely do stejných sezónních tábořišť, kde úmyslně rozházeli semena žádoucích rostlin v místech, kde se jim mohlo dařit, a potlačili růst konkurenčních rostlin tím, že od nich místo vyčistili. Takové polopěstování mohlo ulehčovat snahy sběračů po dlouhé generace. Nakonec se klany, které se rozhodly pro pěstování plodin, usadily poblíž svých polí nastálo.

Dům z mladší doby ka-

menné Tato rekonstrukce raného stálého obydlí má jedny dveře a je bez oken. Jednoduchá obydlí, jako je toto, se stavěla z hliněných cihel do dřevěného rámu nebo z proutí a mazaniny – mřížky z větví pokryté lepkavou směsí bláta, slámy a dalších složek. Střecha je z došků, usušené vegetace kladené do vrstev, která odpuzuje vodu.

Herv Champollion / akg-images / Newscom

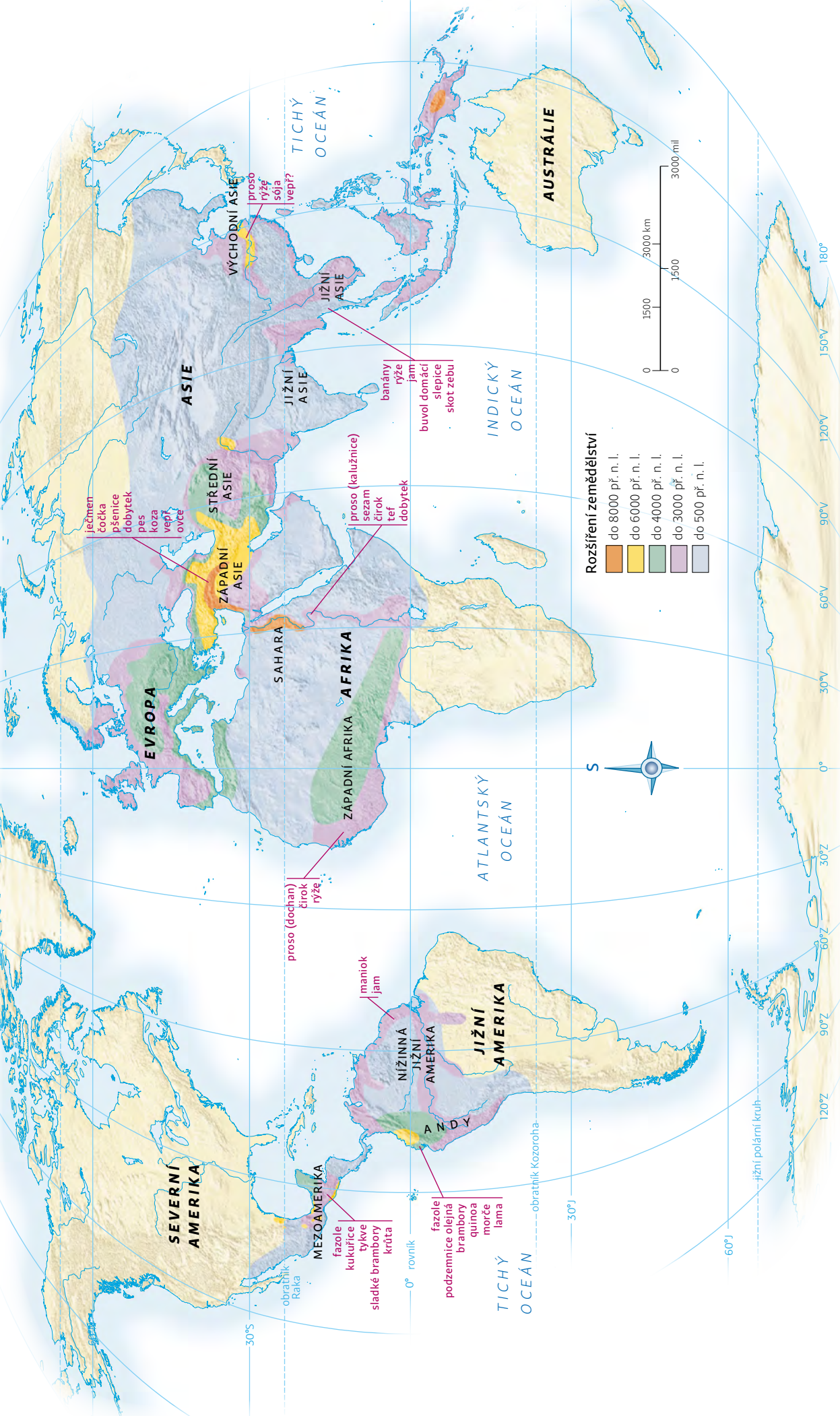
Na začátky revoluce v obstarávání potravy archeology upozornila přítomnost nových specializovaných zemědělských nástrojů. Mezi ně patřily ohlazené kamenné radlice, které sloužily k rozorávání půdy, ostré kamenné odštěpky vložené do kostěných nebo dřevěných rukojetí, s jejichž pomocí se sklízelo obilí, a kamenné hmoždíře na drcení zrní. Jelikož kamenné sekery se příliš nehodily na kácení křovin a stromů, používali zemědělci k odstranění nežádoucího porostu oheň (tzv. „žďáření“; popel posloužil jako přírodní hnojivo).

Přechod na zemědělství se nejdříve odehrál na Blízkém východě. Již v období zhruba 8000 př. n. l. dokázali lidé výběrem nejvýnosnějších variant vyšlechtit z některých druhů divokých trav domestikované obilí, které známe jako pšenici dvouzrnku a ječmen. Také zjistili, že střídavé pěstování obilí a luštěnin (rostlin nesoucích jedlá semena, jako jsou čočka a hrách) jim pomůže udržet půdu úrodnou. Jakožto hlavní sběračky divokých rostlin, které sloužily jako potrava, sehrály ženy se svými vědomostmi v tomto přechodu na pěstování plodin zásadní roli, avšak těžká úloha čištění polí připadla mužům.

Plodiny domestikované na Blízkém východě se rozšířily do Řecka již kolem roku 6000 př. n. l. a na sluncem zalité pláň střední Evropy podél řeky Dunaje krátce po roce 4000 př. n. l., odkud se v příštím tisíciletí rozšířily do dalších částí Evropy (viz Mapu 1.2). Raní zemědělci v Evropě a na dalších místech praktikovali střídavé obdělávání půdy vyznačující se vyčerpáním úrodnosti půdy a žďářením nové půdy. Po několika letech obdělávání se úhor (vyčerpaná půda) nechal po určitou dobu ležet ladem, aby se stal znovu úrodnějším, a poblíž něj se žďářením vyčistila nová pole. Zhruba od roku 2600 př. n. l. lidé ve střední Evropě začali používat voly tažené dřevěné pluhy k orbě těžší, bohatější půdy.

Pšenice a ječmen se kvůli typickým srážkovým poměrům na většině území Afriky, které pro ně nejsou vhodné, nemohly šířit dále na jih. Místo toho došlo na Sahaře a v subsaharské Africe k nezávislým zemědělským revolucím, které začaly ve skoro stejně raném období jako na Blízkém východě. Během období s obzvláštním množstvím srážek po roce 8000 př. n. l. začali lidé na dnešní východní Sahaře pěstovat čirok, obilí vyšlechtěné z divokých trav, které původně sbírali. Za další tři tisíce let saharští zemědělci domestikovali dochan (druh prosa), hrách černooký, jistý druh podzemnice olejné, sezam a tykve. V Etiopské vysočině zase zemědělci vyšlechtili domácí formu kalužnice (též označované jako proso) a obilninu zvanou tef (zrno miličky habešské). Návrat suššího klimatu kolem roku 5000 př. n. l. vedl mnoho saharských zemědělců ke stěhování do údolí Nilu, kde jim každoroční záplavy dodávaly vláhu k pěstování. Lidé v oblastech deštných pralesů v rovníkové západní Africe domestikovali rýži a jamy.

Rýži, které se dobře daří v teplých a vlhkých podmínkách, se pravděpodobně nejdříve podařilo domestikovat v údolí řeky Jang-c’-ťiang (Modré řeky) ve střední Číně, možná již v období 10 000 let př. n. l., a 3000 let př. n. l. se už pěstovala v jihovýchodní Asii a Indii.

MAPA 1.2 Raná centra domestikace zvířat a plodin Během zemědělské revoluce, která začala před asi 10 000 lety, přispěly k domestikaci svými originálními způsoby různé části světa. Pozdější vzájemné kontakty pomohly tato domestikovaná zvířata a plodiny rozšířit do nových míst. V zemích, kde pro pěstování plodin nejsou vhodné podmínky, zůstaly důležitou součástí obživu pěstování a lov. © Cengage Learning

V Indii se kromě rýže kolem roku 2000 př. n. l. pěstovalo několik druhů domestikovaných luštěnin (včetně lablady purpurového, zlaté a černé fazole mungo).

Obyvatelé Severní a Jižní Ameriky domestikovali zhruba do roku 5000 př. n. l. další plodiny, jmenovitě v dnešním Mexiku kukuřici, v Brazílii a Panamě maniok a v Mezoamerice fazole a tykve. Kolem roku 4000 př. n. l. již obyvatelé Peru šlechtili brambory a quinou, obilninu bohatou na bílkoviny. Nakolik to klima a půda dovolovaly, převzala tyto plodiny spolu s rajčaty a paprikami zemědělská společenství napříč Severní i Jižní Amerikou.

Domestikovaná zvířata a pastevectví

Prvními domestikovanými zvířaty byli pravděpodobně psi, kteří se vyvinuli z vlků a kteří ze začátku pomáhali lovcům stopovat zvěř a později pastevcům shánět stáda jiných domestikovaných zvířat, ale chovali se také proto, aby svým pánům skýtali ochranu a byli jim společníky. O procesu domestikace, jeho místě a čase se vedou velké debaty. Odborníci vidí jako místa možné první domestikace Sibiř, Blízký východ a Evropu. První domestikaci lze datovat do doby před 30 000 lety, ačkoliv první známé pohřbení psa společně s člověkem jako jasný doklad jejich vzájemného vztahu pochází zhruba z období 14 000 př. n. l.

Domestikace zvířat se během mladší doby kamenné rychle rozšiřovala o další druhy zvířat, která dávala maso, mléko i pracovní sílu. Skládky odpadu za vesnicemi na Blízkém východě ve staletích po 7. tisíciletí př. n. l. odhalují postupné nahrazování gazelích kostí kostmi kozími. Jak se ovce a kozy sháněly po zbytcích jídla v okolí vesnic, přijala nejspíš některá zvířata lidskou péči výměnou za ochranu a stálý přísun potravy. Šlechtění za cílem zlepšení žádoucích vlastností, jako je vysoká dojivost a dlouhá vlna, nakonec vedlo k tomu, že se vyvinula různá plemena ovcí a koz.

Na jiných místech se ve staletích před rokem 3000 př. n. l. domestikovaly jiné druhy zvířat: v severní Africe a na Blízkém východě divoký dobytek, v severní Africe osli, v Číně buvol domácí, a v Indii skot zebu s hrbem na zádech. Plemena domestikovaných zvířat se šířila z jedné oblasti do druhé.

Když dobytek zkrotl natolik, že jej bylo možné zapřahat do pluhů, začal být zásadní také pro pěstování obilí. Mimo to byl zvířecí trus cenným hnojivem. Na americkém kontinentě však bylo poměrně málo divokých zvířat vhodných k domestikaci a ochočená zvířata se tam nemohla dostat odjinud, protože pevninský most z Asie byl zaplaven stoupajícími hladinami moří. Na západní polokouli se tak domestikovaly lamy, které byly používány pro dopravu a poskytovaly vlnu, zatímco maso dávala morčata a krůty. Nejdůležitějším zdrojem obživy pro obyvatele Ameriky nadále zůstával lov.

Starověké pohřbívání psů

Tento pes podobný huskymu byl pohřben před 7000 lety na Sibiři a pochován byl zároveň s člověkem a stejným způsobem jako on. Tento fakt stejně jako skutečnost, že dostával stejné jídlo jako lidé, naznačuje, že se na něj hledělo jako na společníka a pomocníka. Kosterní zjizvení se vykládá tak, že vykazuje známky nošení těžkých břemen a pravděpodobně opakovaných zranění při lovu.

Vladimir Bazaliskii/Robert Losey/Sandra Garvie-Lok/Mietje Germonpre/Jennifer Leonard/Andrew Allen/Anne Katzenberg/Mikhail Sablin

V sušších částech Afriky a v některých oblastech západní a Střední Asie převládal pastevecký způsob života, závislý na velkých stádech malých i velkých chovných zvířat. Když Sahara kolem roku 2500 př. n. l. dosáhla svého nejsuššího období, nahradili pastevci zemědělce, kteří migrovali na jih (viz Kapitolu 9). Při přesouvání stád na nové pastviny a k novým napajedlům v průběhu roku byli pastevci v pohybu jako lovci a sběrači a stejnou měrou jim to zamezovalo hromadit majetek a stavět dlouhodobá obydlí. Raní pastevci se nejspíše spoléhali víc na produkci mléka než na konzumaci masa, protože porážením by snižovali stavy stád. V deštivých ročních obdobích možná také v rychlosti vypěstovali něco plodin nebo směřovali maso a kůže za rostlinnou potravu s poblíž sídlícími zemědělci.

Zemědělství a ekologická krize

Proč k zemědělské revoluci došlo? Některé teorie předpokládají, že lidi k výrobě potravy přesvědčily její očividné výhody, jako je příslib stálého přísunu jídla. V nedávné době se objevil výklad, že se lidé na Blízkém východě možná původně usadili, aby měli možnost pěstovat dostatek obilí a zajistili si stálé dodávky piva.

Většina vědců je však toho názoru, že lidi k upuštění od lovu a sběru ve prospěch zemědělství a pastevektví přiměly změny klimatu. S koncem velké doby ledové mezi lety 6000 a 2000 př. n. l. došlo v oblastech mírného podnebného pásu k nezvyklému oteplení, a právě v tomto období v mnoha částech světa přešli lidé na zemědělství. Konkrétní povaha ekologické krize se pravděpodobně různila. Nedostatek volně žijící zvěře a divoce rostoucích plodin na Blízkém východě způsobený suchem nebo nárůstem populace mohl lidi přimět k tomu, že začali potraviny vyrábět. Jinde se možná v důsledku teplejšího, vlhčího podnebí travnaté pláně proměnily v lesy, takže poklesly stavy lovné zvěře a zmenšila se rozloha porostu divokých obilnin.

V mnoha sušších částech světa, kde volně žijící zvěř a divoce rostoucí plodiny zůstaly hojně k dispozici, lidé obdělávat půdu nezačali. Obyvatelé Austrálie až do několika posledních století nadále získávali potravu lovem a sběrem. Mnozí obyvatelé Ameriky v aridních oblastech od Aljašky až po Mexický záliv lovili bizony, zatímco obyvatelé Pacifického severozápadu začali lovit lososy a na východ od Mississippi lovci a sběrači prospívali díky bohatým úlovkům ryb, vodních zvířat a sběru mušlí. V rovníkových deštných pralesích Afriky a v jižní části kontinentu podmínky také přispívaly k udržování starého způsobu obživy. Společensví žijící se stády sobů v severní Eurasii rozvoj zemědělství také minul.

Presto přechod k zemědělství většinu částí světa z různých příčin postupně proměnil. Před sto tisíci lety byly na Zemi méně než 2 miliony lidí, jejichž areál rozšíření se z většiny omezoval na mírné a tropické oblasti Afriky a Eurasie. Tato populace dále klesla během poslední doby ledové před 32 000 – 13 000 lety. Když pak ledovce ustoupily a lidé se pustili do zemědělství, jejich počet rostl. Světová populace dosáhla 10 milionů do roku 5000 př. n. l. a pak se do roku 1000 př. n. l. postupně rozrostla až na 50–100 milionů.¹ Tento nárůst vedl k významným změnám ve společenském a kulturním životě.

SHRNUTÍ ODDÍLU

- Asi před 10 000 lety začali lidé pěstovat plodiny, vybírat z nich ty nutričně nejvydatnější a domestikovat zvířata. K této zemědělské revoluci došlo v různých částech světa.
- Klimatické změny na konci poslední doby ledové jsou pravděpodobně hlavním důvodem přechodu od sběru potravy k její výrobě.
- Zemědělci se postupně rozšířili do mnoha částí světa, ale v některých oblastech přetrvalo pastevektví, tedy závislost lidí na stádech chovných zvířat.
- Čím více zemědělství umožňovalo zajištěný přísun potravy, tím více se rozrůstala lidská populace.

ŽIVOT V NEOLITICKÝCH SPOLEČNOSTECH

Důkazy o tom, že lidi k potravinové výrobě mohla dohnat ekologická krize, vedly k opětovnému zkoumání hypotézy, že se zemědělci měli lépe než lovci a sběrači. Nové studie ukazují, že k výrobě potravy bylo třeba mnohem většího a déle trvajícího úsilí než k jejímu sběru a lovu, jelikož bylo nutné odlesňovat a obdělávat půdu, vodit stáda na pastvu a hlídat je před predátory.

¹ Colin McEvedy, Richard Jones, *Atlas of World Population History*, New York: Penguin Books, 1978, s. 13–15.

Ačkoliv raní zemědělci pravděpodobně trpěli méně hladem, protože si mohli potraviny mezi úrodami skladovat, byla jejich strava méně rozmanitá a výživná než u lovců a sběračů. Kosterní pozůstatky neolitických zemědělců dokládají, že byli v průměru menší než jejich předchůdci z národů lovců a sběračů. Zemědělci také častěji umírali v ranějším věku, protože lidé v trvalých osadách byli víc vystaveni nemocem. Jejich voda byla znečišťována lidskými výkaly, jejich těla a domovy byly zamořené nakažlivými škůdci a hmyzem a další nemoci mohli chytit od svých domestikovaných zvířat.

Triumf zemědělské výroby

Jak tedy zemědělci nahradili lovce a sběrače? Někteří vědci si dokáží představit násilné střety mezi praktikujícími těchto dvou způsobů života, jiní předkládají argumenty pro méně násilný přechod. Ve většině případů zemědělci nejspíše lovce a sběrače nahrazovali postupnou infiltrací spíš než dobýváním.

Klíčem k expanzi zemědělců a chovatelů byl fakt, že jim trvalé drobné přebytky dlouhodobě poskytovaly lepší podmínky pro vyšší populační růst, jelikož zaručovaly vyšší míru přežití v obdobích sucha a jiných pohrom. Archeolog Colin Renfrew má za to, že hustota populace zemědělců mohla během několika století v Evropě vzrůst 50–100krát. Jak populace rostla, jednotlivci, jejichž půda se nacházela daleko od rodných vesnic, zakládali další usedlosti poblíž svých polí. Postupnou nenásilnou expanzí o pouhých 20–30 kilometrů za generaci se tak mohla celá Evropa v letech 6500–3500 př. n. l. znovu plně zalidnit.¹ Tak postupný proces nemusel nutně podněcovat ostré konflikty se stávajícími lovci a sběrači, kteří se mohli jednoduše držet za hranicemi obdělávané půdy nebo postupně zemědělství sami přejímat. Nové studie mapující genetické změny také svědčí o postupném rozšiřování populace se zemědělským způsobem života napříč Evropou od jihovýchodu na severozápad.²

Rozšiřující se zemědělská společenství se organizovala na základě příbuzenství a manželství. Nukleární rodiny (rodiče a jejich děti) pravděpodobně žily v oddělených domácnostech, ale solidaritu se svými příbuznými na základě společných předků pociťovaly. Tyto příbuzenské jednotky, známé jako rodové linie či klany, jednaly společně na ochranu svých společných zájmů a své půdy. V některých společnostech se původ sledoval stejně u obou rodičů, ale většina z nich přikládala větší význam buď mateřské linii (matrilinéární společnosti), nebo otcovské linii (patrilinéární společnosti). Nesmíme si však sledování původu po ženské linii (matrilinéárně) plést s vládou žen (matriarchátem).

Kulturní projevy

Příbuzenské systémy raně zemědělských národů také ovlivňovaly jejich pohled na svět. Pohřbívání starších mohlo být příležitostí k provádění propracovaných obřadů, které vyjadřovaly skupinovou solidaritu jejich potomků. Spleené lebky nalezené ve starověkém Jerichu (viz Mapu 2.1) mohou být dokladem takové raně úcty k předkům nebo jejich náboženského uctívání.

Náboženská víra společnosti typicky odráží její vztahy k přírodě. Náboženství lovců a sběračů se obracelo k posvátným hájům, pramenům či divokým zvířatům, zatímco pasteveci uctívali bohy nebes, kteří vládli dešti a vedli jejich putování. Naproti tomu náboženství mnoha zemědělských společenství se soustředilo kolem Matky Země. Jelikož děti rodí ženy, bylo logicky uctíváno ženské božstvo jako pramen všeho života.

Uctívání předků, bohů nebes, zemské přírody a božstev plodnosti se od místa k místu lišilo a různé společnosti v něm kombinovaly různé prvky. V nedávno objeveném komplexu kamenných staveb v egyptské poušti, který se nejpozději v roce 5000 př. n. l. používal jako pohřebiště, se našly pohřební komory nejspíše pro předky, kruhový kalendář a dvojice vztyčených kamenů, které vymezovaly východ slunce při letním slunovratu. Pro jejich stavitele bylo jistě zásadní střídání ročních období a to, jak souvisí s pohybem nebeských těles. Na jiných místech se stavěly jiné **megalithy** (tzn. „velké kameny“). Sledování a uctívání slunce jsou zřejmé z konstrukce slavného Stonehenge v Anglii, které vzniklo kolem roku

Megalithy Stavby a komplexy staveb z velmi velkých kamenů, vystavěné v období neolitu k obřadním a náboženským účelům.

¹ Colin Renfrew, *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*, New York: Cambridge University Press, 1988, s. 125, 150.

² Cavalli-Sforza, L. Luca, Paolo Menozzi, Alberto Piazza, *The History and Geography of Human Genes*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994.

G. Dagli Orti/The Art Archive

Mohylový monument v Newgrange v Irsku

Newgrange, postavený kolem roku 3200 př. n. l., je jednou z nejstarších a nejpůsobivějších neolitických staveb. Vchodem se prochází do chodby, která ústí do prostorné vnitřní komory. Po každé straně vchodu nad horizontální řadu megalitů vystupuje zeď z bílého křemene. Každý rok při východu slunce v den zimního slunovratu se komora zalije světlem, které dovnitř prochází otvorem nad vstupem.

Pecold/Shutterstock.com

2000 př. n. l. Dokladem ancestrálních rituálů (rituálů uctívání předků) jsou také megalitické pohřební komory v západní a jižní Evropě, budované již od roku 4000 př. n. l. Zdá se, že první z nich byly společnými pohřebními komorami a že je vystavěly skupiny potomků, kteří tak vznášeli nárok na zemědělskou půdu. Na Blízkém východě, v Severní a Jižní Americe i v dalších částech světa mohly ke stejnému účelu sloužit ohromné pohřební mohyly.

Dalším zásadním přínosem doby kamenné bylo rozšíření velkých jazykových rodin, které tvořily základ většiny dnes používaných jazyků. Prajazyk velké indoevropské rodiny jazyků se vyvinul kolem roku 5000 př. n. l. pravděpodobně v oblasti severně od Černého a Kaspického moře. Rozšířil se pak na jih a na západ v Evropě a na jih a východ v Malé Asii (dnešním Turecku), Íránu a na indický subkontinent, nejspíše spolu s průkopníky zemědělství. V průběhu této velmi postupné expanze se vyvinuly jazyky keltské, germánské, románské, slovanské, íránské a indické. Podobně se nejspíše spolu s expanzí zemědělců vyvinula afroasijská rodina jazyků Blízkého východu a severní Afriky a sinotibetská jazyková rodina ve východní a jihovýchodní Asii.

Raná města a specialisté

Většina raných zemědělců žila v malých vesničkách, ale v některých částech světa se několik vesnic rozrostlo v hustě osídlená města, která se stala centry obchodu a specializovaných řemesel. V těchto městech byla slavnostnější obydlí i obřadní budovy a také velké budovy pro skladování přebytků potravin do příští sklizně. Zemědělci dokázali stavět budovy a vyrábět nástroje a nádoby, které potřebovali, sami ve svém volném čase, ale v některých společenstvích se výroba těchto předmětů neobvyklé komplexnosti a krásy věnovali specializovaní řemeslníci.

Dvě taková raná města na Blízkém východě, která se podařilo důkladně archeologicky prozkoumat, jsou Jericho na západním břehu řeky Jordánu a Çatal Höyük v centrálním Turecku (jejich polohu ukazuje Mapa 2.1). Jericho, rozkládající se nedaleko přírodního

Neolitická bohyně V Çatal Höyük se našlo mnoho verzí soch postavy dobře živé těhotné ženy. Zde ji podpírají dva levharti, jejichž ocasy jsou obtočené kolem jejich ramen. Pro ty, kdo město před zhruba 8000 lety obývali, byla nejspíše postavou symbolizující plodnost a vládu nad přírodou. The Art Archive/Museum of Anatolian Civilisations Ankara/Gianni Dagli Orti

pramene, bylo už kolem roku 8000 př. n. l. neobvykle velká a složitá zemědělská osada, jejíž kruhová obydlí z hlíněných cihel se nejspíš stavěla podle vzoru loveckých stanů. O tisíciletí později zde byly budovy obdélníkových půdorysů s omítnutými zdmi a rovnými podlahami a širokými veřejemi, které vedly na centrální nádvoří. Proti útoku tuto osadu o rozloze čtyř hektarů chránily masivní kamenné hradby po celém jejím obvodu.

Trosky ještě většího města, Çatal Höyük, se datují mezi roky 7000 a 500 př. n. l. a rozkládají se na ploše 13 hektarů. Jeho obyvatelé také obývali omítnuté pokoje z hlíněných cihel s propracovanými dekoracemi, ale Çatal Höyük žádné obranné zdi nemělo. Místo hradeb tvořily souvislou bariéru kolem města vnější domy bez dveří či velkých oken. Jejich obyvatelé vcházeli do domů po žebřících střechou.

Çatal Höyük bohatl na dálkovém obchodu s obsidiánem, tvrdou vulkanickou horninou, kterou řemeslníci používali k výrobě nástrojů, zbraní, zrcadel a ornamentů. Další obyvatelé vyráběli jemnou keramiku, pletli koše a tkali vlněné látky, vyráběli korále z kamene a skořápek a zpracovávali kůži a dřevo. Velikost domů se lišila, ale neexistují důkazy o dominantní třídě ani centralizované politické struktuře. Na polích obklopujících město rostl ječmen, pšenice dvouzrnka a zelenina. Chovaly se zde vedle vepřů také kozy a ovce. Přesto ve stravě obyvatel stále byla k vidění potrava z divoké přírody – žaludy, divoké obilniny a lovná zvíř. Přetrvávající význam lovu podtrhují také nástěnné malby, které jsou pozoruhodně podobné jeskynním malbám. Zachycují scény s lidmi oděnými do kožešin divokých levhartů. Muži byli také pohřbíváni se zbraněmi, které se používaly ve válce a při lovu, nikoliv se zemědělským náčiním.

Na každé dva domy připadá jedna svatyně. V mnoha pokojích jsou vyobrazení divokých praturů, nader, bohyní, levhartů a otisků rukou. Rituály zahrnovaly pálení zrní, luštění masa jako obětí, ale o obětování živých zvířat doklady nemáme. Počet soch kyprých ženských bohyní zdaleka převyšoval počet božstev mužských, což poukazuje na to, že obyvatelé převážně uctívali bohyni plodnosti. Podle hlavního archeologa „se zdá velmi pravděpodobným, že o kult bohyně se staraly zejména ženy“.¹

Důležitým specializovaným povoláním se v pozdním neolitu stala kovodělná výroba. Měděné a olovené předměty z Çatal Höyük lze datovat zhruba do období 6400 př. n. l. Jedná se o kovy, které lze v přírodě nacházet ve značně čisté formě. V mnoha částech světa se také velmi brzy začalo pracovat se stříbrem a zlatem. Kvůli své vzácnosti a měkkosti tyto kovy nemohly nahradit kamenné nástroje a zbraně, ale používaly se převážně k výrobě ozdobných a obřadních předmětů. Nálezy mnoha takových artefaktů v hrobech napovídají, že byly symboly postavení a moci.

Vznik měst a vzestup jednotlivců věnujících se řemeslům a dalším specializovaným povoláním vedly ke zvýšenému zatížení zemědělců. Pro nezemědělské obyvatelstvo, jako byli kněží a řemeslníci, bylo třeba dodávat více potravin. Další pracovní síly bylo třeba nasadit na budování trvalých obydlí, městských hradeb a náboženských a megalitických monumentů. Zda byly tyto úkoly plněny dobrovolně, nebo z donucení, není známo.

SHRNUTÍ ODDÍLU

- Životy zemědělců jsou v mnoha ohledech těžší a nebezpečnější než životy lovců a sběračů.
- Zemědělci díky svým možnostem populačního růstu expandovali na úkor lovců a sběračů na většinu míst planety. Byl to postupný a většinou pokojný proces.
- Megalitické a další monumentální stavby jsou výsledkem různých náboženských přesvědčení a praktik společností mladší doby kamenné.
- K rozvoji a šíření zemědělství se nejspíše pojí také rozvoj a rozšíření několika velkých jazykových rodin.
- Na některých místech se malé zemědělské vesnice vyvinuly v města, která se stala centry obchodu a domovy řemeslníků a dalších specializovaných profesí. Zemědělci museli vytvářet přebytky, aby dokázali tyto lidi se zvláštními dovednostmi uživit.
- Živou představu o městech mladší doby kamenné si můžeme udělat studiem dvou archeology odkrytých městských oblastí – Jericha a Çatal Höyüku.

¹ James Mellaart, *Çatal Hüyük: A Neolithic Town in Anatolia*, New York: McGraw-Hill, 1967, s. 202.

ZÁVĚRY

Evoluční teorie nás za podpory obrovského množství dokladů vede k dalekosáhlým závěrům. Všechny žijící živočišné druhy se vyvinuly ze společných předků. Lidé jsou potomky raných druhů hominidů, které se vyvinuly v Africe asi před 7 miliony lety a všichni současní lidé jsou potomky společenství, která se vyvinula v Africe před 50 000 lety, přičemž některá z nich později migrovala na další obyvatelné kontinenty. Lidské kultury se výrazně liší, ale všechny lidské společnosti jsou spjaté spolu navzájem, se všemi ostatními lidskými druhy i se Zemí.

Před více než 2 miliony lety začalo rapidně přibývat různých druhů nástrojů, které si raní lidé vyráběli převážně z kamene, ale také z kostí, kůže, dřeva a vláken rostlin. Rodiny starší doby kamenné, byť z nich schopnost vyrábět zbraně činila zručné lovce, se živily převážně rostlinnou stravou. Práce byla rozdělena podle pohlaví. Ženy byly zodpovědné za sběr potravy, vaření a výchovu dětí, zatímco muži, kteří byli silnější, se zabývali aktivitami spojenými s lovem. Lidé získávali hluboké znalosti o přírodě a světě, které jim pomáhaly vyrábět oblečení, léky a další užitečné výrobky. Díky jeskynním a skalním malbám se také můžeme s údivem pokusit pochopit, co si představovali a jaký byl jejich duchovní život.

Výzkumy ukazují, že klimatické změny přivedly první lidská společenství k tomu, že upustila od sběru a lovu a přijala zemědělský a pastevecký způsob obživy. V teplejších údobích velké doby ledové kolem roku 9000 př. n. l. prošli obyvatelé všech hlavních kontinentů kromě Austrálie velkou přeměnou, při níž si vybrali nejvýnosnější rostliny pro pěstitelství a vyšlechtili domestikovaná zvířata chovaná na maso a mléko. Do roku 5000 př. n. l. zdomácněly na Blízkém východě pšenice a ječmen, v Africe čirok, v Indii a jihovýchodní Asii rýže a v Mezoamerice kukuřice, fazole a tykve. Po psech se prvními domestikovanými zvířaty staly ovce, kozy a skot. Mnoho lidí žijících ve vzdálenějších severních či jižních zeměpisných šířkách zemědělství nikdy nepřijalo, ale pro ty, kteří je přijali, mělo nedožrnné následky. Za méně než 10 000 let světová populace lidí vzrostla ze 2 na 10 milionů.

Zemědělství a usedlý způsob života v mladší době kamenné přinesl nákazy nemocemi, které byly přenášeny zvířaty, a na práci náročnější způsob života, ale také blahobyt, který dal vzniknout prvním městům, obchodu a povoláním spojeným se zvláštními dovednostmi. Blízké spojení lidí s jejich předky, Zemí a sezónním střídáním cyklů smrti a znovuzrození ukazují archeologicky prozkoumané lokality s evidentně náboženským významem, od megalitických monumentů severní Evropy až po domácí svatyně v Çatal Höyük. Jakkoliv se nám může svět našich předků zdát cizí, vědecké výzkumy pravěku nám jej přibližují a pomáhají pochopit mnohem lépe.

KLÍČOVÉ POJMY

evoluce s. 36

australopitékové s. 36

hominidi s. 36

bipedie s. 36

velká doba ledová s. 37

Homo habilis s. 37

Homo erectus s. 37

Homo sapiens s. 38

kultura s. 41

doba kamenná s. 41

paleolit s. 41

neolit s. 41

lovci a sběrači s. 43

zemědělské

revoluce s. 46

megalit s. 51

DOPORUČENÁ ČETBA

- Anthony, David W. *The Horse, the Wheel, and Language: How Bronze-Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modern World*, 2007. Komplexní přehled současného uvažování badatelů o původu a rozšíření indoevropských jazyků.
- Bandi, Hans-Georg. *The Art of the Stone Age: Forty Thousand Years of Rock Art*, 1961. Rozsáhlý globální úvod do nejranějšího lidského umění.
- Cavalli-Sforza, L. Luca, Francesco Cavalli-Sforza. *The Great Human Diasporas: The History of Diversity and Evolution*, 1995. Převratná analýza genetických dokladů o lidské evoluci, byť nebere v potaz objevy po rozluštění lidského genomu.
- Curtis, Gregory. *The Cave Painters: Probing the Mysteries of the World's First Artists*, 2006. Čtivé vyprávění jak o dějinách a objevech jeskynního malířství, tak o teoriích jeho interpretace.
- Ehrenberg, Margaret. *Women in Prehistory*, 1989. Nabízí zajímavé, byť nutně spekulativní výklady o dějinách žen v raném období.
- Fagan, Brian. *People of the Earth: An Introduction to World Prehistory*, 12. vydání, 2006. Spolehlivá učebnice, která je úvodem do dějin pravěku.
- Hodder, Ian. *The Leopard's Tale: Revealing the Mysteries of Catalhoyuk*, 2006. Vedoucí současného archeologického průzkumu v jednom z nejranějších měst představuje nejnovější nálezy a jejich interpretace.
- Johanson, Donald, Leorna Johanson, Blake Edgar. *In Search of Human Origins*, 1994. Vyprávění o objevech ostatků raných lidí sepsané význačnými výzkumníky pro laiky a založené na stejnojmenném seriálu televize Nova.
- Jones, Steve, Robert Martin, David Pilbeam, eds. *Cambridge Encyclopedia of Human Evolution*, 1992. Velmi respektovaná referenční příručka.
- Kuper, Adam. *The Chosen Primate: Human Nature and Cultural Diversity*, 1994. Antropologická analýza lidského druhu.
- Lewin, Roger, Robert A. Foley. *Principles of Human Evolution*, 3. vydání 2009. Kombinuje archeologické, genetické, biologické a behaviorální doklady v širším rámci evoluční teorie.
- Mithen, Steven. *After the Ice: A Global Human History, 20,000–5000 BC*, 2006. Zábavné a přístupné zkoumání role klimatických změn v zahájení zemědělské revoluce.
- Mohen, Jean-Pierre. *The World of Megaliths*, 1990. Analyzuje ranou monumentální architekturu.
- Wade, Nicholas. *Before the Dawn: Recovering the Lost History of Our Ancestors*, 2006. Spolehlivý výklad o vzrušujících nových objevech o lidské prehistorii, které umožnilo nedávné rozluštění lidského genomu.
- Zimmer, Carl. *Smithsonian Intimate Guide to Human Origins*, 2005. Jasný, aktualizovaný výklad s mnoha ilustracemi.

DOPORUČENO K ZHLÉDNUTÍ

Herzog, Werner. *Cave of Forgotten Dreams*, 2010. Dokumentární film o Chauvetově jeskyni se skvostnými záběry jeskynní tvorby a odbornými výklady o možných životech a záměrech pravěkých umělců.

CourseMate

Více odkazů na primární prameny, studijní nástroje a opakovací materiály k této kapitole naleznete na stránkách www.cengagebrain.com

Přehled kapitoly

Mezopotámie

➤ *Jak civilizace Mezopotámie vznikla a které technologie nahrávaly jejímu rozkvětu?*

Egypt

➤ *Jakou roli hrálo životní prostředí a náboženství ve vývoji egyptské civilizace?*

Kultura poříčí řeky Indu

➤ *Co nám o povaze civilizace poříčí řeky Indu prozrazují materiální doklady a co bylo nejpravděpodobnějším důvodem jejího úpadku?*

Závěry

- **ROZMANITOST A NADVLÁDA** Násilí a řád při babylónských novoročních oslavách
- **HMOTNÁ KULTURA** Lampy a svíce
- **PROSTŘEDÍ A TECHNOLOGIE** Přetížené prostředí údolí řeky Indu

Gilgameš škrťící lva Tato socha krále, možná Gilgameše, z 8. století př. n. l. z paláce asyrského krále Sargona II. představuje magickou sílu a všemohoucnost královského úřadu. Gilgamešův příběh byl v Mezopotámii oblíbený ještě dvacet století po smrti tohoto uruckého krále.

První civilizace údolí řek, 3500–1500 př. n. l.

Epos o *Gilgamešovi*, jehož kořeny sahají do období před 2000 př. n. l., definuje *civilizaci* tak, jak ji starověcí obyvatelé Mezopotámie (dnešního Iráku) chápali. Gilgameš, jeden z prvních králů (který je nejspíš ztvárněn sochou na obrázku), vysílá jednu z chrámových prostitutek, aby zkrotila Enkidua, divokého muže, který žije jako divé zvíře na travnatých pláních. Svým sexuálním šarmem si chrámová prostitutka získá Enkiduovu důvěru a řekne mu:

Pojď se mnou do města Uruk, do chrámu boha Ana a bohyně Ištar ... do Uruku, kde jsou procesí a hudba, projdeme spolu tancem do sálu paláce, kde vládne Gilgameš.¹

Enkidua obleče a naučí jej jíst vařené pokrmy, pít pivo a mýt se a mazat se oleji. Její slova a činy poukazují na základní rysy civilizovaného života ve starověké Mezopotámii.

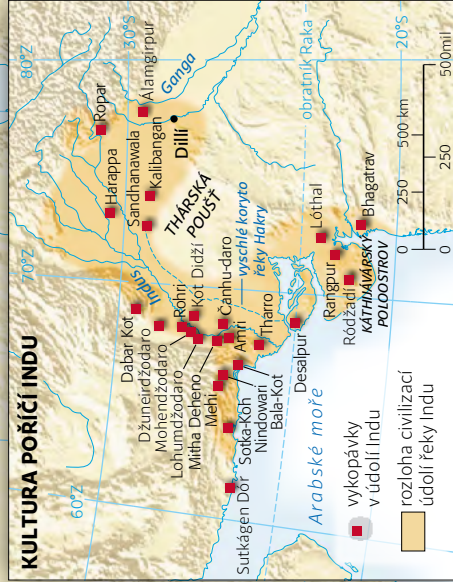
Mezopotámci, stejně jako ostatní národy v dějinách, chápali civilizaci jako svůj vlastní způsob života, ale *civilizace* je ambivalentní pojem a obvinění, že některá skupina lidí je „necivilizovaná“, se v lidských dějinách zneužívalo k ospravedlnění mnoha hrozných činů. Je proto důležité objasnit všeobecně uznávané tvrzení, že první pokročilé civilizace se vyvinuly v Mezopotámii a Egyptě kolem roku 3000 př. n. l.

Odborníci souhlasí, že určité politické, společenské, ekonomické a technologické rysy jsou indikátory **civilizace**: (1) města a správní centra, (2) vláda nad určitým územím založená na politickém systému, a nikoliv na příbuzenských vztazích, (3) vysoký počet lidí žijících se specializovanými aktivitami, které nesouvisí s výrobou potravin, (4) rozdílné společenské stavy založené převážně na nahromadění značného jmění některými skupinami, (5) monumentální stavby, (6) systém vedení trvalých záznamů, (7) dálkový obchod a (8) zásadní pokroky ve vědě a umění. Nejranější společnosti, které se těmito rysy vyznačovaly, se vyvinuly v údolních nivách velkých řek – Tigridu a Eufratu v Iráku, Indu v Pákistánu, Žluté řeky (Chuang-che) v Číně a Nilu v Egyptě (viz Mapu 2.1). Periodické záplavy přinášely zemědělcům úrodné naplaveniny a vodu, ale také ohrožovaly životy a majetek. Aby se ochránili a udrželi pod kontrolou sílu přírody, vynalezli lidé žijící poblíž řek nové technologie a vytvořili politickou a společenskou organizaci.

V této kapitole sledujeme vzestup složitých společností v Mezopotámii, Egyptě a poříčí řeky Indu zhruba mezi lety 3500 a 1500 př. n. l. (výklad o Číně, kde se vyvinuly o něco málo později, následuje v Kapitole 4). Náš výchozí bod se přibližně kryje s původem písma, což nám umožňuje sledovat aspekty lidského prožívání, které pouhé archeologické nálezy neodhalily.

Civilizace Ambivalentní pojem často užívaný k označení složitějších společností, ale někdy používaný antropology k označení jakékoliv skupiny lidí, kteří sdílí stejné kulturní rysy.

¹ David Ferry, *Gilgamesh: A New Rendering in English Verse*, New York: Noonday Press, 1992. Pořizeno vlastním překladem z angličtiny.

CHRONOLOGIE

	Mezopotámie	Egypt	Údolí Indu
3500 př. n. l.		3100–2575 př. n. l. raně dynastický	
3000 př. n. l.	3000–2350 př. n. l. raně dynastická		
2500 př. n. l.	2350–2230 př. n. l. akkadská říše (semitská)	2575–2134 př. n. l. stará říše 2134–2040 př. n. l. první přechodné období	2600 př. n. l. začátky civilizace údolí Indu
	2112–2004 př. n. l. třetí dynastie z Uru (Sumerové)	2040–1640 př. n. l. střední říše	
2000 př. n. l.	1900–1600 př. n. l. stará babylónská doba (semitská)	1640–1532 př. n. l. druhé přechodné období	1900 př. n. l. konec civilizace údolí Indu
1500 př. n. l.	1500–1150 př. n. l. Kassité	1532–1070 př. n. l. nová říše	

MEZOPOTÁMIE

„Mezopotámie“ znamená v řečtině „země mezi řekami“ („Meziříčí“). Jméno odráželo ústřední úlohu Eufratu a Tigridu ve způsobu života v tomto regionu (viz Mapu 2.2). Mezopotámská civilizace se vyvinula v rovinatých pláních mezi řekami, které pramení v horách východní Anatólie (současného Turecka) a vlévají se do Perského zálivu. Jedná se o aluviální planinu, tedy úrodné rovinaté plochy náplavové půdy, tvořené nánosy z řek ukládanými po tisíce let.

Mezopotámie leží z větší části na území dnešního Iráku. Na severu a východě se zdvihají horské oblasti od severní Sýrie a jihovýchodní Anatólie až po pohoří Zagros, které pláň oddělují od Íránské vysočiny. Na západě a jihozápadě se rozkládají Syrská poušť a Arabská poušť a jihovýchodní hranici tvoří Perský záliv.

Usedlé zemědělství v nestabilní krajině

Ačkoliv k první domestikaci plodin a zvířat došlo v „úrodném půlměsíci“ v severní Sýrii a jihovýchodní Anatólii již kolem roku 8000 př. n. l., do jižní Mezopotámie se zemědělství nedostalo dřív než zhruba kolem roku 5000 př. n. l. Bez dostatečných srážek (je třeba alespoň 20 cm ročně) bylo zemědělství v horkém a suchém prostředí Mezopotámie odkázáno na zavlažování, tedy umělé dodávky vody plodinám. Zprvu lidé nejspíše využívali občasných záplav zasahujících jejich přilehlá pole, ale záplavy mohou být pro pěstování obilnin příliš náhlé, prudké, a často se dostávají v nevhodném období, na jaře, kdy plodiny již zrají na polích. Navíc záplavy někdy zapříčinily změnu toku řeky jiným korytem, která zanechala celá populační centra s jejich poli odříznutá od říční komunikace. Nedlouho po roce 3000 př. n. l. se Mezopotámci naučili stavět kanály a rozvádět vodu k vzdálenějším polím.

Už v roce 4000 př. n. l. používali zemědělci k obdělávání půdy pluhy tažené voly. Přichyceným trychtýřem zároveň do brázdy zasévali pečlivě odměřený počet zrněk. Hlavní obilninou byl ječmen, pro svou schopnost snášet horké, suché podmínky a odolávat solím, vzlínajícím na povrch při odpařování. Pole se nechávala ležet ladem jako úhor (neosevala se) každý druhý rok, aby půda znovu získala živiny. Z datlových palem získávali lidé potravu, vlákno a dřevo, zatímco zeleninu pěstovali na záhoncích. Z travin rostoucích na březích

MAPA 2.2 Mezopotámie Kvůli organizaci pracovních zdrojů a výstavbě a údržbě zavlažovací sítě v údolí řek Tigridu a Eufratu s minimem srážek vyvinuli Sumerové v jižní Mezopotámii nové technologie, komplexní politické a společenské instituce a kulturní praktiky. © Cengage Learning

řek a v bažinách jižní delty se pletly rohože, koše, chýše a lodě. Základní potravinou byly ryby. Stáda ovcí a koz, které se pásly na úhorech a mimo obdělávanou půdu, dávala vlnu, mléko a maso. Osli, původně domestikovaní v severovýchodní Africe, a dobytek nosili nebo tahali břemena. V 2. tisíciletí př. n. l. se k nim přidali nově domestikovaní velbloudi z Arábie a koně z hor.

Sumerové a Semité

Sumerové Národ, který převažoval v jižní Mezopotámii až do konce 3. tisíciletí př. n. l.

Semitské jazyky Rodina příbuzných jazyků, kterými se po dlouhou dobu mluvilo v mnoha částech západní Asie a severní Afriky. Ve starověku mezi tyto jazyky patřily hebrejština, aramejština a feničtina. Nejrozšířenější současný jazyk semitské rodiny je arabština.

Lidé žijící v Mezopotámii na začátku „dějinné doby“, tedy doby, pro kterou jsou psané doklady – byli **Sumerové**. Archeologické nálezy je situují do jižní Mezopotámie již od období 5000 př. n. l. a možná ještě dříve. Sumerové v Mezopotámii utvářeli civilizační rámec po dlouhou dobu nadvlády ve 4. a 3. tisíciletí př. n. l., kdy zde žily také další národy. Zápisy vlastních jmen ze severních měst již z doby zhruba 2900 př. n. l. odhalují přítomnost dalšího národa, který hovořil **semitským jazykem**. (*Semitské jazyky* představují rodinu jazyků, kterými se hovořilo v západní Asii a severní Africe, mimo jiné hebrejština, aramejština, feničtina a moderní arabština.) Semité, možná potomci nomádů, kteří do mezopotámské oblasti migrovali ze západní pouště, podle všeho žili se Sumery v míru a přijali jejich kulturu natolik, že někdy dosahovali značného bohatství a moci.

Kolem roku 2000 př. n. l. získaly semitské národy politickou nadvládu a od této doby převažuje nad sumerštinou semitský jazyk akkadština. Sumerové kulturní dědictví se ovšem také udrželo. Vznikly sumersko-akkadské slovníky a překlady sumerské literatury. Tato kulturní syntéza šla ruku v ruce s mísením Sumerů a Semitů vzájemnými sňatky. Mezi další etnické skupiny, které sehrály roli v dějinách Mezopotámie, patří horský národ Kassitů, Elamců a Peršanů z Íránu. Sumerovo-semitské kulturní dědictví v Mezopotámii se však zásadně neměnilo až do příchodu Řeků ve 4. století př. n. l.

Města, králové a obchod

Mezopotámie byla zemí vesnic a měst. Skupiny rodin obdělávajících půdu se slučovaly do vesnic, aby se navzájem chránily, spolupracovaly v klíčových obdobích zemědělského roku a sdílely nářadí, stodoly a mlaty. Vesnická komunita také poskytovala lidem společnost a okruh potenciálních partnerů.

Většina měst se vyvinula z vesnic. Když se úspěšná vesnice rozrůstala, vznikaly v jejím okolí menší satelitní vsi, které se nakonec spojily s hlavní vesnicí a vytvořily městské centrum. Historici k označení těchto autonomních městských center a přilehlých zemědělských území, která ovládala, užívají termín **městský stát**.

Odborníci dlouho věřili, že první města a složité společnosti vznikaly na jihu Mezopotámie ve 4. tisíciletí př. n. l. v důsledku potřeby organizovat práci a stavět a udržovat zavlažovací kanály. Nedávné archeologické nálezy v severní Mezopotámii, kde se zemědělství v této části světa vyvinulo nejdříve a kde je umožňovaly dostatečné srážky, však poukazují na to, že situace byla ještě složitější, protože na mnoha místech v severovýchodní Sýrii podle všeho existovala městská centra s byrokracií a dalšími prvky složité společnosti zhruba ve stejnou dobu.

Města potřebovala potravu a mnoho obyvatel mezopotámských měst vycházelo denně pracovat na polích. Někteří z obyvatel měst se však do výroby potravy nezapojovali a místo toho se specializovali na řemesla, výrobu keramiky, uměleckých předmětů, oděvů, ale také zbraní, nářadí a dalších předmětů vyrobených z kovů. Další se starali o kult bohů nebo vykonávali administrativní povinnosti. Tito obyvatelé měst se zvláštními dovednostmi záviseli na přebytých potravinové výroby vesničanů v okolí měst. Výměnou za potravu poskytovala města zemědělským oblastem vojenskou ochranu před bandity a nájezdníky a trh, na kterém mohli vesničané získávat výrobky od městských řemeslníků.

Mezi množstvím malých městských států v rané Mezopotámii se rozkládala neobdělávaná půda, poušť či bažina, která sloužila jako nárazníková zóna. Přesto spory o práva na půdu, vodu a movitý majetek mezi sousedícími městy často rozdmýchaly nepřátelství, což většinu měst přimělo vystavět ochranné hradby z hlíněných cihel sušených na slunci.

Obyvatelé jižní Mezopotámie získávali novou půdu k obdělávání výstavbou a udržováním zavlažovacích systémů. Vodu do polí daleko od břehů řek přiváděli kanály a zvedali říční hladiny přehradami, aby voda proudila do kanálů pouhou gravitací. Drenážními strouhami pak odváděli vodu ze zaplavovaných polí dřív, než mohla odpařováním vynést na povrch soli a minerály škodlivé pro plodiny. Před záplavami z blízkých řek pole chránili hrázemi. Říční voda obsahovala velké množství usazenin, které kanály ucpávaly a musely se z nich neustále vybírat.

Městský stát Malý nezávislý stát, sestávající z městského centra a přilehlých zemědělských území. Jedná se o charakteristické politické uspořádání v rané Mezopotámii, Řecku doby archaické a klasické, Fénicii a rané Itálii.

Rákosové chatrče v bažinách jižního Iráku Rákosové traviny rostoucí podél břehů řek či v bažinatých oblastech v nejzazší části Perského zálivu se ve starověku používaly (a dodnes se používají) pro mnoho účelů, včetně pletení košíků, loděk a obydlí.

Courtesy, Dominique Collon

Úspěšná výstavba a údržba tohoto zavlažovacího systému si žádala vůdce, kteří dokáží pro společnou práci organizovat vysoké počty lidí. Stejně náročnou koordinaci si žádaly i další činnosti: sklizeň, stříhání ovcí, výstavba hradeb a velkých veřejných budov i válčení. O politických institucích raných mezopotámských městských států se toho ví málo, ovšem existují pozůstatky občanských shromáždění, která se pravděpodobně vyvinula z tradičních obecních rad. Dvě mocenská centra, o kterých svědčí i písemné doklady, jsou chrám a královský palác.

Každé město mělo ve svém středu jeden nebo více chrámů, které sloužily kultu (souboru náboženských praktik) boha či bohů, kteří měli společnost na starosti. Chrámy vlastnily rozsáhlé zemědělské pozemky a uskladovaly dary věřících. Vedoucí kněží, kteří spravovali svatyně a bohatství, které shromažďovaly, měli ve společnosti významnou politickou a ekonomickou roli.

Ve 3. tisíciletí př. n. l. v sumerských městech vznikla instituce *lugala*, „velkého muže“, kterého bychom mohli nazývat králem. Jedna věrohodná teorie tvrdí, že určití muži, které společnost vybrala, aby vedli armády v době války, rozšířili své pravomoci i na období míru a ujali se klíčových soudních a rituálních funkcí. Poloha chrámů v městských centrech a méně významná poloha královských paláců svědčí o tom, že se královský úřad vyvinul později.

Kněží a chrámy si udrželi vliv díky svému bohatství a náboženské mystice, ale postupně se stávali podřízenými paláců. Král se obvykle prezentoval jako pozemský zástupce božstva a dbal o udržování a stavbu chrámů a řádné provádění náboženských rituálů. Mezi další zodpovědnosti krále patřilo udržování městských hradeb a obranných zařízení, rozšiřování a údržba zavlažovacích kanálů, obrana vlastnických práv, odstrašování vnějších útočníků a nastolování spravedlnosti.

Některé městské státy nabyly dostatečné moci k tomu, aby si podrobovaly další. Akkadský vládce Sargon se kolem roku 2350 př. n. l. stal prvním, kdo sjednotil mnoho měst pod vládou jednoho krále se společným hlavním městem. Sargon a čtyři další rodinní příslušníci, kteří byli jeho nástupci v následujících 120 letech, svou moc upevňovali několika způsoby. Hradby dobytých měst srovnali se zemí a ustanovili místodržitele s podporou posádek akkadských vojáků, kterým dali půdu, aby si zajistili jejich loajalitu. Jako představitelé semitské kultury převzali k zápisu svého vlastního jazyka klínové písmo používané Sumery (výklad o něm následuje v příští kapitole).

Z doposud neznámých důvodů se akkadský stát rozpadl kolem roku 2230 př. n. l. Sumerický jazyk a kultura ve městech jižních plání znovu převládly za třetí dynastie urské (2112–2004 př. n. l.). Dobyvačnými výboji a sňatkovými aliancemi tato dynastie pěti králů vzkvétala celé století. Ačkoliv neovládala území stejného rozsahu, jakému vládli Akkadové, udržovali si svá území pevně pod kontrolou nástupem rychle rostoucí byrokracie těch, kdo vykonávali státní správu, a až obsedantním vedením záznamů. Díky posílům a dobře udržovaným stanicím na cestách mohli rychle komunikovat a centrální správu zefektivnili také úředním kalendářem, standardizovanými váhovými a měrnými jednotkami a jednotným písmem.

Na severozápadě postavili králové 200 kilometrů dlouhou velkou zeď, aby zabránili vpádům nomádských Amorejců, ale nakonec vpádům nomádů společně s útokem Elamců z jihovýchodu třetí urská dynastie podlehla. Semitští Amorejci pak založili nedaleko Akkadu nové město **Babylón**. Ke konci svého dlouhého vládnutí zahájil **Chammurapi** (1792–1750 př. n. l.) sérii agresivních vojenských tažení, v jejichž důsledku se Babylón stal hlavním městem takzvané starobabylónské říše, která v letech 1900–1600 př. n. l. rozšířila své území na severozápad až za Sumer a Akkad. Slavný Chammurapiho zákoník vytesaný do leštěné černé kamenné stély poskytoval soudcům rozsáhlý soubor příkladů, které nastiňovaly zásady, které měli používat při rozsuzování případů (a nám tak umožňují úchvatný pohled na každodenní život v Babylónii). Mnohé přestupky se trestaly tvrdými tělesnými tresty a trest smrti nebyl nijak výjimečný.

Tažení za dobytím vzdálených měst alespoň zčásti motivovala potřeba získat životně důležité přírodní zdroje. Další možností bylo obchodovat se surovinami a obchod na dlouhé vzdálenosti ve většině období vzkvétal. Doklady o využívání lodí pro obchod v říční i mořské dopravě máme již z 5. tisíciletí př. n. l. Nedávné archeologické objevy mimo centrální oblast jižní Mezopotámie – v Malé Asii, severní Mezopotámii a Íránu – dokazují, že města se složitými společnostmi se vyvíjela napříč západní Asií, nejspíš také v důsledku sítě dálkového obchodu. Vlna, ječmen a rostlinné oleje se vyvážely výměnou za cedrové

Babylón Největší a nejvýznamnější město v Mezopotámii. Zvláštní věhlas získalo jako hlavní město amorejského krále Chammurapiho v 18. století př. n. l.

Chammurapi Amorejský vládce Babylónu (1792–1750 př. n. l.). Dobil mnoho městských států v jižní i severní Mezopotámii a je vyhlášený svým zákoníkem vytesaným na černé kamenné stéle a nastiňujícím zásady, které se měly používat při rozsuzování případů.

dřevo z Libanonu a Sýrie, stříbro z Malé Asie, zlato z Egypta, měď z východního Středomoří a Ománu (na Arabském poloostrově) a cín z Afghánistánu. Z Íránu, Afghánistánu a Pákistánu se dovážely vzácné kameny používané ve šperkařství a k vyřezávání figurek.

Ve 3. tisíciletí př. n. l. byli obchodníci převážně zaměstnaní paláci a chrámy, jedinými institucemi s finančními zdroji a kontakty, které umožňovaly dálkový obchod a organizaci vyzvedávání, přepravy a ochrany zboží. Obchodníci směňovali potravinové přebytky z královských a chrámových pozemků za surové materiály a luxusní zboží. Ve 2. tisíciletí př. n. l. se větší množství obchodu přesouvalo do rukou nezávislých obchodníků a významnou mocenskou silou se v mezopotámské společnosti staly cechy (spolky sdružující spolupracující obchodníky). Zboží se dalo směňovat jedno za druhé nebo za hodnotu odpovídajícího počtu ustálených váhových jednotek vzácných kovů, zejména stříbra, nebo měrné jednotky obilí.

Mezopotámská společnost

V městských civilizacích vznikají společenská rozdělení – různé stavy a právní a politická privilegia různých skupin lidí. Vzestup měst, specializace práce, centralizace moci a užívání písemných záznamů umožňují některým skupinám nahromadit nebývalé bohatství. Vůdčí osobnosti chrámu a králové ovládali rozsáhlé zemědělské pozemky a palácová správa vybírala od poddaných daně. Elitní třída získávala rozsáhlé državy, vojáci a náboženští hodnostáři dostávali za své služby pozemky.

Chammurapiho zákoník z Babylónie 18. století př. n. l. odráží rozdělení společnosti, které mohlo platit i v dřívějších dobách. Společnost byla rozdělena na tyto třídy: (1) svobodná třída vlastníků půdy, kteří z většiny žili ve městech a mezi které patřily královská rodina, vysoce postavení úřední představitelé, válečníci, kněží, obchodníci a někteří řemeslníci a majitelé obchodů; (2) třída závislých zemědělců a řemeslníků, jejichž spojení s královskou dynastií, chrámem či soukromými majetky z nich činí prvotní sílu na venkově; a (3) třída otroků, převážně zaměstnaných službou v domácnostech. Tresty za zločiny vyměřené Chammurapiho zákoníkem se odvíjely od společenské třídy pachatele a nejtvrďší tresty se vyměřovaly třídám nižším.

Mezopotámské pečetní válečky Pečetí poukazovaly na identitu jedince a jejich otisky do vlhké hlíny nebo do vosku se „podepisovaly“ právní listiny nebo označovalo vlastnictví předmětů. Tato pečeť vyrobená v období akkadské říše zobrazuje Ea (druhý zprava), boha podzemních vod, symbolizovaných proudem s rybami, který vystupuje z jeho ramen, Ištar, jejíž atributy plodnosti a války jsou naznačené trsem datlí v ruce a bodnou zbraní nad jejími křídly, a boha slunce Šamaše, který si prořezává cestu z hor zahnutým nožem – výjev, který evokuje vycházející slunce.

Otroctví nebylo tolik rozšířené a pro ekonomiku tak zásadní, jak tomu bylo později ve starověkém Řecku a Římě (viz Kapitoly 5 a 6). Mnoho otroků pocházelo z horských kmenů, buďto jako váleční zajatci nebo jako zboží otrokářů. Jinou kategorií představovali lidé, kteří nedokázali splatit své dluhy. Otroci se obvykle nesvazovali řetězy, ale označovali zvláštním stříhem vlasů. Pokud jim byla udělena svoboda, holič toto jejich označení odstranil. V období starobabylónské říše získávala populace, která nebyla poddaná chrámu ani paláci, na počtu i na společenském významu, rostlo množství půdy a dalších majetků v soukromých rukách a rozmáhalo se najímání svobodných pracovníků. Otroci, závislí i najatí pracovníci byli odměňováni komoditami, jako je jídlo a olej, v množství odpovídajícím jejich věku, pohlaví a úlohám.

Z každodenního života obyčejných Mezopotámců, zejména na vesnicích nebo na rozsáhlých pozemcích na venkově, se zachovalo málo archeologických či písemných dokladů. Poddaní rolníci si stavěli domy z hlíněných cihel a rákosu, které snadno podléhají zkáze, a kovových předmětů vlastnili pomálu. Psát neuměli, a tak žádné písemné záznamy o svých životech nezanechali.

Je také složité zjistit více o životě tehdejších žen. Písemné záznamy pořizovali mužští **písaři**, vzdělaní odborníci, kteří svou schopnost číst a psát využívali při plnění administrativních úkolů, a tak většinou odrážejí aktivity mužů z řad elit. Antropologické teorie mají za to, že ženy přišly o své společenské postavení a svobody v době, kdy zemědělství převládlo nad lovem a sběrem (viz Kapitolu 1). Ve společenstvech lovců a sběračů ženy obstarávaly většinu potravy sběrem rostlin, což byla vysoce ceněná práce. V Mezopotámii však obstarávání potravy záviselo na těžké fyzické práci – orbě, sklizni a hloubení zavlažovacích kanálů, tedy na práci vykonávané muži. Jelikož potravinové přebytky rodinám umožňovaly mít více dětí, stalo se hlavním povoláním mnoha žen rození a výchova dětí, které jim bránily v získávání zvláštních dovedností v řemeslech i písemnictví. Ženy ovšem mohly vlastnit majetek, rozhodovaly o svém věnu (peníze, které ženám dávali otcové na podporu domácnosti jejich manželů) a také se mohly zapojovat do obchodních aktivit. Některé pracovaly mimo domácnost a vyráběly textilie a pivo, nebo pracovaly jako prostitutky, hospodské, pekařky či věštkyně. Ženy z nižších vrstev, které zůstávaly v domácnosti, pomáhaly s obděláváním půdy, vysazovaly zeleninové zahrady, vařily, uklízely, nosily vodu, udržovaly oheň a pletly koše a látky.

Postavení žen nejspíše nadále upadalo i ve 2. tisíciletí př. n. l., podle všeho mimo jiné v důsledku vzestupu městské střední třídy a nárůstu soukromého vlastnictví. Zákony upřednostňovaly práva manželů. Ačkoliv byla mezopotámská společnost převážně monogamní, mohl si muž vzít druhou ženu, pokud mu první nedala žádné děti, a v pozdějších dějinách Mezopotámie mívali králové a zámožní mužové několik manželek. Sňatková společenství ujednaná mezi rodinami z žen činila nástroje zachovávání a rozšiřování rodinného bohatství. Na druhou stranu se mohla rodina rozhodnout pro vyloučení sňatku některé dcery a vyhnout se tak ztrátě věna tím, že ji odevzdala do služby božstvu jako „nevěstu boha“. Omezení, která se nakonec stala součástí islámské tradice, jako zdržování se doma a zahalování se na veřejnosti (viz Kapitolu 9), mohou pocházet ze 2. tisíciletí př. n. l.

Písař V řízení mnoha starověkých společností se tato zvláštní odborná pozice vyčleňovala pro muže, kteří prošli dlouhým vzděláváním a uměli číst a psát klínovým písmem, hieroglyfy nebo dalšími obtížnými ranými písmi.

Ur-Nammuův zikkurat, asi

2100 př. n. l. Zikkurat, vystavěný v Uru králem Ur-Nammuem bohu měsíce Nannovi, jehož vnější povrch tvořený hlíněnými cihlami vypálenými v peci obklopuje jádro tvořené cihlami sušenými na slunci. Jeho tři rampy se na prvním patře spojují do jednoho schodiště, které vede na druhé patro. Funkce zikkuratů není známa.

World Religions Photo Library/The Bridgeman Art Library

Bohové, kněží a chrámy

Sumerští bohové byli ztělesněním sil přírody. Když získaly nadvládu semitské národy, přiřadily svým božstvům role božstev Sumerů. Mýty o sumerských bozích se přepsaly na jejich semitské protějšky a dále se prováděla řada stejných rituálních praktik. Lidé si bohy představovali antropomorfně – tedy jako vzhledem i chováním podobné lidem. Domnívali se, že bohové mají těla a smysly, vyžadují, aby byli živeni obětinami, mají rádi uctívání a poslušnost lidstva a pohání je chtíč, nenávist, zloba a závist. Mezopotámci se svých bohů báli, věřili, že jsou zodpovědní za přírodní pohromy, ke kterým v jejich životním prostředí bez varování docházelo, a snažili se je uchlácholit.

O veřejném, státem organizovaném náboženství se nejvíce dozvídáme z archeologických nálezů. Města stavěla své chrámy, aby ukázala svou oddanost božstvům, která je chránila. Chráněný okrsek, obehnaný vysokými zdmi, zahrnoval svatyni hlavního božstva, otevřená náměstí, kaple méně významných bohů, ubytování a stravovací zařízení a kanceláře kněží a dalšího chrámového personálu, ale také obchody řemeslníků, skladiště a obslužné budovy. Nejvýraznější součástí chrámového areálu byl **zikkurat**, vícepatrová věž pyramidového tvaru z hlíněných cihel, na kterou se vystupovalo po rampách a schodišti. Vědci si nejsou jisti, jakou funkci a symbolický význam zikkuraty měly.

Chrám byl považován za místo, kde sídlil bůh, a sochy uvnitř svatyní měly být sídlem životní síly božstva. Kněží předvíдали a naplňovali každou potřebu božstva v každodenních cyklech vstávání, koupání, oblékání, krmení, přesunování, zábavy, utěšování a uctívání. Toto úsilí odráželo tvrzení babylónského mýtu o stvoření, totiž že lidstvo bylo stvořeno z krve poraženého vzbouřeného boha, aby sloužilo ostatním bohům. V chrámu, jako byla svatyně hlavního boha Marduka v Babylónu, mohly působit tisíce kněží.

Kněží své dědičné úřady a posvátné tradice předávali svým synům a jejich rodiny žily z přidělu potravy z pozemků božstva. Množství, které kněz dostával, se odvíjelo od jeho postavení v rámci komplikované hierarchie stavů a specializovaných funkcí. Velekněz vykonával ústřední úkony velkých rituálů. Někteří kněží tvořili pro potěchu bohů hudbu. Jiní vymítali zlé duchy. Další vykládali sny a předpovídali budoucnost z orgánů obětních zvířat, obrazců stoupajícího kouře kadidla nebo pomocí vrhu kostek.

Složitější je však zjistit, jaká byla každodenní přesvědčení a náboženské praktiky obyčejných lidí. Vědci nevědí, nakolik měla veřejnost přístup do chrámových budov, ačkoliv se ví, že někteří jednotlivci do svatyní umísťovali votivní sošky a věřili, že těmito miniaturními replikami sebe sama si mohou u božstev neustále vyprošovat náklonnost. Množství dochovaných **amuletů** (malých přívěsků, které měly jejich nositele chránit před zlem) a zobrazení bezpočtu démonů poukazuje na rozšířenou víru v magii, tedy užívání zvláštních slov a rituálů k manipulaci a ovládnutí přírodních sil. Lidé například věřili, že bolest hlavy působil démon, který se z bolavého těla dal vyhnat. Výměnou za dar nebo oběť mohl bůh či bohyně odhalit něco z jejich budoucnosti. Víme také, že se elita i prostý lid společně účastnili velkých oslav, jako například dvanáctidenních novoročních oslav, které se v Babylónu konaly každé jaro u příležitosti začátku zemědělského roku (viz Rozmanitost a nadvláda: Násilí a řád při babylónských novoročních oslavách).

Technologie a věda

Pojem *technologie*, z řeckého slova *techné*, tedy „dovednost“ či „zvláštní znalost“, obvykle odkazuje k náradí a strojům, které lidé používají k ovládnutí fyzického světa. Mnozí vědci nyní toto slovo používají v širším významu jakýchkoliv specializovaných vědomostí, které lze použít k proměně přírodního prostředí a lidské společnosti.

Důležitým příkladem typu technologie v širším smyslu je písmo, které se poprvé objevilo v Mezopotámii před rokem 3300 př. n. l. Nejstarší popsané tabulky nalezené v hlavním chrámě v Uruku se datují do doby, kdy byl chrám nejdůležitější ekonomickou institucí společenství. Podle nedávné věrohodné teorie se písmo vyvinulo ze systému symbolů používaných k označování majetku, jako jsou ovce, dobytek či kola od vozů, když vzrůstající množství nastrádaného majetku a složitost obchodních transakcí přesáhly kapacity lidské paměti. Symboly v podobě různých komodit se ukládaly do zapečetěných hlíněných obálek, na které se zvenku vytlačil obrázek symbolu, aby se vědělo, co je uvnitř. Lidé si nakonec uvědomili, že tyto vytlačované obrázky jsou odpovídajícím záznamem, který symbol uvnitř obálky dostatečně nahrazuje. Tyto obrázky se tak staly prvními

Zikkurat Masivní pyramidová stupňovitá věž ze sušených hlíněných cihel. Pojí se k náboženským oblastem měst ve starověké Mezopotámii, ale její funkce není známá.

Amulet Malý přívěsek určený k ochraně nositele před zlem. Amulety, které se v archeologických vykopávkách Mezopotámie i Egypta nacházejí velmi často, odrážejí realitu náboženské praxe obyčejných lidí.

Násilí a řád při babylónských novoročních oslavách

Dvanáctidenní babylónské novoroční oslavy byly jednou z nejvýznamnějších náboženských slavností starověké Mezopotámie. Většinu informací čerpáme z fragmentů dokumentů ze 3. století př. n. l. (tisíc pět set let po Chammurapim), ale vzhledem ke kontinuitě kultury, která trvala po několik tisíciletí, se v novějších formách babylónského novoročního slavení zachovaly mnohá přesvědčení a praktiky z dřívějších epoch.

V prvních dnech oslav se většina aktivit konala ve vnitřních komnatách chrámu Marduka, ochránce Babylonu, pouze za přítomnosti nejvyšše postavených kněží. Klíčové zde bylo obřadné ponižování krále, po kterém následovalo obnovení instituce bohy požehnaného královského úřadu:

V pátém dni měsíce Nisannu ... Přinesou vodu k obmytí králových rukou a doprovodí jej pak do chrámu Esagila. Kněz *urigallu* vyjde ze svatyně a odebere králi žezlo, kruh a meč. Přinese je před boha Béla (Marduka) a položí je na židli. Opustí pak znovu svatyni a krále udeří do tváře. Doprovodí pak krále před boha Béla. Povede ho za uši a přinutí jej poklonit se k zemi. Král vysloví jen jedenkrát následující větu: „Nezhřešil jsem, pane zemí. Nezanedbal jsem příkazy tvého božství. Nezničil jsem Babylon. Obřady chrámu Esagila jsem nezapomněl. Nespustil jsem dešť ran na tvář svého poddaného ... [Kněz *urigallu* odpoví:] „Bůh Běl vyslyší tvou modlitbu. Oslaví tvůj královský úřad. Bůh Běl ti bude žehnat navěky. Zničí tvé nepřátele, podetne tvého protivníka.“ Poté, co kněz *urigallu* pronese tato slova, král se opět napřímí. Žezlo, kruh i meč budou vráceny králi.

V prvních dnech slavnosti také kněz přednesl před vyobrazením Marduka celý babylónský mýtus o stvoření. Po vyprávění o původu bohů pářením dvou prehistorických tvorů, Tiámaty, ženského ztělesnění slaného moře, a Abzua, mužského ztělesnění sladkých vod, pokračuje mýtus výkladem toho, jak Tiámata shromáždila armádu starších bohů a nestvůr, aby zničila mladší generaci bohů.

Všichni Annunaki (mladší bohové), zástup bohů shromážděných na to místo, zamlklých, seděli se zavřenými ústy a uvažovali: „Jaký bůh může válčit s Tiámatou? Nikdo jiný jí nemůže čelit a vrátit se.“ ... I zaradoval se pán Marduk ... zajásalo jeho srdce, otci praví: „Pane, bohové, při osudu velkých bohů, mám-li já být mstitelem vaším, Tiámatu spoutat, vám život zachránit, shromážděte se, určete mi znamenitý osud! ... Má slova místo vašich osudů nechtě určují. Ať nezmění se nic, co stvořím já, ať není odvolán, ať není zrušen žádný můj příkaz!“ ... V čele šel pán, kráček stále vpřed, k zuřící Tiámatě se vydal. Tehdy jej obklopili, bohové jej obklopili. Bohové, otcové jeho, jej obstoupili, bohové jej obstoupili. Přiblížil se pán a hledí v nitro Tiámaty ... Když to Tiámat uslyšela, počínala si jak šílená, rozum ji opustil. Vzkřikla divoce, tak hlasitě, že jeho tělo až v základech se zachvělo. Klne, kouzelná slova pronáší a bohové bitvy ostří zbraně své ... Rozprostřel pán svou síť, do té ji chytil, vítr zlý, jenž za ním stál, vypustil proti ní. Když Tiámat otevřela ústa, aby jej pohltila, vrh do nich vítr zlý, rty nemohla sevřít. Zuřivé vichry její nitro naplnily, život se nadmul, ústa široce otevřela. Vystřelil šíp, rozervál jí břich, vnitřnosti její protal, rozpoltil lůno...

Roztrh ji vedví jako tresku, z jedné půle sklenul nebesa. Vyznačil hranice a rozmístil strážce. Těm pak přikázal, aby nedali vytéci vodám ... Marduk zbudoval sídlo velkým bohům, hvězdy, jejich podoby, v souhvězdí seskupil. Určil rok, stanovil jeho délku a každému z dvanácti měsíců přisoudil po třech hvězdách ... [Skrz její žebra] otevřel brány na obou stranách, závoru upevnil vlevo i vpravo. V Tiámatině břiše umístil nebes výšiny. Nannarovi [měsíci] dal vzejít, svěřil mu noc a určil ho co klenot její k rozpoznání dnů. „Znovu a znovu v kotouči světelném na pouť se vydávat budeš, měsíc co měsíc!“ ... Když Marduk dal Nannarovi všechny své pokyny, ustanovil Šamaše [slunce], aby dohlížel nad průběhem roku a střídáním jeho období ...

[Pán Marduk] sebral Tiámatinu slinu. Z ní pak stvořil [...] sníh a led. Nakupil mračna plná vody. Závany větru, déšť, chlad, závoje mlhy – množství jejích slin svěřil sobě

symbols písmu. Každý symbol představoval jeden předmět, nebo v případě delšího slova mohl zastupovat zvuk slova pro vytlačený symbol.

Obvyklou metodou psaní bylo vytlačování špičkou seříznutého rákosu do vlhké hliněné tabulky. Protože rákosí vytvářelo otisky ve tvaru klínu, nabývaly rané obrázky čím dál stylizovanější podobu až po kombinaci tahů a klínků, tedy systému zvaného **klínové písmo**. Osvojit si toto písmo vyžadovalo roky vzdělávání.

K psaní bylo třeba používat několik set znaků, což se s 25 znaky abecedy (ani 42 znaky české abecedy) nedá srovnat. Prestiž a pravidelné zaměstnání, které se s touto pozicí pojily, mohly být důvodem toho, že písaři nebyli ochotní klínové písmo zjednodušovat. Ve starobabylónské říši přinesl nárůst soukromého obchodu navýšení počtu lidí, kteří uměli číst a psát, ale gramotná byla jen mizivá část obyvatelstva.

Nejrannější mezopotámské dokumenty se týkají ekonomiky, ale klínové písmo začalo být používáno pro nejrůznější účely. Psané dokumenty označené pečeti účastníků byly základními doklady právních úkonů. Vznikaly texty o politice, literární texty, náboženské

Klínové písmo Písmo, ve kterém symboly ve tvaru klínků představovaly slova či slabiky. Vzniklo původně v Mezopotámii a používalo se z počátku pro záznam sumerštiny a akkadštiny, ale později jej přejala také ostatní jazyky západní Asie. Gramotnost se omezovala na relativně malou skupinu správců a písařů.

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy Země a její národy 1.
Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.